

ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΣΑΓΙΑΝΝΗΣ

Σπάρτη-

-Μυστράς

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ «ΤΥΠΟΣ»

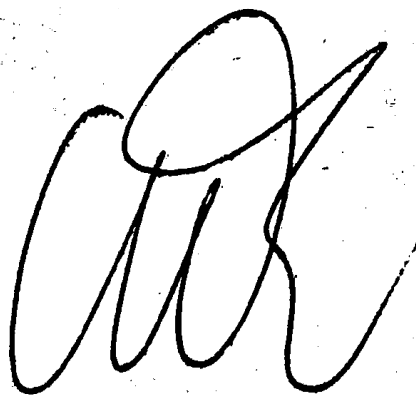
ΒΟΦΟΚΛΕΟΥΣ - ΑΡΙΣΤΕΡΙΑΔΟΥ

ΑΘΗΝΑΙ

ΕΘΝΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΠΑΡΤΗ - ΜΥΣΤΡΑΣ

A stylized, handwritten signature in black ink, consisting of several loops and curves.

Αρ. Πρωτ. 138686

ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΣΑΓΙΑΝΝΗΣ

Σπάρτη-

- Μυστράς

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΚΑΥΦΙΛΑ
ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ
ΑΥΞΩΝ ΑΡΙΘ. ....

“ ΤΥΠΟΣ ”
Δ. Π. ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ & ΣΙΑ
ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ - ΑΡΙΣΤΕΙΔΟΥ
ΑΘΗΝΑΙ

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1954

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΣΑΝ τραγούδι και σὰ ρομάντζο θὰ διαβαστεῖ τὸ βιβλίο τοῦ ποιητῆ Κώστα Πασαγιάννη: «Σπάρτη—Μυστράς». Είναι ἓνα ξαναζωντάνεμα τῆς ἀρχαίας Σπάρτης στὴν ἴδια, τὴν ἀθάνατη κοιλάδα, ποὺ τὴ διατρέχει ὁ θρυλικὸς Εὐρώτας και τῆς δίνει τὸ ὄνειροφάνταστο φόντο ὁ «Τιτανικὸς Ταῦγετος».

Οἱ ἄνθρωποι ἐπέρασαν, ἡ ζωὴ ἄλλαξε, μὰ ἡ φύση ἔμεινε ἀναλλοίωτη. Ὁ Εὐρώτας κυλάει τὰ ἤρεμα νερά του, ὅπως και στὴν ἐποχὴ ποὺ ἔλουζαν σ'αὐτὸν τὰ λαξεμένα τους κορμιὰ οἱ Σπαρτιάτες ἔφηβοι και οἱ Σπαρτιατοποῦλες τοῦ Λυκούργου κι ὁ Ταῦγετος, ἀγέρωχος, σὺν ἀρχαῖος Σπαρτιάτης ἔφορος, ἐποπτεύει τὴ σημερινή, ὅπως και τὴν ἀρχαία Σπάρτη.

Ὅποιος περάσει μιὰ φορὰ ἀπὸ τὴν ἐλατοβριθῆ Λαγγάδα δὲν τὴν ξεχνάει ποτέ. Μένει στὴ θύμησή του σὰ μιὰ ὄπτασία παραμυθένια. Κι ὅποιος ἀνεβεῖ ἴσαμε τὸ Μυστρά, θὰ βάλει μιὰν εἰκόνα ἀκόμα ἄσβεστη ἀπὸ τὸ χρόνο στὴ θύμησή του. Μὰ ὅποιος ἀντικρύσει τὸν Ταῦγετο και βρέξει τὰ χέρια του στὰ νερά τοῦ Εὐρώτα εἶναι τῶν ἀδυνάτων ἀδύνατο νὰ μὴν ξεγελαστεῖ πὼς θὰ βρεῖ, μπαίνοντας στὴ σημερινὴ πόλη, τὴν «Εὐάνδρον και Δίαν Σπάρτην».

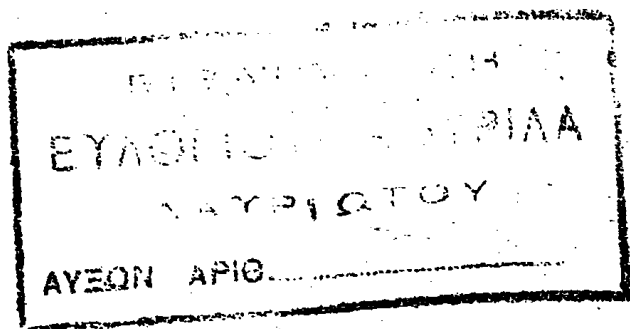
Τὸ βιβλίο τοῦ Πασαγιάννη, στολισμένο και μὲ χαρακτηριστικὲς εἰκόνες τοῦ Ἑλβετοῦ φωτογράφου Boissonas, τὰ ὑποβάλλει ὄλ' αὐτά, ἀφοῦ εἶναι γραμμένο ἀπὸ ποιητὴ ποὺ πέρασε τὰ νιάτα του στὰ ἔλατα τοῦ Ταῦγετου κ' ἔλουσε τὴν ψυχὴ του στὰ νερά τοῦ Εὐρώτα.

Ο «ΤΥΠΟΣ»

Σ Π Α Ρ Τ Η

Ἀφίνουμε στὴν Τρίπολη τὸ τραῖνο καὶ μπαίνουμε στὸ
αὐτοκίνητο.

ΑΓΝΑΝΤΕΜΑ Ἀπὸ δῶ ὡς τὴ Σπάρτη 62 χιλιόμετρα.
Ἀνεβαίνουμε βουνά, ροβολοῦμε ἀπὸ δασωμένες ράχες, περ-
νοῦμε κατάφυτες κοιλάδες. Καὶ πάλι ἀνεβαίνουμε καὶ πάλι
πηδοῦμε ἀπὸ κορφὴ σὲ κορφὴ.

Νά, τὰ Ἀρκαδικὰ βουνὰ τῶν βουκολικῶν εἰδυλλίων.
Τὸ Μαίναλο, ὁ Πάρνων, τὰ βουνὰ τῆς Τσακωνιάς. Στὸ
χορὸ χεροπιασμένα, θ' ἄλλεγες, γύρω μας, θεμελιώνουν παν-
τοῦ γραφικὰ τὸν ὄριζοντα. Θεόπλαστο στεφάνι ἀπὸ βουνο-
κορφὲς χιονισμένες.

Περνοῦμε τὴ Βλαχοκερασιά. Περνοῦμε τὴν Κοκκινόλου-
τσα. Ἀφίνουμε ἀριστερὰ τὰ Πηγαδάκια.

Ἡ μηχανὴ ἀγκομαχάει καὶ βήχει. Βήχει στοὺς ἀτέλειω-
τους ἀνήφορους. Ἐπειτα κυλάει στὸν κατήφορο ξεφρενια-
σμένη.

Ἀπὸ τὶς κορδέλλες τοῦ Παλοῦμπα, στὰ 40 - 42 χιλιό-
μετρα, στὴν Κλεισούρα, μιὰ ὄνειροφάνταστη εἰκόνα. Ἐνα
ἀσύγκριτο ὄραμα, ποὺ συναρπάζει τὴν ψυχὴ καὶ τὴ φαντα-
σία, σὰν κάποια μεταφυσικὴ ἐνατένιση.

Ξεδιπλώνεται κάτω ἢ κοιλάδα τοῦ θρυλικοῦ Εὐρώτα.
Κι ἀπάνω τῆς δεξιᾶ ἢ χιονισμένη φαντασμαγορία τοῦ τι-
τανικοῦ Ταύγετου στὸ ἄπειρο.

✱

Οἱ μυθικοὶ οἱ κῆποι τῆς Ἀρμίντας, τὰ μαγικὰ τὰ περι-
 ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΣ βόλια τῶν παραμυθιῶν, ποὺ κοιμοῦνται αἰώ-
 νια ἀμποδεμένα τὰ ξανθὰ τὰ βασιλόπουλα
 κάτω ἀπὸ τὰ ἀνθισμένα δέντρα, θάδιναν ἴσως τὴν εἰκόνα
 τῆς ὄνειρευτῆς κοιλάδας, ποὺ δροσίζει στὰ φειδογυρίσματα
 του ὁ Εὐρώτας καὶ παραστέκει ἀπάνω ὁ θεϊκὸς ὁ Ταῦγε-
 τος.

Δάση ἀπὸ λεῦκες πελώριες, λόγγοι ἀπὸ πυκνότατους κα-
 λαμιῶνες στὰ παραπόταμα. Δάση ἀπὸ δάφνες. Πλατάνια
 θεόρατα καὶ παχύσκιες ἰτιές. Ἀπέραντοι ἔλαιῶνες. Κάμποι
 κατάφυτοι ἀπὸ ἀτελείωτα δάση πορτοκαλιές καὶ νεραντζιές.
 Ἀμπέλια. Νερὰ τρεχούμενα. Πηγές ὄνειρευτές. Κεφαλάρια,
 ποὺ θεριεύουν παντοῦ μιὰ τροπικὴ βλάστηση.

Κι ἀποπάνω κρεμαστές οἱ πανύψηλες χιονισμένες βου-
 νοκορφές τοῦ ἑξαίσιου Ταῦγετου. Τρυποῦν τὸ γαλάζιο τοῦ
 οὐρανοῦ ψηλά. Ἀπλώνουν ὀρθόκοφτες, πολύκορφες στὸν
 αἰθέρα. Κυματίζουν κατὰ τὸ βορριᾶ πάνω, κατὰ τὴ δύση
 κάτω. Κάστρα θεόχιστα τῆς μεγαλόδοξης ἀρχαίας Σπάρτης
 καὶ τοῦ πανένδοξου βυζαντινοῦ Μυστραῖ. Ἀφάνταστης με-
 γαλοπρέπειας καὶ ἐπιβολῆς, ὅσο κανένα ἄλλο ἑλληνικὸ βουνὸ
 καὶ κανένα ἄλλο ἑλληνικὸ τοπίο.

Σωστὰ τὸ εἶπε ὁ Ἀμποῦ· «Πρέπει νὰ εἶτανε πολὺ ὄμορ-
 φος καὶ ἔλκυστικὸς ὁ κατεργάρας ὁ Πάρης, γιὰ νὰ ἀρνηθεῖ
 ἢ Ἑλένη ἕναν τέτοιον Παράδεισο.»

Ὅταν πρωτόειδε τὴν αὐστηρὴ λιτότητα στοὺς ναοὺς
 «ΔΙΑ ΣΠΑΡΤΑ» καὶ στὰ δημόσια χτίρια τῆς ἀρχαίας Σπάρ-
 τῆς ὁ Θουκυδίδης εἶχε εἰπεῖ τότε· «Ἄν καμ-
 μιὰ φορὰ ἢ Σπάρτη ἐρημωθῆ, θὰ φανῆ πολὺ κατώτερη,
 ὡς μὴ χρησαμένη ἱεροῖς κατασκευαῖς πολυτελέσιν.»

Τώρα ἢ «διά Σπάρτα» ἀπὸ καιρὸ ἐρημώθηκε. Δὲν
 ἀπόμειναν παρὰ λίγα ἀσήμαντα συντρίμματα ἀπὸ τὴν ἀρ-
 χαία τῆς δόξα. Κάποιο θέατρο. Ἐνας ναὸς τῆς Ὁρθίας

Ἄρτεμιδος στήν ἀκροποταμιὰ τοῦ Εὐρώτα. Ἄδοξα ἐρείπια.

Καὶ ὅμως. Μὲ ὅλη τὴν ἐρήμωση αὐτῆ, ἀρκεῖ νὰ ἀτενίσῃ κανεὶς καὶ σήμερα τὴν ἀπλωμένη ἀποπάνω μεγαλειώδη δωρική σκηνογραφία τοῦ θείου Ταύγετου, γιὰ νὰ αἰστανθῆ βαθειὰ τὴ μυθικὴν ἀλκή, τὴν ἀκαταδάσμαστη δύναμη, τὸν ἀνδρισμὸ καὶ τὴ ρώμη, τὴν ἐπιβολὴν καὶ τὴν ἀπλότητα τῆς ξακουστῆς δημοκρατίας τῆς Σπάρτης.

Ἄπὸ τὸ τέρμα τῆς ὁδοῦ Λυκούργου τῆς νέας Σπάρτης, τὸ θέαμα συναρπαστικὸ καθαυτό. Ἡ βαθειὰ συγκίνηση ποὺ ὑποβάλλει, μοιάζει σὰν πρωτόγονη θρησκευτικὴ μυστικοπάθεια.

Τὰ πρῶτα κορφοβούνια τοῦ ὄγκωμένα, πλατύστηθα καὶ
 ΤΑ·Υ·ΓΕΤΟΣ βαρειά, σὰν δωρικὰ κιονόκρανα, τὸ ἓνα κοντὰ
 στὸ ἄλλο ἀραδιασμένα, συναρμωσμένα ἀπάνω
 σὰν ἀπὸ μπρούντζινα ἀετώματα μὲ πολύμορφα κοσμογο-
 νικὰ συνθέματα, ἔχουν τὸν ἀδρόμεστο χαραχτῆρα τῆς ἀρρε-
 νωπῆς ἐπιβολῆς καὶ τῆς ἀκατάλυτης ρώμης.

Ἄπάνω ἀπὸ τὴ ρωμαλέα αὐτῆ καὶ βαρυθεμέλιωτη βάση τῶν πρώτων βουνῶν, ποὺ ὀρθόκορμα καὶ ἀπότομα σὰν κρεμαστὰ ὑψώνονται κάθετα καὶ σκυθροπὰ ἀπὸ τὴν πρασι-
 νόχαρη κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα, σὲ ἓνα ἀρμονικὰ μεγαλόπρεπο συνταίριασμα, ποὺ κάνει ἀσύγκριτα ἐπιβλητικώτερη τὴ σοβα-
 ρότητα τοῦ μοναδικοῦ δράματος, — γιγαντώνονται ρυθμικὰ
 στὸ ἄπειρο, ξετυλίγονται ἔντονα ψηλὰ στὸ γαλάζιον οἰθέρα,
 τὰ ἀργυρὰ χιονισμένα τόξα τῆς πολύκορφης, ἀπέραντης
 ὄροσειρᾶς, ποὺ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ξεχωρίζουν καὶ διαγράφονται
 στὸν οὐρανὸ πλαστικά, — παρθενικοὶ μαστοί, θάλλεγες, τῆς
 ὀρθοβύζας Ἄρτεμιδος.

Στὶς ἀπάτητες αὐτὲς κορφές ἀπάνω ἢ ἀγνή θεὰ πῆρε
 ΤΑ·Υ·ΓΕΤΗ καὶ ἔκρουσε τὴν ὁμορφὴ κόρη τοῦ Ἄτλαντος,
 τὴν ἀγαπημέμη τῆς τὴν Ταύγέτη, «ἐπὶ φυγῇ
 γάμου». Καὶ γιὰ νὰ τὴν κρύψῃ ἀπὸ τὸ ἐρωτικὸ πάθος τοῦ

γέρο ξελογιαστῆ, τοῦ Διός, πού τὴν ἐξέτρεχε, μεταμόρφωσε, τὴν ὄμορφη ὠκεανίδα, σὲ ἀλαφίνα. Ἐπειτα ξανάγινε κόρη, ἀφοῦ γλύτωσε, κι ἀφιέρωσε τὴν ἀλαφίνα στὴ θεὰ μὲ μίαν ἐπιγραφὴ στὰ κέρατά της : «Ταῦγέτη Ὀρθία Ἀρτέμιδι».

Μὰ ἔχει κι ἄλλο τραγικώτερο τέλος τὸ εἰδύλλιο τῆς ὠραίας κόρης. Ὁ Ψευδοπλούταρχος τὸ ἀναφέρει. «Παράκειται δ' Εὐρώτα ὄρος Ταῦγετον προσονομαζόμενον, τὴν προσηγορίαν εἰληφὸς ἀπὸ Ταῦγέτης νύμφης, ἣν Ζεὺς βιάσάμενος ἔφθειρεν· ἡ δὲ λύπη συσχεθεῖσα βρόχῳ τὸν βίον περιέγραψεν ἐν ἀκρωρείᾳ ὄρους, ὅπερ ἀπ' αὐτῆς Ταῦγετον προσωνομάσθη.»

Ἄποια ἀπὸ τὶς δυὸ κι ἂν εἶνε ἡ ἀληθινὴ ἱστορία τῆς ἀγνῆς κόρης, πού αἰώνισε τὸ ὄνομά της στὶς χιονισμένες ἀπάτητες κορφές τοῦ θαυμαστοῦ βουνοῦ, — σὰ μιὰ ὄμορφη γλυφὴ στὰ χεῖλη ἑλληνικοῦ ἀμφορέως, — μᾶς εἶναι συμπαιθητικὴ καὶ ἀγαπημένη, ὅπως ὅλοι οἱ ὠραῖοι θρύλοι καὶ ὅλα τὰ τραγούδια τῆς Ἑλληνικῆς Ψυχῆς.

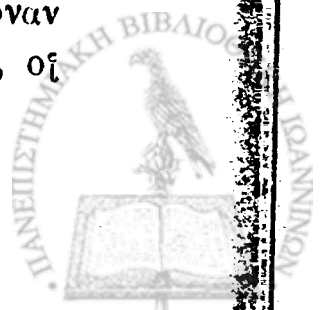

Ἐδῶ κάπου, κοντὰ στὰ ἀνασκαμμένα ἐρείπια τοῦ ναοῦ
 ΠΛΑΤΑΝΙΣΤΑΣ τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος, στὸ πράσινο αὐτὸ
 ψήλωμα τῆς ἀκροπόταμιᾶς τοῦ Εὐρώτα,
 πού εἶναι καὶ τώρα κατασκέπαστο ἀπὸ πυκνὰ πλατάνια,
 εἶτανε ὁ Πλατανιστᾶς.

Πλατανιστᾶς ἐλεγόταν τὸ περίφημο ἐργαστήρι, ὅπου ἄγρυπνοι οἱ ἔφοροι τῆς ἀρχαίας Σπάρτης ἐχάλκευαν τὰ ὠραῖα ρωμαλέα κορμιὰ τῶν ἐφήβων καὶ τῶν παρθένων, στὰ πιὸ σκληρὰ γυμνάσματα καὶ ἀγωνίσματα.

Σ' αὐτὴ τὴν ἀκροπόταμιὰ τὴν κατάφυτη, πού ὁ νέος βροσκὸς ἀνίδεος ὀδηγεῖ τώρα τ' ἀρνάκια του στὸ παχὺ χορτάρι, εἶχε τὸ μοναδικό της τὸ γυμναστήριο ἢ μακάρια ἐκείνη Πολιτεία.

Κάτω στὶς ἐκβολές τοῦ Εὐρώτα, στὸ Ἔλος, ὄργωναν κ' ἔσπερναν τὴ γόνιμη γῆ πού τὴν ἐπάχαινε ὁ ποταμὸς, οἱ

Εἴλωτες. Χιλιάδες δοῦλοι, πρὸ μόνος τους προορισμὸς εἶταν ἡ ἀγροτικὴ ἐργασία καὶ ἡ παραγωγή, γιὰ νὰ τρέφονται οἱ πολῖτες τῆς Σπάρτης.

Ὁ πολίτης τῆς Σπάρτης δὲν εἶχε κανένα ἄλλον προορισμὸν, παρὰ πῶς μὲ τὴν καθημερινὴν καὶ ἀδιάκοπην γύμνασιν νὰ γίνῃ δυνατὸς καὶ ἀνίκητος πολεμιστῆς, γιὰ νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν Πατρίδα.

Σ' αὐτὲς τὶς ὄμορφες ἀκροποταμιές, σὲ χρόνια τόσο μακρινὰ καὶ περασμένα, ἐδημιουργήθηκε ἡ τελειότερη ὀμαδικὴ ζωὴ ἀπὸ ὅσες εἶδε ὁ κόσμος.

Ἀπὸ ἑπτὰ χρόνων τὸ παιδί, κόρη ἢ ἀγόρι, τὸ ἔπαιρνε ἡ Σπάρτη, ἡ κοινὴ μητέρα, στὴ μεγάλη ἀγκαλιά της, καὶ ἐξοῦσε κάτω ἀπὸ τὴ φροντίδα καὶ τοὺς νόμους της.

Μόλις ἦθελε γενηθῆ τὸ μωρό, ἡ μάνα του τὸ παρουσίαζε στὴ συνέλευσιν ἀπὸ ἔμπειρους γέροντες. Αὐτοὶ τὸ ἐξέταζαν καὶ ἀποφάσιζαν ἂν ἄξιζε νὰ ζῆσιν γιὰ νὰ γίνῃ Σπαρτιάτης πολίτης. Ἐὰν ἐγεννιόταν μὲ ἐλάττωμα, τὸ ἐπετοῦσαν στοὺς «Ἀποθέτας», μὲ σκληρότητα ἀκατανόητη γιὰ σήμερον.

Ἐὰν οἱ σοφοὶ γέροντες ἀποφάσιζαν ὅτι εἶναι ἄξιον νὰ ζῆσιν, τὸ ξανάδιναν στὴ μάνα του. Αὐτὴ τὸ ἀνάτρεφε ὡς τὰ ἑπτὰ του χρόνια, ὀλόγυμνον, χωρὶς σπάργανον καὶ πουλόνια κρεβάτια, ἀπάνω σὲ μιὰ προβιά, κοντὰ στὴ φωτωγωνιά, ἀσκέπαστον σὰν κουταβάκι, μὲ τὸ ἴδιον της τὸ γάλα. Καταφρόνια κοινὴ καὶ ἀτιμία γιὰ τὴ Σπαρτιάτισσα μάνα, ἂν ἔτρεφε τὸ παιδί της μὲ ξένο γάλα.

Ἀπὸ ἑπτὰ χρόνων τὰ παιδιά τ'ἔπαιρνε καὶ τὰ ἀνάτρεφε ἡ κοινὴ τους μάνα ἡ Πολιτεία. Εἶταν τῆς Σπάρτης παιδιά. Οἱ ἔφοροι εἶχαν τὴ φροντίδα καὶ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἀνατροφῆς των.

Ἐτρωγαν ὅλα μαζὶ πολὺ ἀπλὴ τροφή, πρὸ ἐμάθαιναν καὶ τὴν ἐτοίμαζαν πάντοτε μόνονα τους. Ἐπλάγιαζαν ὅλα μαζὶ

στις ἀκροποταμιές αὐτὲς τοῦ Εὐρώτα, ἀπάνω σὲ καλάμια, πὺν ἔπρεπε νὰ τὰ κόψουν μὲ τὰ χέρια τους μόνο, χωρὶς νὰ μεταχειριστοῦν ἄλλο ὄργανο. Καὶ δὲν ἔκαναν καμμιά ἄλλη ἐργασία μέρα νύχτα ἀπὸ τὰ γυμνάσματα.

Αὐτὰ ὄχι γιὰ τοὺς ἐφήβους μόνο. Οἱ νόμοι τῆς Σπάρτης εἶταν γιὰ τὶς γυναῖκες σκληρότεροι. Ἡ ΠΑΡΘΕΝΕΣ Σπαρτιατοπούλα ὡς τὴν ἡμέρα τοῦ γάμου της εἶτανε κόρη τῆς σιδερένιας Δημοκρατίας. Ἐνα φουστανάκι ὡς τὰ γόνατα κοντὸ καὶ ἀνοιχτὸ στὰ πλάγια. Φτιασίδια, στολίδια, ἀρώματα, μακρὰ φορέματα, ἢ πολυτέλεια, ἢ πολυσαρκία ἀκόμη, εἶχαν σκληρότατη τιμωρία.

Ἀκόμη καὶ τὴ φυσικὴ συστολὴ στὴ γυναῖκα εἶχε σκοτώσει ἢ τρομερὴ Δημοκρατία. Τὴ σεμνοτυφία, τὴν ψευτοσεμνότητα, ὅπως τὴν ἐννοοῦμε σήμερα, τὴν καταδίκαζε σὰν ἀνηθικότητα.

Ὅλες μαζί οἱ παρθένες τῆς Σπάρτης, ὅπως καὶ τὰ ἀγόρια, κατέβαιναν στὸν Πλατανιστᾶ. Καὶ ὀλόγυμνες, ἀτάραχες, ἐμπρὸς σ' ὄλον τὸ λαό, ἐγύμναζαν τ' ἀλαβάστρινα κορμιά τους στὸ πῆδημα, στὸ τρέξιμο, στὸ πάλεμα, στὸ ἀκόντιο, στὸ χορό, στὸ λιθάρι, στὸ κυνήγι, στὴν ἵππασία.

Ὅταν ἔλειπα ἐγίνονταν μαννάδες, ἔστελναν ἀδάκρυτες στὸν πόλεμο τὰ παλληκάρια τους.

— Τὰν ἦ ἐπὶ τᾶς !...

Ἐπειτα ἀπὸ τὸν περίφημον Πλατανιστᾶ, πὺν στὴν ἀρχαιότητα εὕρισκόταν ἐμπρὸς ἀπὸ τὰ προύλαια τῆς Σπάρτης, ὁ ποταμὸς κατεβαίνει μεγαλοπρεπῆς τὸν κατάφυτον κάμπο τῆς Λακεδαίμονος καὶ ζωογονεῖ τὴν πιὸ πυκνὴ καὶ πλούσια βλάστηση πὺν μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀπαντήσῃ στὴν Ἑλλάδα.

Ἀριστερά, ὅπως κατεβαίνει, ἀφίνει τὰ Χρῦσαφα, ἀρχαῖα Θεράπναι, καὶ δεξιὰ τὸ Σκλαβοχώρι, ἀρχαῖα Ἀμύκλαι, ὅπου

οἱ ἀρχαιολόγοι ἀνάσκαψαν πολύτιμα εὐρήματα τοῦ ἀρχαιότατου πολιτισμοῦ, πὺν μποροῦμε νὰ τὰ ἰδοῦμε στὸ Ἐθνικὸ μας Μουσεῖο καὶ μερικὰ στὸ Μουσεῖο τῆς νέας Σπάρτης.

Τὸ μέρος αὐτὸ τῆς κοιλάδας τοῦ Εὐρώτα πού, πᾶνω ἀπὸ τὰ κλασικὰ ἐρεῖπια τῆς ἀρχαίας Σπάρτης, ὑψώνονται στὸν ὀρθοκρέμαστο βράχο τοῦ Μυστρά τὰ μεσαιωνικὰ ἐρεῖπια τοῦ φράγκικου κάστρου τοῦ Γουλιέλμου Βιλλαρδουίνου καὶ τῶν παλατιῶν τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, μὲ τὴ μεγαλειώδη κατατομὴ τοῦ θεογεῖτονα Ταύγετου ἀποπάνω, μὲ τὴν ἀκόλαστη τροπικὴ βλάστηση, πού, θεριεμένη ἀπὸ τὰ τρεχούμενα νερά, κατασκεπάζει τὰ περὶχωρα—εἶναι τοπίο μοναδικὸ καὶ ἀσύγκριτο γιὰ ὅλην τὴν Ἑλλάδα.

Εἶναι κρῖμα, ἀλήθεια ὅτι οἱ καλοὶ τοπιογράφοι μας ἀγνόησαν ὡς τώρα τὸν ἀληθινὸν αὐτὸν Παράδεισο τῆς κοιλάδος τοῦ Εὐρώτα, ὅπου μποροῦσαν νὰ εὔρουν θησαυροὺς ἀτέλειωτους.

Ἡ περιοχὴ ἀνάμεσα στὰ χωριά Μαγούλα, Μυστράς, Παρόρι, Ἀγιάννης καὶ Σκλαβοχώρι, εἶναι ἓνα σωστὸ παραμυθένιο περιβόλι.

Ἔρρες ὀλόκληρες βαδίζει κανεὶς μέσα σὲ πυκνὰ δάση ἀπὸ πελώριες πορτοκαλιές, λεμονιές, κιτριές, πὺν κρεμοῦν τοὺς κλάδους βαρεμένους ἀπὸ τὸ φόρτωμα τῶν χρυσῶν καρπῶν κάτω, ὡς τὸ ἔδαφος.

Παντοῦ ρυάκια κρυσταλλένια καὶ ποταμάκια ἀπὸ τὶς κοντινὲς γάργαρες ἀνάβρες τοῦ Ταύγετου τραγουδοῦν ἀσώπαστα κάτω ἀπὸ τὰ ὠραῖα καρποφόρα δέντρα καὶ τὰ ζωογονοῦν.

Πανύψηλες λεῦκες λυγερόκορμες, θεριεμένα φουντωτὰ πλατάνια μὲ κορμούς γιγάντων στοὺς δρόμους καὶ στὶς ἀκροποταμιές, χωρίζουν τὰ νεραντζένια, χαριτωμένα δάση.

Παντοῦ πλαίι στὰ αὐλάκια καὶ στὰ ποταμάκια καθρε-
φτίζει φιλάρεσκη τὴ ροδόχαρη, γλυκοπράσινη δρο-
ΜΑΓΙΑ σιά της ἢ γοητευτικὴ πικροδάφνη.

Ἡ λυγαριὰ ἐδῶ θεριεύει. Ὑψώνει τοὺς κλώνους της σ' ἀνάστημα βελανιδιάς. Ὅταν ἀνθίζη μοιάζει τεράστια ἀνθοδέσμη ἀπὸ γιούλια, μὲ τοὺς πιὸ ἀπίθανους μὲν χρωματισμούς.

Ἄγριόβατοι σμαλτωμένοι, σγουροπράσινοι κισσοί, ἀσπρολούλουδες ἀγράμπελες, γαλανωπὲς κληματίδες ἀνεβαίνουν ἀπὸ τοὺς θάμνους τοὺς πυκνοὺς, σκαλώνουν στὰ πανύψηλα τὰ δέντρα. Ἀπλώνουν παντοῦ χαριτωμένες γιρλάντες καὶ δαντέλλες. Κρέμονται στὸν αἶρα. Σκεπάζουν τῶν χωριάτικων σπιτιῶν τὶς πράσινες στέγες.

Τὴν ἀνοιξη ἐδῶ εἶναι ἓνα σωστὸ μαγικὸ περιβόλι. Ὅλη ἡ κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα μεθάει ἀπὸ κύματα εὐωδιασμένα τῆς ὀλάνθιστης νεραντζιάς, πὺ γεμίζουν τὸν αἶρα. Συναυλία ἀδιάκοπη ἀπὸ χιλιάδες ἀηδόνια κρυμμένα μέσα στὶς ἀνθισμένες κτριές συμπληρώνουν τὴ μαγεία καὶ τὸ ὄνειρο.

Κάτω ἀπὸ τὸ Μυοτρᾶ, πιὸ μεσημβρινὰ λίγο, βρίσκεται τὸ Παρόρι, κατάφυτο χωριουδάκι, δροσερό, φημισμένο γιὰ τὰ ἄφθονα καὶ κρύα νερά του, πὺ κατεβαίνουν μέσα ἀπὸ τὰ σπλάχνα τοῦ Ταύγετου.

Τὸ χωριὸ κατασκέπαστο ἀπὸ πορτοκαλιές καὶ λεμονιές, φορτωμένες χρυσοὺς καρπούς, ἀπλώνεται σύρριζα στὴν ποδιά τοῦ Ταύγετου, πὺ ἀπότομα ὑψώνεται ἀπὸ τὴν κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα.

Στὴν ἄκρη τοῦ χωριοῦ καὶ ἀπάνω ἀπὸ τὰ τελευταῖα του σπιτάκια, ἓνα τεράστιο χάσμα στὸ βουνὸ ἀνοίγεται.

Πανύψηλα, αἱματόχρωμα, σκοτεινὰ βράχια, κρέμονται δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀποπάνω, κάθετα κομμένα στὸ κενό, ὡς τὸ γαλάζιο τοῦ οὐρανοῦ ψηλά. Καὶ μέσα ἀπὸ τὸ τρομαχτικὸ αὐτὸ ἀνοιγμα, πὺ σφίγγεται ἡ ψυχὴ στὸ ἀγνάντεμά

ΕΥΡΩΤΑΣ
ΑΥΓΟΝ ΧΡΙΘ...

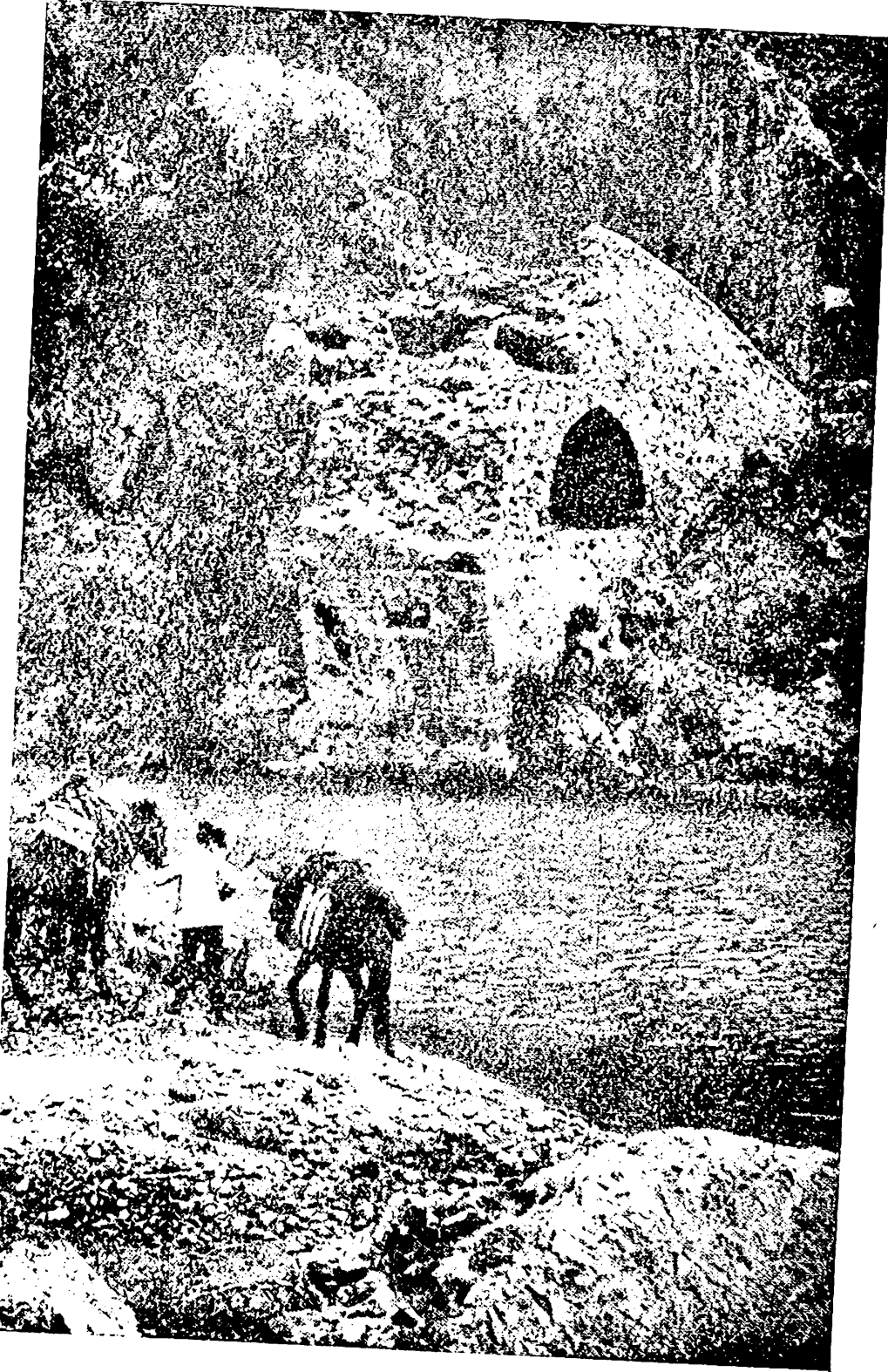

1. — 'Ο Εϋρώτας και ὁ Ταύγετος.

2. — Στὸν ἐλαιῶνα τῆς Σπάρτης.

Ξ. — 'Ο Εὐρώτας καὶ ἡ Τούρκικη γέφυρά του.

του, πιὸ ἄγριο καὶ πιὸ σκοτεινὸ φαράγγι σπαράζει βαθειὰ τὰ σωθικὰ τοῦ βουνοῦ.

Ἄπὸ τὸ τρομερὸ αὐτὸ τὸ στόμα τῆς ἀγριοχαράδρας ἕνα κεφαλάρι ὀλόκληρο νεράκι δροσερὸ καὶ κρουσταλλένιο κατεβαίνει μέσα ἀπὸ τὸ σπαραγμένο τὸ βουνὸ καὶ χύνεται στὴν κορφή τοῦ Παροριοῦ, στὸν περίφημο τὸν Κέραμο.

Πολύαυλοι κρουνοὶ κυλοῦν ρυθμικὰ ἀπὸ τὰ γρανιτένια
 ΚΕΡΑΜΟΣ στήθια τοῦ κάθετου βράχου τὸ νερένιο τὸ τρα-
 γούδι τους, ἀσώπαστα ἡμέρα καὶ νύχτα, καὶ
 στὸ πλάϊ μιὰ τούρκικη βρύση χτιστὴ μὲ μιὰ «τρίγλυφον»
 μαρμάρινη ἐντειχισμένη, — ποιὸς ξέρει ἀπὸ ποιὸ μνημεῖο
 τῆς ἀρχαίας Σπάρτης, — σὰ μιὰ σελίδα σκοτεινὴ . . .

Νεροχαρίδες πυκνές, σγουρὰ πολυτρίχια καὶ ἀγριοκλή-
 ματα, σκεπάζουν διακοσμητικὰ τὴ σκληρὴ μάσκα τοῦ βρά-
 χου στὸ δρόμο τοῦ νεροῦ καὶ ἀπαλαίνουν μὲ γλυκοὺς πράσι-
 νος τόνους τὴν ἄγρια του τραχύτητα.

Ἕνας νερόμυλος κολλημένος σύρριζα στὸ βράχο, δέχεται
 ἀπὸ ψηλὰ στὸ χορταριασμένο του στενόμακρο μυλοβάρελλο
 τὰ νερὰ τοῦ βουνοῦ καὶ ἀλέθει, ἀλέθει.

Τὸ βαθὺ ρέκασμα τῶν λιθαρῶν τοῦ μύλου, πὺν ἀδιά-
 κοπα γυρίζουν, γυρίζουν, σμίγει τὸ τραγούδι τῶν νερῶν τὸ
 ἀσώπαστο, κ' οἱ ἀντίλαλοι τοῦ ἄγριου φαραγγιοῦ, τὸ ξα-
 ναδίνουν σὲ μιὰ πολύβοη, ξωτικὴ συμφωνία.

Πελώρια πλατάνια γύρω ἀπὸ τὰ νερά, γίγαντες φρου-
 ροὶ, πὺν παραστέκουν τοῦ Κέραμου τὶς πολύκρουνες βρύσες,
 ὑψώνουν τὰ τεράστια κλαδιὰ τους ἀπάνω, ὡς τὴν ἀγκαλιὰ
 τῶν κρεμάμενων βράχων.

Χαριτωμένη πομπὴ ἀπὸ λυγερὲς χωριατοπούλες Παρο-
 ρίτισσες, περνοῦν μὲ τὴ σειρά, ἢ μιὰ πίσω ἀπὸ τὴν ἄλλη,
 στὶς κορῆνες τοῦ Κέραμου καὶ γεμίζουν τὰ σταμνιά τους, ἢ
 τὰ κέδρινα ἀρωματικὰ βαρέλλια τους.

Στὸ ἄγριο καὶ σκοτεινὸ φαράγγι αὐτὸ τοποθετεῖ ὁ

θρύλος τὸν τρομερὸν Καιάδα, ὅπου οἱ ἀρχαῖοι Σπαρτιᾶτες ἐπετοῦσαν τοὺς κακούργους.

Ὁ Πλατανιστᾶς, τὸ περίφημο γυμναστήριο τῆς ἀρ-
 ΦΟΙΒΑΙΟΝ χαιᾶς Σπάρτης, εἶταν ἓνα κατάφυτο ὕψωμα, ἐπί-
 πεδο ἀπάνω, στεφανωμένο ὀλόγυρα ἀπὸ ψηλά,
 μεγάλα πλατάνια.

Ὁ Εὐρώτας στὴν πλημμύρα τοῦ ἀγκαλιάζει περίγυρα τὸ χλοερὸ ὕψωμα καὶ ὁ Πλατανιστᾶς γίνεται νησάκι.

Γι' αὐτὸ στὴν ἀρχαιότητα ὁ Πλατανιστᾶς εἶταν διπλο-
 γεφυρωμένος. Ἡ μία τοῦ γέφυρα ὀδηγοῦσε ἀπὸ τὸ πρᾶ-
 σινο ποταμονησάκι στὰ προπύλαια τῆς Σπάρτης, ἀπὸ ὅπου
 ἐκατέβαιναν οἱ ἔφηβοι στὸ γυμναστήριο. Καὶ ἡ δεύτερη
 ἀπὸ τὸ ἀντίθετο μέρος τοῦ Πλατανιστᾶ ὀδηγοῦσε στὸ Φοι-
 βαῖον στὴν ἀνατολικὴ ἀκροποταμιᾶ, ὅπου ἐπερνοῦσαν οἱ
 ἔφηβοι, πρὶν ἀπὸ τὰ ἀγωνίσματα, καὶ ἔκαναν θυλίες.

Τὸ Φοιβαῖον εὐρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὴ Σπάρτη. Ὅχι πολὺ
 μακρὰ ἀπὸ τὴν ἀρχαία Θεράπνη, στὸ ἀντικρυνὸ μέρος
 τῆς διάπλατης κοίτης τοῦ Εὐρώτα, πὺ σήμερα εἶναι κατά-
 φυτο ἀπὸ πελώριες λεῦκες καὶ μουριές. Εἶταν ἐκεῖ ναὸς τῶν
 Διοσκούρων καὶ ἱερὸν τοῦ Ποσειδῶνος τοῦ Γαιαόχου.

Τὰ Σπαρτιατόπουλα, χωρισμένα ἀπὸ τοὺς ἐφόρους σὲ
 δυὸ μοῖρες, ἐκατέβαιναν ἀπὸ τὴν πόλη, ἐπερνοῦσαν τὴ στοᾶ
 καὶ τὶς γέφυρες τοῦ Πλατανιστᾶ, ὅπου εἶταν ἀγάλματα τοῦ
 Ἡρακλέους, τοῦ Ἀλκίμου κλπ. καὶ ἐπήγαιναν στὸ Φοιβαῖον.

Ἐκεῖ κάθε ἀντίμαχη ὀμάδα τῶν ἐφήβων ἐθυσίαζαν
 ἀπὸ ἓνα κουταβάκι στοῦ Ἐνναλίου τὸ ἱερό,
 ΣΚΥΛΟΘΥΣΙΕΣ τὴ νύχτα πάντοτε τὴν προηγούμενη τῆς ψευ-
 τομάχης. Τὸ ἀρχαιότατο ἀγαλμα τοῦ Ἐνναλίου εἶχε τὰ πό-
 δια δεμένα καὶ δὲν ἔφευγε ἀπὸ τὴ Σπάρτη, ὅπως ἡ Ἄπτερη
 Νίκη τῶν Ἀθηναίων. Ἐπίστευαν ὅτι αὐτὸ εἶταν ὁ ἀλκιμώτε-

ρος ἀπ' ὅλους τοὺς θεοὺς· καὶ τὸ σκυλὶ τὸ ἀλκιμώτερο ἀπ' ὅλα τὰ ἡμερὰ ζῶα.

Ἡ παράξενη ἢ θυσία αὐτὴ δὲν ἀναφέρεται νὰ ἐγινόταν εἰς κανένα ἄλλο μέρος καὶ σὲ κανένα ἄλλο θεὸ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Μόνοι πάλι οἱ Σπαρτιᾶτες ἐθυσίαζαν γίδες στὴν Ἥρα.

Ἐπειτα ἀπὸ τὴ σκυλοθυσία, κάθε ἀντίμαχη συντροφιά τῶν ἐφήβων ἐσυνέβαναν τὴν ἴδια νύχτα κ' ἐπάλευαν ἀπὸ ἓνα σπιτίσιον ἡμερὰ κάπρο.

Ὅποιος ἀπὸ τὶς δυὸ ἀντίμαχες ὀμάδες τῶν ἐφήβων ἐνικοῦσε ὁ κάπρος εἶταν «διοσημία», θεϊκὸ σημάδι, ὅτι θὰ νικήσῃ κ' ἡ ἴδια στὴν αὐριανὴ τὴ μάχη, στὸν Πλατανιστᾶ.

Θυσίαι πρὶν ἀπὸ τὴ μάχη ἀκόμη ἔκαναν οἱ ἔφηβοι καὶ στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀχιλλέως.

Ἐπειτα οἱ ἔφοροι ἔβαναν κλήρους ποιά ἀπὸ τὶς δυὸ συντροφίαι θὰ ἔμπαινε πρώτη ἀπὸ τὴ γέφυρα τοῦ Φοιβαίου στὸν Πλατανιστᾶ, ὅπου θὰ ἐγινόταν ἡ μάχη, τὴν ἄλλη ἡμέρὰ καὶ ποιά θὰ ἔμπαινε ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὴν ἀντίθει γέφυρα.

Ὅταν ἐπερνοῦσε ἡ νύχτα τῆς παράδοξης θυσίας καὶ τῆς καπρομαχίας, πρὶν τὸ μεσημέρι τὴν ἄλλη ἡμέρὰ, εἰσορροῦσαν ἀπὸ τὶς δυὸ ἀντίθετες γέφυρες τὰ Σπαρτιατόπουλα, κ' ἐπετοκόβονταν οἱ δυὸ ἀντίμαχες ὀμάδες μεταξύ των, στὸν περίφημο Πλατανιστᾶ, οὐ νὰ εἶταν ἀληθινοὶ ἐχθροί.

Ἐπάλευαν ἄγρια μὲ τὰ χέρια, μὲ τὰ πόδια, μὲ τὰ δόντια, μὲ γροθιές, μὲ κλωτσιές. Πολλοὶ ἔχαναν τὸ μάτι τους στὴν ἄγρια γροθομαχία. Ἄλλοι ἔσπρωχναν στὸν ἀγῶνα μὲ ὄρμη κ' ἐπετοῦσαν τοὺς ἀντίμαχους σὶὰ νερὰ τοῦ Εὐρώτα.

Κοντὰ στὸν Πλατανιστᾶ ἡ ἀρχαία Σπάρτη εἶχε στήση, **ΚΥΝΙΣΚΑ** μαζὶ μὲ ἄλλα ἀγάλματα καὶ ἱερὰ θεῶν καὶ ἀνθρώπων, τιμητικὸν Ἡρώων στὴ βασιλοπούλα τῆς, τὴν περίφημη τὴν Κυνίσκα.

Ἡ Κυνίσκα εἶταν, φαίνεται, ὁ ἰδανικὸς τύπος τῆς Σπαρτιάτισσας ἀντρογυναίκας.

Κόρη τοῦ βασιλέα τῆς Σπάρτης Ἀρχιδάμου, πού ἐπολέμησε ἐναντίον τῶν Ἀθηναίων, ἔπλευε κ' ἔτρεχε μὲ τ' ἄλογα, σὰν ἀληθινὴ Ἀμαζόνα.

Παράβγαινε μὲ τοὺς ἄντρες στὸ κυνήγι, καὶ πρώτη ἀπὸ τὶς γυναῖκες αὐτῆ, ἐνίκησε στοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες στὴν ἀρματοδρομία, πολλὰς φορές.

Ὠραία καὶ πλαστικὴ, σὰν ἔφηβος τοῦ Πραξιτέλη, ἐπροκαλοῦσε τὴ ζήλεια καὶ τὴ μίμηση τῶν θυγατέρων τῆς Σπάρτης μὲ τὴν ὁρμή, μὲ τὴν ἀντοχή, μὲ τὴν ἀποκοτιά της στὰ πιὸ δύσκολα ἀγωνίσματα.

Μὲ τὸ λαμπρὸ παράδειγμά της πολλὰς ἄλλες Σπαρτιάτισσες, ἔπειτα ἀπ' αὐτήν, ἐνίκησαν στοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνες κ' ἐτίμησαν τὴ Σπάρτη.

Ἀλλὰ καμμία δὲν ἀξιώθηκε νὰ ξεπεράσῃ τὴν ἀθάνατη Κυνίσκα, πού εἶταν ἴδια ἢ Ἀρτέμιδα, θεόμορφη καὶ πλαστικὴ.

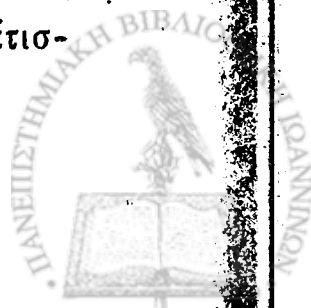
Γιὰ αὐτὴ μόνο καὶ ὁ Σιμωνίδης ὁ ποιητὴς ἔγραψε ἐπίγραμμα στὸν Τρίποδα ἀφιερωμένο στοὺς Δελφούς. Τιμὴ πού δὲν ἔγινε σὲ κανένα ἄλλο βασιλικὸ πρόσωπο τῆς Σπάρτης.

Στὰ Ὀλύμπια μάλιστα, γιὰ τὶς πολλὰς της νίκες, πού ἐδόξασαν τόσο τὴν πατρίδα της, δεξιὰ ἀπὸ τὸν ναὸ τῆς Ἥρας, κοντὰ στὸν ἀνδριάντα τοῦ Τρωΐλου τοῦ Ἀλκίνοῦ, μνημεῖο ὁλόκληρο εἶχαν στήσῃ στὴ Σπαρτιάτισσα Ἀμαζόνα.

Ἀπάνω σὲ πέτρινη βάση παράστεκε τὸ νικηφόρο τὸ ἄρμα της καὶ τ' ἄλογά της μ' ἓναν ἄντρα ἠνίοχο προστά. Εἶχαν ἐκεῖ κρεμάσει ὡς καὶ τὴν εἰκόνα τῆς ἀθάνατης Κυνίσκας, ἔργο λαμπρὸ τοῦ μεγάλου Ἀπελλῆ, καὶ πολλὰ ἐπαινετικὰ ἐπιγράμματα.

Ἀπάνω σὲ τέτοια μοναδικά, μὰ ὄχι καὶ ὑπεράνθρωπα πρότυπα, ἔπλαθε τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴ τῆς Σπαρτιάτισ-

σας γυναίκας ἢ σιδερένια ἐκείνη ἢ Δημοκρατία, πού ἀνθίζε μιὰ φορὰ κ' ἕναν καιρὸ στὴν παραδείσια αὐτὴ κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα, κάτω ἀπὸ τὸ γαλάζιον ἤσκιον τοῦ οὐρανογείτονα Ταύγετου.

Καὶ ἀφοῦ ἔβαψε σὲ τέιοιο ἄδρὸ ἀτσάλι τὸ κορμί, κ' ἔπλασε ἔτσι μεστή καὶ ἀλύγιστη τὴν τρυφερὴ ψυχὴ τῆς γυναίκας ἢ ἀρχαία Σπάρτη, ὥστε νὰ ἀντέχη ὅσο καὶ ὁ ἄντρας σὲ κάθε ψυχικὸν πόνο, δὲν εἶναι καθόλου ἀνεξήγητο, πῶς ἡ Σπαρτιάτισσα μὲ τὸν καιρὸ ἐπνίξε μέσα της κάθε ἐρωτισμὸ καὶ κάθε ὑστερισμὸ, κάθε ἄρρωστον ἡδονισμὸ καὶ κάθε παθολογικὴ φιλαρέσκεια, κάθε γυναίκεια εὐαισθησία καὶ κάθε κωμικὴν ἀδυναμία, καὶ σκληρὴ, δυνατὴ, ἀγέρωχη γιὰ τὴ γυμνὴ της πλαστικότητα, ὑπερήφανη γιὰ τὴν ἠθικὴ της γύμνια μέσα στοὺς ἄντρας, ὀρθοστήθα καὶ ἀγνή σὰν τὴν ἄσπιλη Ἀρτέμιδα, ἐπέρασε καὶ ἐδημιούργησε μοναδικὸ στὸν κόσμον καὶ ἀφταστο πρότυπον γιὰ ὅλες τὶς ἐποχὰς καὶ γιὰ ὅλους τοὺς αἰῶνες.

Τὴ Γυναῖκα—Μητέρα καὶ τὴ Γυναῖκα—Πατρίδα.

Ὁ ἀρχαῖος θρόνος θέλει τὴ Σπάρτη θυγατέρα ἀκριβὴ τοῦ Εὐρώτα. Ἡ ὁμορφὴ καὶ δυνατὴ ἢ Νερο-
ΥΑΚΙΝΘΟΣ κόρη τοῦ γέροντος Εὐρώτα ἐπαντρεύτηκε τὸ Βασίλεια τὸ Λακεδαίμονα. Αὐτὸς ἔδωσε τὸ ὄραϊον τὸνομα τῆς γυναίκας του στὴν ξακουστὴ τοῦ βασιλείου του τὴν πρωτεύουσα, πού τὴν ἔχτισε ὁ ἴδιος.

Ὁ Ἀμύκλας ὁ γιὸς τους εἶταν τὸ ἀκριβὸ τῆς Σπάρτης βασιλόπουλο. Γιὰ νὰ ἀφήσῃ μνήμη καλὴ στὴν πατρίδα του, μὲ τὸ παράδειγμα τοῦ βασιλεῖα τοῦ πατέρα του, χτίζει καὶ αὐτὸς κοντὰ στὴ Σπάρτη μιὰ ἄλλη ὁμορφὴ χώρα, πού ἐπῆρε τὸ ὄνομα του. Τὴν ἐστόλισε μὲ λαμπροὺς ναοὺς, μὲ ἱερὰ καὶ ἀγάλματα, καὶ ἀπάνω ἀπ' ὅλα μὲ τὸν ναὸ καὶ τὸ θρόνον τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος, πού εἶταν ὁ λαμπρότε-

ρος ἀπὸ τὰ μνημεῖα τῆς Σπάρτης, καὶ ἀπὸ τὰ ὠραιότερα ὅλης τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Μὰ μὲ ὅλα αὐτὰ ὁ Ἀμύκλας ἐστάθηκε ἄτυχος πατέρας. Γιατὶ τὸν Ὑάκινθο τὸ γιό του, νεώτατο καὶ ὠραιότατο παλληκάρι, πὺ τόσο πολὺ τὸν εἶχε συμπαθήσει ὁ θεὸς ὁ Ἀπόλλων, κατὰ λάθος τὸν ἐσκότωσε ὁ ἴδιος ὁ θεός. Ὁ πατέρας του, ἀπαρηγόρητος τὸν ἔθαψε κάτω ἀπὸ τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἀπόλλωνος.

Ἀπὸ τότε ὁ θεὸς πικραμένος γιὰ τὸν ἀδικὸν τὸ θάνατο τοῦ πάγκαλου ἐφήβου, ἔκαμε τὸν ἥλιο νὰ
 ΛΟΥΛΟΥΔΙΣΜΑ ἀνθίσῃ πάνω ἀπὸ τὸ μνημεῖο του τὰ ὀλο-
 εύδα, σὺν αὐτὸν ὠραῖα λουλούδια, πὺ ἐπῆραν τὸ γλυκό του ὄνομα. Καὶ ἀπὸ τότε εἶναι πὺ ἡ λουλουδένια ἡ ψυχὴ τοῦ θεόμορφου Ὑάκινθου ἀνθίζει μὲ τὴν ἀνοιξὴ στὶς χλοερὲς τὶς ἀκροπόταμιές τοῦ πάππου του γέρο — Εὐρώτα, κ' εὐωδιάζουν μεθυστικὰ οἱ πράσινοι οἱ κάμποι τῆς Σπάρτης, τῆς γλυκειᾶς μητέρας του.

Ὁ πικρὸς ὁ Ἀμύκλας ἔθαψε κάτω ἀπὸ τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἀπόλλωνος τὸν ἀγαπημένο του τὸν Ὑάκινθο, καὶ ἀνοιξε στὸν τάφο του βωμό, πὺ ἔμπαινε κανεὶς ἀπὸ μιὰ χάλκινη θύρα. Καὶ μέσα στὸν ὠραῖον αὐτὸν βωμὸ ἔστησε καθελογῆς ἀγάλματα καὶ στολίδια, ὅπως ἄξιζε στὸ ξακουσμένο γιὰ τὴν ὁμορφιά του τὸ παλληκάρι.

Ἔστησε πρῶτο ἐκεῖ τὸ ἄγαλμα τοῦ Βίριδος, τῆς Ἀφροδίτης καὶ τοῦ Ποσειδῶνος. Ἔπειτα ἔστησε τὸ Δία μὲ τὸν Ἑρμῆ νὰ γλυκομιλοῦν ἀναμεταξύ τους. Καὶ κοντὰ τὸ Διόνυσο μὲ τὴ μητέρα του τὴ Σεμέλη νὰ παραστέκουν. Καὶ κοντὰ στὴ Σεμέλη τὴν Ἰνώ. Καὶ ἔπειτα πάλι ἱστόρισε ἀπάνω στὸ βωμὸ τὴ Δήμητρα καὶ τὴν κόρη της τὴν Περσεφόνη καὶ τὸν ἄντρα τῆς Περσεφόνης τὸν Πλούτωνα. Ἔπειτα Μοῖρες, Ὄρες, Μοῦσες καὶ μαζὶ μὲ τὴν Ἀθηνᾶ, τὴν Ἀφροδίτη καὶ τὴν Ἀρτέμιδα νὰ ἀνεβάζουν στὸν οὐ-

ρανό τὸν καλὸ τὸν Ὑάκινθο καὶ τὴν Πολύβοια τὴν ἀδερφή του, πὺ ἐπέθανε καὶ αὐτὴ παρθένα καὶ ἀνύπαντρη.

Κάθε χρόνο ἀπὸ τότε, μαζί μὲ τις θυσίες πὺ ἔκαναν στὸν Ἀπόλλωνα οἱ Σπαρτιᾶτες, ἐπανηγύριζαν τὰ Ὑακίνθια κ' ἔκαναν θυσίες γιὰ τὸν ὠραῖον τὸν Ὑάκινθο.

Περιδιαβάζουμε τώρα τὰ ἀρχαιότερα ἐρείπια τοῦ ἱεροῦ
 ΛΥΓΟΔΕΣΜΑ τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος, πὺ τὰ ἀνάσκαψαν
 Ἄγγλοι ἀρχαιολόγοι, στὴ δεξιὰ ἀκροποταμιά, μέσα στὴ σημερινὴ κοίτη τοῦ Εὐρώτα, κοντὰ στὴ μεγάλη σιδερένια γέφυρα.

Τὰ ρεποθέμελα τοῦ ἀρχαίου ναοῦ σώζονται ἀκέρια σχεδόν. Ἀνεβαίνοντας μὲ κάποια μυστικὴ συγκίνηση τῆς τρομερῆς θεᾶς τὸ βωμό, φανταζόμαστε ὅτι πατοῦμε αἵματα νωπὰ ἀπὸ τὶς βάρβαρες ἀνθρωποθυσίες. Μᾶς σφίγγει τὴν ψυχὴ ἓνα φρικαλέο συναίσθημα. Κάτι σὰ νὰ πατοῦμε σὲ τόπο, πὺ γίνονται ἀκόμη θανατικὲς καταδίκες. Κάτι σὰ νὰ ἀνεβήκαμε στὸν «Κρανίου τόπον» τῆς Γραφῆς.

Τοῦ ποταμοῦ τὰ ρεύματα γλιστροῦν στὰ ἀνατολικά τεῖχη τοῦ ναοῦ. Ὅταν πλημμυρῇ τὸ χειμῶνα, πηδοῦν μέσα στὰ ἐρείπια, μὲ κίνδυνο νὰ τὰ παρασύρουν καὶ νὰ τ' ἀφανίσουν συθέμελα, ἂν δὲ φροντίση νὰ τὰ προστατέψη ἡ ἀρχαιολογικὴ ὑπηρεσία.

Τὸ μέρος αὐτό, πὺ εὐρέθηκε ὁ ναὸς τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος, ἴσως γιὰτὶ ἐλίμναζαν καὶ τότε γύρω τὰ νερὰ τοῦ Εὐρώτα, ἐλεγόταν στὴν ἀρχαιότητα «Λιμναῖον».

Τὸ ἀρχαιότατο τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς εἶταν ἐκεῖνο, πὺ ἔκλεψε ἀπὸ τὴν Ταυρίδα, ἰέρεια τότε τῆς Ἀρτέμιδος, ἡ Ἰφιγένεια μαζί μὲ τὸν τραγικὸν ἀδερφό της, τὸν Ὀρέστη, καὶ τ' ὄφεραν στὴ Σπάρτη, ὅπου καὶ πέθανε αὐτός.

Ἄλλος ἀρχαῖος θρύλος μᾶς βεβαιώνει ὅτι τὸ ἀπαίσιο αὐτὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος, πὺ στὴν Ταυρίδα οἱ βάρβαροι τὸ εἶχαν συνηθίσει στὶς ἀνθρωποθυσίες, ἡ Ἰφιγένεια μὲ τὸν

Ἐρέστη τὸ κλεψάν και τὸ φεραν στη Βραυρῶνα, στα σημε-
ρινὰ Μεσόγεια τῆς Ἀττικῆς, κοντὰ στὸ Μαρκόπουλο, ὅπου
εἶχαν στήσει και ἱερὸ τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος. Ξεχωρι-
στὰ ἐλάτρευαν οἱ γυναῖκες και τὰ κορίτσια τὸ ἀποτρόπαιο
ἐκεῖνο ξύλινο ἀγαλματάκι, πὸ ἐπινε ἀνθρώπινο αἷμα και
δὲν ἐχόρταινε.

Οἱ Ἀθηναῖοι μάλιστα εἶχαν στήσει και ἀπάνω στὴν
Ἀκρόπολη ἱερὸ τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέ-
μιδος, δεξιὰ ὅπως μπαίνουμε ἀπὸ τὰ
Προπύλαια, ἀνάμεσα στὸν Παρθενῶνα και στὸ ναὸ τῆς
Ἀπτέρου Νίκης, μὲ ἀγαλμα τῆς θεᾶς, ἔργο τοῦ μεγάλου Πρα-
ξιτέλη, και ἄλλα ἀγάλματα τῆς Ἀθηνᾶς, τοῦ Μαρσύα κλπ.

Τὸ ξύλινο ἀγαλματάκι τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος στὴν
ἀρχαία Σπάρτη ἐπροτοβρέθηκε ἀπάνω σὲ μιὰ λυγιά. Ὅπως
ἐμεγάλωσε ἡ λυγαριά περιπλεξε κ' ἐτύλιξε τὸ ἀγαλματάκι
μέσα στὶς βέργες της και τὸ ἐσήκωσε ψηλὰ ὀρθό. Γιὰ αὐτὸ
τὴν ἔλεγαν Ὀρθία. Καὶ Λυγοδέσμα, γιὰ τὸ δέσιμο τῆς λυ-
γαριᾶς.

Τὸ κακὸ εἶνε ὅτι ἡ καλότυχη αὐτὴ ἡ θεὰ δὲν εἶχε λη-
σμονήσει τίς παλιές της φρικαλέες συνήθειες στὴ βάρβαρη
Ταυρίδα. Καὶ εἶχε φέρει μαζί της στὴν ἀρχαία Σπάρτη ὅλην
τὴν αἰμόχαρη δίψα της. Γιὰ αὐτὸ οἱ πρῶτοι Σπαρτιᾶτες,
πὸ ἔτυχε νὰ εὔρουν στὴ λυγαριά τὸ ἀγαλμὰ της ἐτρελλάθη-
καν. Ἐπειτα ὅταν τὴν ἔστησαν στὸ ἱερὸ της, στὸν Εὐρώτα,
και τὴν ἐπανηγύριζαν, οἱ Λιμνάτες Σπαρτιᾶτες, ἦρθαν σὲ
φιλονεικία μὲ τοὺς προσκυνητάδες, πὸ εἶχαν κατεβεῖ στὴ
Σπάρτη ἀπὸ τὴν Κυνουρία και ἀπὸ τ' ἄλλα γύρω μέρη. Καὶ
ἀλληλοσφάγηκαν ἀπάνω στὸ βωμὸ της, πὸ πνίγηκε στα
ἀνθρώπινα αἷματα.

Ἀργότερα ἐθυσίαζαν στὸ βωμὸ της κάθε χρόνο ἕνα
ἄνθρωπο μὲ κλῆρο.

Ὁ Λυκοῦργος ὅμως ἐκατάργησε τὸ ἄγριο τὸ ἔθιμο τῆς

ἀνθρωποθυσίας. Κ' ἐπειδὴ ἡ ἀχόρταστη ἡ θεά, ἐδιψοῦσε πάντοτε τὸ ἀνθρώπινο αἷμα, γιὰ νὰ μὴ στείλῃ στὸν τόλο κανένα μεγάλο κακό, — ὅπως ἐπίστευε ὁ ἀδιόρθωτος πάντα κοσμάκης, — ἀναγκάστηκε κ' ἔκαμε νόμο, κ' ἔμαστίγωναν ἀπάνω στὸ βωμό της τοὺς ἐφήβους.

Ἄπὸ τὰ ὠραῖα τὰ κορμιά τῶν ἐφήβων ἐτιναζόταν τὸ παιδιάτικο ἀγνὸ αἷμα κ' ἔκατάβρεχε τὸ βωμό. Καὶ ἔτσι ἐξεδιψοῦσε ἡ καλόβουλη αὐτὴ θεά.

Ἡ ἀρχαία Σπάρτη εἶταν ἓνα σωστὸ στρατόπεδο. Ὁ ΠΕΡΙΟΙΚΟΙ Σπαρτιάτης ἀπὸ 20 ὡς 30 χρόνων ὑπηρετοῦσε ἀδιάκοπα στρατιώτης, κάτω ἀπὸ μιὰ σιδερένια πειθαρχία. Ἐπειτα ἀπὸ τὰ 60 χρόνια μποροῦσε νὰ ἰκλέγεται στὰ δημόσια ἀξιώματα τῶν ἀρχόντων.

Οἱ ἄλλοι οἱ κάτοικοι τῆς Λακωνικῆς, ἔξω ἀπὸ τὴ Σπάρτη, δὲν εἶχαν τὰ βάσανα καὶ τὶς σκληρότητες τῆς ἀτέλειωτης στρατιωτικῆς ζωῆς, ἀλλὰ δὲν εἶχαν οὔτε τὰ δικαιώματα καὶ τὰ προνόμια, πὺ εἶχαν πάντοτε οἱ Σπαρτιάτες. Αὐτοὶ εἶταν οἱ «περίοικοι» καὶ οἱ «εἴλωτες.»

Οἱ περίοικοι μποροῦσαν νὰ εἶναι πολῖτες ἐλεύθεροι, μὰ ὄχι Σπαρτιάτες. Στρατιῶτες ὑπηρετοῦσαν, ὅταν τοὺς ἔκαλοῦσε ἡ Σπάρτη, πὺ εἶχε τὴν ἀνώτερη τῆς χώρας διοίκηση.

Ἄλλὰ δὲν ἀποτελοῦσαν καὶ μέρος στὸ στρατόπεδο τῆς Σπάρτης, πὺ ὑπηρετοῦσαν μόνο οἱ Σπαρτιάτες. Ἄν ἐνικοῦσαν στοὺς ἀγῶνες, τοὺς ἀνακήρυτταν Ὀλυμπιονῆκες σὰ Λάκωνες, ὄχι ὅμως Σπαρτιάτες.

Ἔτσι ἡ πιὸ παράδοξη αὐτὴ πολιτεία ἀπὸ ὅσες εἶδε ποτὲ ὁ κόσμος, ἐνῶ μέσα στὴ Σπάρτη μὲ τὰ κοινὰ συσσίτια καὶ τὴ δημόσια ἀνατροφή τῶν πολιτῶν της παρουσίαζε τὴ μορφή ἰδιότυπης στρατιωτικῆς δημοκρατίας, ἀληθινὰ δὲν εἶταν παρὰ μιὰ σκληρότατη ὀλιγαρχία, πὺ βασιζόμενη ἀπάνω στὴ σιδερένια, στρατιωτικὴ πειθαρχία τῶν πολιτῶν—

στρατιωτῶν της, ἐκυριαρχοῦσε καὶ ἑκαταδυνάστευε τοὺς ἀγροτικούς της πληθυσμούς.

Μὲ ὅλα αὐτὰ οἱ περίοικοι εἶχαν καλῆτερη θέση ἀπὸ τοὺς Εἰλωτες. Αὐτοὶ εἶχαν στὰ χέρια τους τὸ ἐμπόριο ἀπὸ ὅλα τὰ προϊόντα τῆς χώρας. Γιὰ αὐτὸ τοὺς ἐπεριποιόνταν κάπως οἱ Σπαρτιᾶτες. Τοὺς Ἄμυκλαίους μάλιστα, σὰ γειτόνους, τοὺς ἑκαλόπιαναν περισσότερο, καὶ ἐλάβαιναν μέρος στὶς γιορτὲς καὶ στὰ πανηγύρια τους, στὰ Ἐακίνθια, στὴ λατρεία τοῦ Ἄμυκλαίου Ἀπόλλωνος κλπ.

Ἔτσι οἱ περίοικοι εἶταν εὐχαριστημένοι κ' ἐπαρηγοριόνταν γιὰ τὴν ὑποτέλειά τους στοὺς Σπαρτιᾶτες καὶ γιὰ τὴν κατώτερη κοινωνικὴ θέση τους, ἀπὸ τὶς ὠφέλειες ποὺ τοὺς ἔδινε τὸ ἐμπόριο κ' ἐπλούτιζαν κ' ἑκαλοζοῦσαν, χωρὶς τὴ σκληραγωγία τῆς στρατιωτικῆς σπαρτιάτικης ζωῆς.

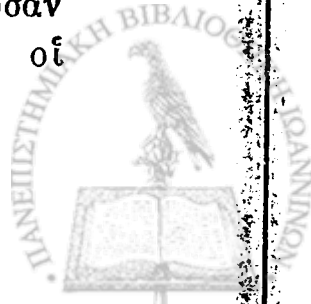
Οἱ Σπαρτιᾶτες εἶταν οἱ ἀριστοκράτες οἱ κυρίαρχοι, καὶ οἱ περίοικοι εἶταν οἱ νοικοκυραῖοι, οἱ ἀστοί.

Πολὺ κατώτερη εἶταν ἡ θέση καὶ ἡ ζωὴ τῶν Εἰλώτων, ποὺ συχνότατα οἱ Σπαρτιᾶτες τοὺς ἐμεταχειρίστηκαν σκληρότατα, μὲ ἀφάνταστην ἀπανθρωπία καὶ ἐγκληματικὴν βαρβαρότητα.

Οἱ περίοικοι μὲ τὸ νὰ ἔχουν τὰ κέρδη ἀπὸ ὅλο τὸ ἐμπόριο καὶ νὰ μὴν ὑποβάλλωνται στὴν τρομερὴ **ΚΡΥΠΤΕΙΑ** τῆ σκληραγωγία τῆς Σπάρτης, ὑπόφεραν ἀγόγγυστα τὴ βαρεῖά τὴν κυριαρχία τῆς σιδερένιας πολιτείας καὶ εἶταν συντηρητικοὶ σὰν ἀστοί.

Οἱ περισσότεροι ὅμως ἀπὸ τοὺς ἀγροτικούς πληθυσμούς, περισσότεροι καὶ ἀπὸ ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς χώρας, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὴν τρίτη καὶ τὴν κατώτερη βαθμίδα τῆς Λακωνικῆς συμπολιτείας, μὲ τὸ νὰ θεωροῦνται δοῦλοι ἀπὸ τοὺς Σπαρτιᾶτες, ἔτρεφαν ἔχθρα κρυφὴ καὶ μῖσος ἀκοίμητο ἐναντίον τῶν τυράννων των. Πολλὲς φορές ἐσήκωσαν κεφάλι, νὰ ἀποτινάξουν τὸ ζυγὸ τῆς δουλείας, καὶ οἱ

Σπαρτιᾶτες εἶχαν πείρα καὶ ἤξεραν καλὰ πόσο ἐπικίνδυνοι εἴταν οἱ Εἰλωτες.

Γιὰ τοῦτο ἐδυσπιστοῦσαν πάντοτε τοὺς Εἰλωτες, καὶ ἐπειδὴ εἴταν περισσότεροι, συχνὰ τοὺς ἐδεκάτιζαν μὲ χίλιους δυὸ ἀποτρόπαιους δολοφονικοὺς ἑξαφανισμοὺς, ἀπὸ τὸ φόβο μὴν αὐξήσουν πολὺ καὶ τοὺς πνίξουν.

Οἱ νέοι ἔφοροι κάθε χρόνο, ποὺ ἀνέβαιναν σιτὴν ἐξουσία, πρώτη φροντίδα εἶχαν νὰ κηρύξουν τὸν πόλεμο ἐναντίο τῶν δυστυχησμένων τῶν Εἰλώτων, γιὰ νὰ τοὺς ἐλαττώσουν. Ἐπειτα ἔστελναν τοὺς νέους 18—20 ἐτῶν γιὰ νὰ γυμνάζωνται στὰ διάφορα μέρη ὅπου ἐκατοικοῦσαν οἱ δυστυχησμένοι αὐτοὶ γεωργοί, καὶ τὴ νύχτα ὀπλισμένοι μὲ ἀπαίσια στυλέτα ἔπεφταν σὰ δαίμονες τοῦ σκοταδιοῦ κ' ἐδόλοφονοῦσαν ἀνύποπτους καὶ ἀνυπεράσπιστους τοὺς πιὸ γενναίους καὶ πιὸ ρωμαλέους ἀπὸ τοὺς Εἰλωτες.

Τὴ θεάρεστη κρεουργία αὐτὴ, ποὺ σιτὴ σημερινὴ ἀντίληψη ἀτιμᾶζει βέβαια τὴ Σπαρτιατικὴ πολιτεία, τὴν ἔλεγαν «Κρυπτεία,» καὶ τὴν ἐδικαιολογοῦσαν μὲ τὴν ἄγριαν ὁμότητα τῆς ἐποχῆς, σὰν πολεμικὴ τῶν νέων προγύμναση...

Ἄλλὰ ὡς ποὺ ἔφτανε ἡ σκληρότητα καὶ ἡ ἀγριότητα τῶν Σπαρτιατῶν ἀπέναντι τῶν δούλων Εἰλώτων δείχνει τὸ περιστατικὸ, ποὺ θὰ καταντοῦσε παραμύθι ἀπίστευτο, ἂν δὲν τὸ ἐβεβαίωνε ὁ Θουκυδίδης.

Στὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο οἱ Εἰλωτες εἶχαν στρατολογηθεῖ κ' εἶχαν πολεμήσει γενναϊότατα **ΣΦΑΓΗ ΗΡΩΩΝ** μαζί μὲ τοὺς Σπαρτιᾶτες. Ἀπάνω στὰ ὀχτὼ χρόνια τοῦ πολέμου, τὸν καιρὸ ποὺ οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Μεσσήνιοι ἐκρατοῦσαν τὴν Πύλο, οἱ ἔφοροι τῆς Σπάρτης ἐφοβήθησαν μὴν ἐπαναστατήσουν οἱ Εἰλωτες καὶ ἀποφάσισαν νὰ ἐξοντώσουν τοὺς πιὸ δυνατοὺς καὶ γενναίους.

Καὶ ἔμεταχειρίστηκαν τὸ πιὸ ἀπαίσιο καὶ πιὸ βδελυρὸ δολοφονικὸ τέχνασμα, ποὺ μποροῦσε ποτὲ νὰ γεννήσῃ

τὸ μαῦρο μῖσος καὶ ἡ ἀπάνθρωπή τους ἢ σκληρότητα.

Ἐβγαλαν λοιπὸν μιὰ προκήρυξη, ὅτι ὅσοι ἀπὸ τοὺς Εἰλωτες ἐπολέμησαν γενναῖα καὶ ἐφάνηκαν ἄξιοι στὸν πόλεμο, νὰ παρουσιαστοῦν στὴ Σπάρτη, γιὰ νὰ ἀνακηρυχτοῦν πολῖτες ἐλεύθεροι.

Οἱ φτωχοὶ οἱ Εἰλωτες ἀνύποπτοι τόχαψαν τὸ ἀτιμο δόλωμα, καὶ ἐπαρουσιάστηκαν στὴ Σπάρτη δυὸ χιλιάδες, ὅσοι εἶχαν πολεμήσει σὰν ἀληθινὰ παλληκάρια.

Οἱ ἔφοροι τῆς Σπάρτης τοὺς ὑποδέχτηκαν, ἔκαμαν γιορτὲς γιὰ τιμὴ τους, ἐστεφάνωσαν τὰ γενναῖα παλληκάρια, τοὺς ἐτριγύρισαν στεφανωμένους στὰ ἱερὰ καὶ στοὺς ναοὺς, ἀνακήρυξαν τοὺς Εἰλωτες ἐλεύθερους, καὶ τὴ νύχτα τοὺς ἔσφαξαν . . .

ΜΥΣΤΡΑΣ

Ἄπὸ τῆ νέας Σπάρτης ὡς τὸ χωριὸ τοῦ Μυστρᾶ, παρα-
κάτω λίγο ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ ἐρεῖπια, χι-
ΤΑ ΧΑΛΑΣΜΑΤΑ λιόμετρα 5. Ὁ δρόμος κατάφυτος καὶ χα-
ριτωμένος ἀκολουθεῖ τὴν ὄκροποταμιὰ τοῦ Κνακίωνος,
παραπόταμον τοῦ Εὐρώτα.

Ὁ νέος συνοικισμὸς τοῦ Μυστρᾶ, στὴ ρίζα τοῦ βουνοῦ,
χωμένος μέσα σὲ καταπράσινα μεγάλα δέντρα φορτωμένα
χρυσοὺς καρπούς.

Περνοῦμε τὸ μονότοξο πέτρινο παλιὸ γεφύρι, πάνω στὴν
ἄγρια ρεματιά, πὺ χωρίζει τὸ χωριὸ ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο Μυ-
στρᾶ καὶ μπαίνουμε στὰ ἐρεῖπια.

Ἀριστερά μας ἀποπάνω, ψηλὰ στὴ ράχη, κρέμεται τὸ
ξάγναντο χαριτωμένη ἢ θαυμαστὴ ἢ «Περίβλεπτος» καὶ
πλαῖ τῆς παραστέκει ἄγρυπνος φρουρός, ἕνας ψηλόλυγνος
φράγκικος πύργος μονοκόμματος, σὰ νὰ βιγλίζη τὰ μυστικὰ
τῆς περασμένης δόξας.

Μισογκρεμισμένα στέκουν ἀκόμη δεξιὰ στὸ δρόμο μας
τὰ ἀπέραντα, τὰ ἀρχοντικὰ τῶν Κρεβαξάδων, πέρα ὡς τὴ
βρούση τῆ Μαρμάρα.

Ἀνεβαίνουμε ὑπὸ λιθόστρωτους παλιούς δρόμους κλι-
μακωτούς, ἀνάμεσα σὲ χτίρια βυζαντινά, πὺ ὑψώνονται
ἀκόμη χωρὶς στέγες, καὶ σ' ἄλλα πὺ γέρνουν καὶ πέφτουν.

Ὅλη ἡ πλαγιὰ τοῦ βουνοῦ, ὅσο φτάνει τὸ μάτι, κατα-

σκέπαστη ἀπὸ ἓναν ἔρμο κόσμο, πὺ χαλιέται. Παντοῦ χαλάσματα καὶ συντρίμματα. Παντοῦ γύρω τρανῶν μεγαλόπρεπων ἀρχοντικῶν καὶ παλατιῶν ἐρείπια τείχη πὺ γέρουν στὸ χαμό.

Ἐνάμεσα ἀπὸ τὸν κόσμο τῶν σκυθρωπῶν χαλασμάτων, σὲ κάθε γύρισμα καὶ σὲ κάθε ὕψωμα, πανέμορφοι **ΟΙ ΝΑΟΙ** διαγράφονται στὸ κενὸ οἱ γραφικοὶ τροῦλοι τῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν, πὺ ἀντέχουν ἀκόμη στᾶν στοιχείων τὶς καταδρομὲς καὶ στὰ ἀγριοκαίρια. Ἡ Παντάνασσα, τὸ Ἄφεντικό, ἡ Ἁγία Σοφία, ὁ Ἅγιος Δημήτρης κλπ.

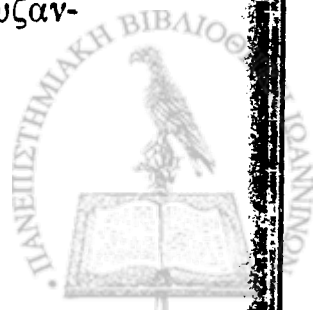
Εὐγενικὰ συνθέματα ταιριαστὰ ἀρμοσμένα μὲ ἔντονους, γλυκοὺς καὶ ἠδονικοὺς χρωματισμούς. Δαντελλωτὰ ἀνάγλυφα, μαρμάρινα. Φλωρεντινοὶ θόλοι πὺ θυμίζουν τὶς ἀρχόντισσες τῶν Φράγκων μεγιστάνων. Βυζαντινὲς πολύτοξες ἀψίδες πὺ κρατοῦν ἀκόμη τὸ βάρος τῶν χλοῖσμένων ἡλιακωτῶν, κρεμαστῶν κήπων, ὅπου χαμογελάει ψηλὰ ἡ ἀγρία ἢ ἀνεμώνη μέσα ἀπὸ τὰ χαλάσματα.

Περιδιαβάζουμε τὴν ἔνδοξη νεκρὴ πολιτεία. Μέσα στὸν ἀπέραντο κόσμο τῶν χαλασμάτων, πὺ γέρουν καὶ πέφτουν, ὑποβλητικὴ μελαγχολία μᾶς συνεπαίρνει τὴ φαντασία στὰ λαμπερὰ τὰ χρόνια τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς βυζαντινῆς μεγαλοπρέπειας. Καὶ ζωντανεύει ἄξαφνα τοὺς Παλαιολόγους καὶ τοὺς Λασκάριδες, τοὺς Καντακουζηνοὺς καὶ τοὺς Φραγκόπουλους, τοὺς Σοφιανοὺς καὶ τοὺς Σγουρομαλλέους καὶ τοὺς Φραντζῆδες.

Συγκίνηση ἀσυγκράτητη μᾶς συγκλονίζει ὅπως μπαίνουμε στὰ παλάτια τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων. **ΤΑ ΠΑΛΑΤΙΑ** Στέκουν ἀκόμη πανύψηλα στὸ βουνὸ τὰ φανταχτερὰ τείχη τους μὲ τὰ πελυάρισμα παράθυρα.

Σπασμένα κιονόκρανα, θυρῶν μαρμάρινοι διάγλυφοι παραστάτες, διακόσμηση ὑπέρθυρα, δικέφαλοι ἀετοί, βυζαντινὲς γλύφες παντοῦ, στολίδια τοῦ χαμοῦ παραδομένα.

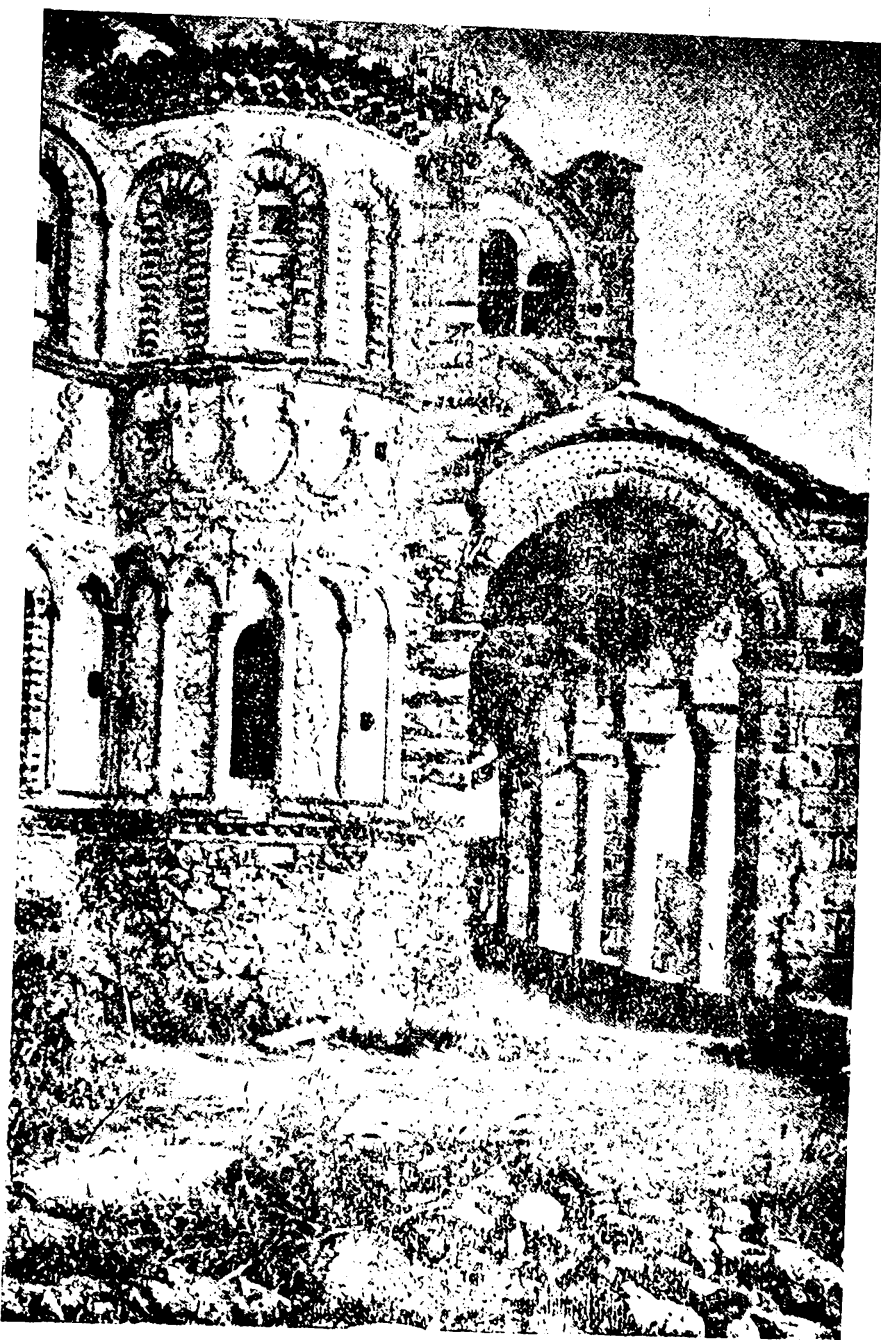
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ

ΑΥΣΤΡΙΑ

4 - 5. — Σκάρισμα γιδιών, σὲ μιὰ πλαγιά
τοῦ Ταῦγέτου.

6. — ΜΥΣΤΡΑΣ. Ἡ Παντάγασσα.

Γεννάει μέσα μας βαθιά, ἀδοκίμαστα συναισθήματα τὸ ἀντίκρουσμα τῶν αὐτοκρατορικῶν παλατιῶν, τὸ περιδιάβασμα στὰ ἀπέραντα διαμερίσματα.

Καὶ ἡ ξαναμμένη πάλι φαντασία ζωντανεύει ἄξαφνα; στή μακρουλή τοῦ παλατιοῦ τὴν πόρτα, τὸν Αὐτοκράτορα ποὺ προβαίνει ἐπιβλητικός.

Φορεῖ στὴν ἱερὴ κορφή τὴν «περιμάργαρον πυραμίδα, εἰς ἣν λίθος ὑπερκάθεται κόκκινος» καὶ τὰ κόκκινα σανδάλια στὰ πόδια. Μὲ ἀγέρωχο περπάτημα διαβαίνει ἐμπρὸς μας καὶ χάνεται καπνὸς μὲς τὰ χαλάσματα...

Τὰ βήματά μας σαστισμένα πάνω στὰ γλυστερὰ πλακόστρωτα, γυαλισμένα ἀπὸ τῶν Ζωσιτῶν τὰ χρυσοπέδιλα, ταρακτουν βέβηλα τὰ μυστικά τῶν ἐρειπίων.

Ἡ σαύρα ἡ πράσινη, περίφοβη στὸ πέρασμά μας, σέρνεται νὰ κρυφτῆ γοργά, πίσω ἀπὸ ἓνα συντριμμένον δικέφαλον.

Ἀντίλαλοι ξυπνοῦν παράδοξοι στὴ νεκρικὴ σιγαλιὰ τῶν
χαλασμάτων.

ΣΥΜΦΩΝΙΕΣ

Ἄρνιῶν βελάσματα ἀντηχοῦν μέσα ἀπὸ τὰ πολύστοα βυζαντινὰ καλάτια.

Κουδουνίσματα μελωδικὰ ἀνεβαίνουν στὰ ὑψώματα τῶν ἐρειπίων ἀπὸ τὸν κατάφυτον κάμπο τοῦ Εὐρώια κάτω.

Πουλιῶν ἐρωτικὰ κελαδήσματα ἀντιλαλοῦν καὶ πολλαπλασιάζονται φανταστικά μέσα στὶς βαθυὲς πολυθόλωτες στέρες, σὰν ξωτικά ἀναστενάγματα.

Στὴν κορφή τοῦ βουνοῦ περνοῦμε μιὰ μεγάλη πύλη καὶ ἀνεβαίνουμε στὸν πιὸ ψηλὸν προμαχῶνα τοῦ φράγκικου κάστρου.

Τὸ ἀγνάτεμα ἀπὸ δῶ ἀπάνω ὄνειρο σωστό. Πρὸς τὴ δύση κόβεται ἡ κορφή κάθετα στὸ χάος.

Ἰλιγγος νὰ σκύψης στὴν τρομαχτικὴ χαράδρα κάτω, πάνω ἀπὸ τὰ τείχη τοῦ κάστρου, ποὺ κρέμονται στὸν ἀέρα.

Ἐκπύρα ἀπὸ πάντων χιονισμένε, ὑψώνονται σκεπασμένες με
ἔλατα οἱ πλαγιῆς τοῦ Ταύγετου.

Κατὰ τὸ βοριά, σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς χαμηλότερες ράχες τοῦ
Ταύγετου, ξανοίγουμε τὴν Τρύπη. Τὸ ὄμορφο τὸ χωριου-
δάκι, πὺν βγῆκε ὁ περίφημος ὁ Πλήθων ὁ Γεμιστός, ὁ νεο-
πλατωνικὸς φιλόσοφος.

Ἄνατολικά ἀγναντεύουμε τὸ μαγικὸ τὸ ὄραμα τῆς πρά-
σινης κοιλάδας τοῦ Εὐρώτα, στεφανωμένης ἀπάνω ἀπὸ τὴ
χιονισμένη ὄροσειρὰ τοῦ Πάρωνος.

Στὸν Κέραμο, στὴν πολύκρουνη τοῦ Παροριοῦ τὴν πα-
νώρια βρύση, πὺν τὰ νερά της κρούσταλλα κυλοῦν
ΞΕΝΙΑ ἀπὸ τὰ σπλάχνα τοῦ Ταύγετου, ἔρχεται ἡ κόρη νὰ
γεμίση τὰ λαγῆνια της σεμνὴ καὶ χαμηλοβλεπούσα.

Βλέπει τὸν ξένο, πὺν ἄγνωστος ζητάει καταφυγὴ στοῦ
γεροπλάτανου τῆ ρίζα. Ξέθαρρη, γλυκομίλητη τὸν προσκα-
λεῖ στὸ σπίτι της. Κ' εἶναι τὸ χρέος καὶ τὸ κάλεσμα ἱερό.

Ὁρθόκορμη καὶ λυγερὴ βαδίζει ἔμπρὸς ἡ κόρη, τὴ στά-
μνα της στὸν ὦμο κραιῶντας πλαστικά. Καὶ ἀκολουθεῖ ὁ
ἄγνωστος ἰκέτης συγκινημένος τῆς ξενίας τὴν ἴερα.

Στὰ μέρη αὐτά, σὲ χρόνια μακρυνά, εἶχαν ναοὺς καὶ
ἐλάτρευαν τὴν Ἀθηνᾶ Ξενία.

ΕΥΡΩΤΑΣ

Ὁ θρυλικὸς ποταμὸς τῆς Σπάρτης, ὅπου ἡ ἡλιογέννητη
Βασίλισσα, — πρὶν νὰ γράψῃ τὴν Ἰλιάδα καὶ
ΟΙ ΚΥΚΝΟΙ τὴν Ὀδύσεια, — ἔπαιξε μὲ τοὺς ἱεροὺς κύ-
κνους τῆς, καὶ στὴν πράσινη ἀκροποταμιὰ του, κοντὰ στὸν
ναὸ τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος, ἀποθέωναν ἔντονα τὴν πλα-
στικὴ γυμνότητα τῶν χάλκινων κορμιῶν οἱ κόρες μαζὶ καὶ
τὰ ἀγόρια τῆς Σπάρτης, στὴν πιὸ σεμνὴν ὁμαδικὴ συμ-
παρουσία, δὲν παύει νὰ εἶναι πάντοτε ἕνας ἀπὸ τοὺς ὠραιό-
τερους ἑλληνικοὺς ποταμούς.

Ἡ κοίτη του, ὅπως ψηλά, ἀπάνω ἀπὸ τὰ βουνὰ τῆς
Ἀρκαδίας, ὡς κάτω στὰ Τρίνησα, στὴ θάλασσα, ἀκολουθεῖ
τὴν πολύμορφη κοιλάδα τῆς Λακεδαίμονος, παράλληλα
κλεισμένη ἀπὸ τὸν Ταῦγετο δεξιά, πὺ τελειώνει στὸ Ταί-
ναρο καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὸν Πάρωνα, πὺ κατεβαίνει ὡς
τὸν Μαλέα, ἀπλώνει, σὲ κάποια πεδινὰ μάλιστα μέρη, καὶ
παίρνει ἀφάνταστο πλάτος.

Κάτω ἀπὸ τὰ Μενελαΐα, κοντὰ στὴ νέα Σπάρτη, ἀνεμ-
πόδιστος παίρνει τέτοιο πλάτος, πὺ στὶς μεγάλες του πλημ-
μύρες κατεβάζει στὸν κάμπο μιὰ σωστὴ θάλασσα.

Ὁ ρωμαντικὸς ποιητὴς τῆς περασμένης γενεᾶς εἶδε
μόνο στὰ θολὰ ρεύματα τοῦ Εὐρώτα νὰ κύλῳν «μαραμένα
φύλλα τοῦ κρούου φθινοπώρου» καὶ ἔστειλε ἀπὸ μακρυνὰ

τῆ φαντασία του νοσταλγικὰ νὰ θρηνήσῃ το χαμὸ τῆς μακρυνῆς ἀγύριστης ζωῆς.

Μὰ ἡ ζωὴ ρέει πολύτροπη κ' εἶνε πάντοτε ὠραία.

Ἡ ΖΩΗ Ἄν ἀλλάζουν οἱ τρόποι κ' οἱ τόποι καὶ ἂν ἡ πλαστικὴ καὶ ἠθοπλαστικὴ ζωὴ τῆς ἀρχαίας Σπάρτης ἀλλάξῃ τόπο καὶ ἐπέρασε στὴν Ἀγγλία, στὴ Σουηδία, ἢ σ' ἄλλες μακρυνές χώρες, ὅμως ἡ ὠραία χώρα, ὅπου ἐγεννήθηκε ἡ πιὸ ἀληθινὴ δημοκρατία, μὲ τοὺς σκληρότερους νόμους γιὰ τὴ σωματικὴν ἀριότητα καὶ τὴν ὁμαδικὴν ἀσκητικὴν λιτότητα, δὲν ἀλλάξῃ καθόλου.

Τὸ ἴδιο καὶ σήμερα ὁ ἀγέραςτος Ταύγετος, ὅπως καὶ στὸν καιρὸ τοῦ Λυκούργου τοῦ νομοθέτη, τεντώνει ἀλύγιστα τ' ἀσημένια τόξα του στὰ ζαφειρένια πλάτια τοῦ Λακωνικοῦ οὐρανοῦ.

Τὸ ἴδιο καὶ ὁ ἀθάνατος ὁ Εὐρώτας. Ὅπως στὴν ἐποχὴ τῆς θεογέννητης Ἑλένης, κυλάει τὰ ρεύματά του στοὺς ἔνδοξους κάμπους τῆς Σπάρτης, καὶ στὸ τραγούδι τῶν νερῶν του, ποὺ ἀπόβαθα ζοῦν οἱ ἀρχαῖοι θρύλοι, δοξάζει τὴν ὁμορφιὰ τῆς νέας ζωῆς.

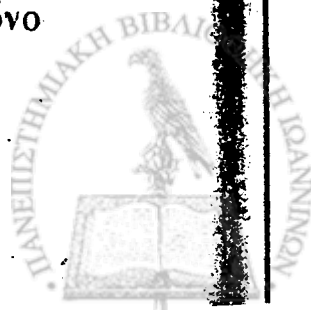
Θεριεύουν στὶς ἀκροποταμιές του καὶ ὑψώνονται στὸν οὐρανὸ λαμπαδωτὲς καὶ λυγερόκορμες οἱ λεῦκες, νυφοῦλες τῶν νερῶν. Δάση ἀπὸ καλάμια πυκνὰ καὶ ἀροδάφνες βαθυπράσινες φουντώνουν παντοῦ καὶ ἀκολουθοῦν τὸ δρόμο του ὡς τὴ θάλασσα κάτω.

Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ στὴν κοίτη του, ὅπως ἀκολουθεῖ τὴν κοιλάδα καὶ κατεβαίνει, κοπάδια χωριδάκια ὁμορφα ἀπλώνονται, ποὺ πολλὲς φορές στὶς μεγάλες του πλημμύρες τὰ πελαγώνει.

Ἄπὸ τίς πηγές του, ψηλὰ ἀπὸ τὸ Χελμὸν ἀπάνω καὶ τὰ Ἀρκαδικὰ βουνά, ὡς κάτω στὶς ἐκβολές του, ἀνάμεσα στὰ χωριὰ Δουραλῆ καὶ Λεῖμονα,—τὰ πιὸ τραγικὰ θύματά του,— δυὸ μόνο

ΝΕΡΟΔΡΑΚΟΝΤΑΣ

μεγάλες σιδερογέφυρες, ὅμοιες τοῦ Ἀχελώου ἀπόξω στὸ Ἄγρινιο, πού ἐκόστισαν χρῆμα πολὺ καὶ κόπους μακρόχρονους, ἀλυσοδένουν τὴν ἀκράτητη ὁρμὴ καὶ τὴν τρομαχτικὴ μανία τοῦ στοιχειωμένου Εὐρώτα τὸ χειμῶνα. Ἡ μία ἀπόξω ἀπὸ τὴ Σπάρτη, στὸν ἀμαξωτὸ δρόμο πού κατεβαίνει ἀπὸ τὴν Τρίπολη, καὶ ἡ ἄλλη κοντὰ στὶς ἐκβολές του, ἀπὸ τὸ χωριὸ Σκάλα, στὸν ἀμαξωτὸ δρόμο πού κατεβαίνει ἀπὸ τὴ Σπάρτη στὴ Μονοβασιά καὶ στὴν Ἐπίδαυρο Λιμηρά.

Ἄδοξο καὶ ταπεινὸ στὴν ἀρχὴ ποταμάκι, μέσα στὴν κατάστενη ἀπάνω τὴ λαγκαδιά, ὅσο ροβολάει τὸν κατήφορο, τόσο περισσότερα ξεροπόταμα δέχεται βουρκωμένα καὶ αὐλάκια ἄπειρα ρουφάει ἀπὸ τὶς ἀτέλειωτες ρεματιές τοῦ Πάρωνος καὶ τοῦ Ταύγετου.

Ὅταν στῆς βαρυχειμωνιάς τὶς θολές ἡμέρες ὁρμάει ἀνταριασμένος καὶ κατεβαίνει στοὺς κάμπους ἀγριεμένος ὁ Νεροδράκοντας, ἕνας τρόμος καὶ μιὰ φοβέρα ἀπλώνεται στὴν κοιλάδα τῆς Λακεδαίμονος, πέρα πρόσπερα.

Βαρὺ καὶ ἀδιάκοπο ἀντιλαλεῖ τὸ ρέκασμα τοῦ ποταμοῦ.

ΠΛΗΜΜΥΡΕΣ Τρομερὴ ἢ κατεβασιά του γιομίζει φουσκωμένη ὅλην τὴν διάπλατη κοίτη του. Μαυρόθολη κυματίζει ἄγρια ἢ πλημμύρα, ὀλοένα παραδέρνει κ' ἐξογκώνεται.

Χυμάει στὶς ἀκροποταμιές, ἀνεβαίνει στὰ γυροπόταμα, χτυπιέται στὰ βράχια, ξερριζώνει θεόρατα δέντρα, σέρνει λιθάρια ριζιμιὰ, ξεχειλάει στὰ σπαρτά, πηδάει στὰ ἀμπέλια. Τρυγáει καὶ θερίζει, νοικοκύρης ἀκάλεστος, χωρὶς νὰ ὀργώση καὶ χωρὶς νὰ σπείρη ποτέ του ὁ Νεροδράκοντας.

Βογγάει καὶ τρικυμίζει ἀσώπαστα τῆς Σπάρτης ὁ νεροποντισμένος κάμπος. Δυναμώνει ὁ βοριάς καὶ βράζει ἀπειλητικὴ ἢ πλημμύρα γύρω ἀπὸ τὰ χωριά, πού κατεβασμένα χαμηλὰ στοὺς κάμπους γειτονεύουν μὲ τὸν ἀγριεμένον τὸν

Εὐρώτα, καὶ καμμιά ἀνθρώπινη δύναμη δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ σταματήσῃ τὴν τρομερὴν ὀρμὴν του.

Ἔτσι ἀνεμπόδιστος, ὅταν ξεχειλάῃ, χύνεται ἀκράτητος μέσα στὰ καμπίσια τὰ χωριά. Καταπατάει τὰ χωράφια τους καὶ τὰ λειβάδια τους, καταλεῖ τὰ μαντριά, συνεπαίρνει τὶς καλύβες, ἀνασκάφτει τὰ χαμόσπιτα.

Καὶ μέσα ἀπὸ τὸ κοσμογονικὸ γιγαντοπάλεμα ὑγρῶν καὶ στερεῶν στοιχείων τὸ ἄγριο τὸ ρέκασμα τῆς πλημμύρας,—δαιμονικὴ συμφωνία ἀπὸ ὄλους τοὺς γόους καὶ τοὺς βρόντους μιᾶς καταστροφῆς,—σκορπάει τὸν τρόμο καὶ τὴ φρίκη σ' ὅλη τὴν πανέμορφη κοιλάδα τῆς Λακεδαίμονος.

Ἡ περιοχὴ τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας Σπάρτης, ποὺ ἀπλώνεται ἀνάμεσα στὰ τελευταῖα ριζοβούνια ΠΕΡΙΧΩΡΑ τοῦ Ταῦγετου, ὅπου τὰ κρεμαστὰ βουνὰ τοῦ Μυστραῖ, καὶ στὰ τελευταῖα ριζοβούνια τοῦ Πάρνωνος, ὅπου τὰ κοκκινόχρωμα τὰ Μειελάϊα, εἶνε τὸ πιὸ στενὸ μέρος τῆς κοιλάδας τοῦ Εὐρώτα, σχεδὸν ὅσο καὶ ἡ κοίτη του.

Ἐπειτα ἀπὸ τὸ Σκλαβοχῶρι (Ἄμύκλαι), ὃ κάμπος ἀνοίγεται λίγο λίγο καὶ γίνεται πλατύτερος. Πυκνότατοι ὠραῖοι ἐλαιῶνες κατασκεπάζουν τὸ ξέφωτο διάστημα σ' ὅλο τὸ μᾶκρος τοῦ κάμπου, στολισμένου ἀπὸ ἓνα πλῆθος χωριά καὶ χωριδάκια, δεξιὰ καὶ ἀριστερά, πνιγμένα ἀπὸ τρεχούμενα νερὰ καὶ ἀφθονὴ βλάστηση.

Δυὸ ὄρες μακρὰ ἀπὸ τὴ Σπάρτη βρίσκεται τὸ δροσερὸ καὶ κατάχλωρο τὸ Ξεροκάμπι. Θεαματικώτατος ὃ ἀμαξωτὸς δρόμος κάτω ἀπὸ τὸν ἥσκιο τοῦ Ταῦγετου ποὺ κρέμεται δεξιὰ ἀποπάνω. Ἡ συγκοινωνία τώρα γίνεται καὶ μὲ αὐτοκίνητα.

Ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Ξεροκάμπι, ἀριστερὰ τοῦ ἀμαξωτοῦ δρόμου ὅπως κατεβαίνει ἀπὸ τὴ Σπάρτη, χαμηλότερος κλάδος τοῦ Ταῦγετου ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ τὸ Λυκοβουνὸ καὶ ἀπλώνεται κάτω ἀπὸ τὰ Λεβέτσοβα (ἀρχαῖα Κροκεαί), ὡς

τὸν Βρονταμᾶ, ἀπέναντι στὸ Γεράκι (ἀρχαῖα Γερόνθραι), καὶ χωνεύει κάτω στὴ Σκάλα, χωρίζει τὸ πλατύτερο μέρος τῆς κοιλάδας τοῦ Εὐρώτα, ἀπὸ τὸν κάμπο τοῦ Ἑλους ὅπου ὁ ποταμὸς βγαίνει στὴ θάλασσα τοῦ Λακωνικοῦ κόρφου.

Χαμηλότερα ἀπὸ τὸ Ξεροκάμπι, στὰ χάνια τῆς Τάραψας, μιὰ πλατανοσκέπαστη κατάφυτη ρεματιὰ ἀπάνω στὸν ἀμαξωτὸ δρόμο πὺν κατεβαίνει ἀπὸ τὴ Σπάρτη στὸ Γύθειο, — ἀρχίζει ἀριστερὰ ὅπως κατεβαίνουμε ὁ ἄλλος ἀμαξωτὸς δρόμος, πὺν ὁδηγεῖ ἀπὸ τὰ κοντεινὰ τὰ Λεβέτσοβα, στὸν κάμπο τοῦ Ἑλους, στὴ σκάλα τοῦ Τρίνασου, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στοὺς Μολάους καὶ στὴν περίφημη τὴ Μονοβάσια.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὕψωμα τῶν Λεβέτσοβων ὁ δρόμος ὁ ἀμαξωτὸς ἀρχίζει καὶ κατεβαίνει μὲ κορδέλλες τὰ χαμηλὰ αὐτὰ τοῦ κάμπου τῆς Σπάρτης τὰ βουνά, ὡς πὺν φτάνει κάτω πολὺ χαμηλότερα στὸ φαρδὺν κάμπο τοῦ Ἑλους, πὺν βαλτώνει ἀπὸ τὸν Εὐρώτα καὶ ἀπὸ τὸ Βασιλοπόταμο.

Ἀνατολικά ἀπὸ τὸν ἀμαξωτὸ δρόμο αὐτόν, πὺν κατεβαίνει στὸν κάμπο τοῦ Ἑλους σ' ἓνα ἀρκοῖτη λαξευτὴ κετὸ διάστημα ἀπὸ χαμηλὰ πετροβούνια καὶ κλεισορέματα, ἀπλωμένα ἀναμεταξὺ στὰ Λεβέτσοβα καὶ στὴν κοίτη τοῦ Εὐρώτα πὺν κατεβαίνει κοντὰ στὸν Βρονταμᾶ γιὰ τὸ Ἑλος, ὑπάρχει ἀρχαιότατο καὶ ἀξιοσπούδατο ὑδραυλικὸ ἔργο μεταστροφῆς τῆς ἀρχικῆς κοίτης τοῦ Εὐρώτα. Ἴσως οἱ ἀρχαιολόγοι, — ὅσο ξέρω τοῦλάχιστο, — νὰ μὴν τὸ ἔχουν προσέξει ὡς τώρα. Γιατὶ τὸ μέρος αὐτὸ εἶναι ἀπόμερο ἀπὸ κάθε νεώτερο συνοικισμό. Καὶ ὁ δρόμος, τρεῖς καὶ περισσότερο ὥρες μακρὰ ἀπὸ τὰ Λεβέτσοβα, κακόβατες γιδόστρατες καὶ ἄγρια ρουμάνια, πὺν πρέπει νὰ ἀνοίξη τοὺς πυκνοὺς ἀγριόλογκους κανεῖς γιὰ νὰ περάση στὸ λαγκάδι τῆς τεχνητῆς κοίτης.

Κάτω ἀπὸ μιὰ σπηλιὰ πὺν κρέμεται ἀπάνω ψηλὰ στὸ βράχο, καὶ μέσα της ὑπάρχει ἐρημοκλήσι μὲ βυζαντινὲς

τοιχογραφίες, ἐρείπια μοναστηριοῦ γύρω καὶ ἕνας σωρός ἀπὸ χωνεμένα ἀνθρώπινα κόκκαλα, βρῖσκεται ἡ ἀρχαιοτάτη αὐτὴ διώρυγα, πὺν καὶ τῶρα ἀκόμη περνάει ὁ Εὐρώτας καὶ στὶς πιδὸ μεγάλες πλημμύρες του.

Στὴν ἐρημικὴν αὐτὴ ἐκκλησιὰ τῆς σπηλιᾶς πανηγυρίζουν οἱ Βρονταμίτες. Σώζεται γύρω στὰ περὶχωρα ἡ παράδοση ὅτι ὁ σωρός τὰ ἀνθρώπινα κόκκαλα εἶναι ἀπὸ τὰ γυναικόπαιδα πὺν εἶχαν καταφύγει στὸ μοναστήρι, στὴν Ἐπανάσταση. Ἐπειδὴ οἱ Τοῦρκοι δὲν μποροῦσαν νὰ πατήσουν τὸ μοναστήρι, ἀνοιξαν ἀποπάνω μιὰ τρύπα στὸ βράχο τῆς σπηλιᾶς. Ἐχυσαν ἀπὸ ἐκεῖ θειάφι ἀναμμένο κ' ἔσκασαν μέσα τὰ γυναικόπαιδα καὶ οἱ καλόγεροι.

Κάτω ἀπὸ τὸ βράχο τῆς σπηλιᾶς αὐτῆς, ἀνάμεσα ἀπὸ δυὸ πετροβούνια, ἀνοίγεται ἕνα φαράγγι κατάστενο. Καὶ μέσα ἀπὸ τὸ φαράγγι αὐτό, στενεμένος δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὰ βράχια, περνάει, ποῖος ξέρει ἀπὸ πόσους αἰῶνες, ὁ Εὐρώτας. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ, ὅπως περνοῦν τὰ νερὰ μέσα στὴ διώρυγα, τὰ σκληρὰ βράχια φαίνονται κανονικὰ κομμένα καὶ πελεκημένα ἀπὸ ἀνθρώπινα χέρια, γιὰ νὰ ἀνοίξουν τὴν κοίτη τοῦ ποταμοῦ, σὲ ὅλο τὸ φαράγγι.

Ὁ Πausanias γράφει: «Μύλητος δὲ τελευτήσαντος παρέλαβεν ὁ παῖς Εὐρώτας τὴν ἀρχήν. Οὗτος τὸ ὕδωρ τὸ λιμνάζον ἐν τῷ πεδίῳ διώρυγι κατήγαγεν ἐπὶ θάλασσαν, ἀπορροέντος δέ, ἦν γὰρ δὴ τὸ ὑπόλειπον ποταμοῦ ρεῦμα, ὠνόμασεν Εὐρώτιαν.» Ποῖος ξέρει ἂν δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ διώρυγα;

Στὸ μέρος, ὅπου ὁ Εὐρώτας χύνεται στὴ θάλασσα τοῦ Λακωνικοῦ κόρφου, ἕνας ἀπέραντος κάμπος ἀπλώνεται ὀλόγυρα, βαλτωμένος σχεδὸν πάντοτε ἀπὸ τὶς πλημμύρες τοῦ ποταμοῦ καὶ ἀκαλλιέργητος.

Ὁ κάμπος αὐτός, πὺν ἂν ἤθελε ἀποξεραθῆ κάποτε, θὰ μποροῦσε νὰ γίνῃ ἕνας ἀληθινὸς Παράδεισος, εἶναι τὸ Ἔλος

ΕΛΟΣ

τῆς ἀρχαίας Σπάρτης, ὅπου κατοικοῦσαν οἱ Εἴλωτες, καὶ διατήρησε ὡς τὰ σήμερα τ' ὄνομά του.

Τὰ χωριά, πὺ βρῖσκονται στὴν περιοχὴ του, ὑποφέρουν τρομερὰ ἀπὸ τὰ ἔλη. Γιατὶ πλὴν τοῦ Εὐρώτα, ἓνας ἄλλος ποταμὸς ἀκόμη, τὸ Βασιλοπόταμο, σχηματίζεται, ἀπὸ τὶς ἀφθονες καὶ πολὺκρουνες πηγές, πὺ ἀναβρῦζουν στὴ Σκάλα, τὸ πῖδ κεντρικὸ καὶ πῖδ μεγάλο χωριὸ τοῦ Ἑλους, πλημμυρίζει τὸν κάμπο, καὶ κατεβαίνει στὴ θάλασσα, στὰ Τρίνησα, ὅπου βρῖσκονται καὶ τὰ ἐρείπια τοῦ ναύσταθμου τῆς ἀρχαίας Σπάρτης.

Περισσότερο κι ἀπὸ τὸν Εὐρώτα, πὺ τὸ καλοκαίρι λιγοστεύουν πολὺ τὰ νερά του, τὸ Βασιλοπόταμο χειμῶνα καλοκαίρι ρέει ἀφθονα νερὰ ἀπὸ τὶς πλούσιες πηγές τῆς Σκάλας ὡς τὴ θάλασσα. Ἡ κοίτη του στομωμένη ἀπὸ τὰ πολλὰ νερόχορτα καὶ τοὺς πυκνοὺς καλαμιῶνες, ἐστένεψε τόσο ὥστε μόλις μπορεῖ νὰ μπῆ μέσα στὸ ποτάμι καὶ νὰ ἀνεβῆ ὡς τὴ Σκάλα μιὰ μικρὴ βάρκα, ἀπὸ τὰ Τρίνησα. Ἔτσι τὰ νερά του ξεχειλίζουν καὶ χύνονται στὸν κάμπο καὶ βαλτώνουν τὰ περίγυρα ὀλοχρονὶς καὶ μένουν ἀκαλλιέργητοι ἀπέραντοι γόνιμοι τόποι, πὺ μποροῦσαν νὰ θρέψουν μὲ τὴν πλούσια τὴν παραγωγὴ τους τὴν Πελοπόννησο ὀλόκληρη.

Αὐτὸν τὸν ὄραϊον κάμπο κατοικοῦσαν καὶ καλλιεργοῦσαν στὴν ἀρχαιότητα οἱ Εἴλωτες καὶ συντηροῦσαν μὲ τὰ προϊόντα του πλουσιοπάροχα τοὺς ἀρχαίους Σπαρτιᾶτες.

ΚΑΣΤΑΝΙΑ

Ἄφινουμε τὰ ἑρείπια τῆς Χαλκιοΐκου Ἀθηνᾶς τῆς ἀρ-
ΑΚΡΟΠΟΤΑΜΙΕΣ χαίας Σπάρτης, πάνω στὸν ξάγναντο γή-
λοφο, καὶ κατηφορίζουμε στὴν κατάφυτη
ὄχθη τοῦ Εὐρώτα, βορινά.

Βαδίζουμε πεζοὶ τὴν ἀριστερὴ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ πρὸς
τις πηγές του, στολισμένη ἀπὸ πυκνὲς καλαμιές καὶ ἀροδά-
φνες.

Ἀριστερά μας ὑψώνεται, κάθετα ἀπὸ τὴν παραδείσια
κοιλιάδα τοῦ Εὐρώτα, ψηλὰ στὸ γλαυκὸ τοῦ Οὐρανοῦ, γλα-
φυρὴ καὶ αἰθερόγραμμη ἢ χιονόλευκη ὄροσειρὰ τοῦ θείου
Ταύγετου, λαμποκοπώντας στὸν ἥλιο.

Καὶ βαδίζουμε ὀλόχαροι κάτω ἀπὸ τὴν ἀφάνταστη, τὴ
μοναδικὴ αὐτὴ σκηνογραφία, μὲ τὴ χιονισμένη ἀποθέωση
στὸν ἥλιο τοῦ Ταύγετου ἀριστερά μας, μὲ τὰ ἀθόρυβα καὶ
κρυσταλλένια ρεύματα τοῦ Εὐρώτα δεξιά μας, ὅπου ἄλλοτε
ἔλουζαν τοὺς χιονάτους καμαρωτοὺς λαιμοὺς οἱ ἀγαπημένοι
κύκνοι τῆς Ἑλένης.

Προχωροῦμε στὴν ἀριστερὴν ἀκροποταμιὰ πάντοτε,
πρὸς τὶς μυστικὲς πηγές τοῦ θρυλικοῦ ποταμοῦ, στὴν κα-
λαμοσκέπαστη ἀκροποταμιὰ του, ὅπου ἐγύμναζαν ἄλλοτε τὰ
χάλκινα στὸν ἥλιο τὰ κορμιά τὰ λιτὰ Σπαρτιατόπουλα μὲ
τὶς ἀμαζόνες Σπαρτιατοπούλες.

Ἀριστερά μας ἀφίνουμε πίσω μας τὸν κρεμαστὸν τὸ

Μυστρά, τὸ τιτανικὸ τὸ χάσμα τῆς φημισμένης Μεγάλης Λαγκάδας τοῦ Ταύγετου, καὶ βαδίζουμε κάτω ἀπὸ τὰ γραφικὰ καὶ κατάφυτα ριζοβούνια του πάντοτε.

Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ οἱ ὄχθες τοῦ Εὐρώτα, κατάφυτες ἀπὸ θάμνους θαλεροῦς καὶ δροσόλουστες δάφνες, ἀκολουθοῦν τὰ παιγνιδιάρικα φιδογυρισματά του. Καὶ παντοῦ γύρω λεῦκες λυγερὲς καὶ πανύψηλες ὑψώνονται ἀπὸ τῆ διαπλατην κοίτη του στὸν αἰθέρα, θειριμένες ἀπὸ τὰ νάματά του.

Ἀφίνουμε τώρα τὸν Εὐρώτα δεξιὰ καὶ ἀνηφορίζουμε τοὺς πρώτους γήλοφους πρὸς τὴν Καστανιά
ΚΑΣΤΑΝΙΑ (χιλιόμετρα 20 περίπου ἀπὸ τὴ Σπάρτη).

Ὅταν ξανοίγουμε ἀριστερὰ στὴν πλαγιά τὴν ὀμαλὴ ἀπλωμένο τὸ γραφικὸ τὸ χωριὸ τῆ Βορδόνια, ἡ ὄροσειρὰ τοῦ Ταύγετου κρέμεται ἀπάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια μας κάθετα κοφτῆ, στὸν οὐρανὸ κολλημένη.

Φτιάνουμε στὴν Καστανιά. Ὑψος 500 μέτρα πάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα.

Ἐνα χωριὸ πράσινο, δροσερὸ καὶ χαριτωμένο. Τύπος ἑλληνικοῦ χωριοῦ. Σπίτια μὲ μπασιῆς ἀρχαϊκῆς. Αὐλὲς διαπλατεῖς καὶ γλοῖσμένες. Βυζαντινὲς ξώπορτες καὶ στεγασμένα χαγιάτια ἠλιόλουστα, ὅπου ἀνθίζουν οἱ γαρουφαλιῆς οἱ αἵματοστάλαχτες καὶ ὁ σγούρος βασιλικὸς μοσκοβολάει.

Ὅμορφες χωριατοπούλες ξαφνισμένες προβάλλουν δειλὲς ἀπὸ τοὺς αὐλόγυρους καὶ τὰ χλοερὰ κατώφλια στὸ βέβηλο περασμά μας.

Παντοῦ στοὺς πλακόστρωτους δρόμους τοῦ χωριοῦ κελαηδοῦν κρυσταλλένια ἄφθονα ρυάκια. Βρύσες στὶς αὐλὲς καὶ στὰ κοιτώφλια. Βρύσες στὰ σταυροδρόμια καὶ στὰ τρίετρα. Βρύσες ἀκόμη καὶ στὰ κεραμίδια . . .

Καὶ βλάστηση. Τὶ βλάστηση! Καὶ ἡ πέτρα στὴν Καστανιά βγάνει χορτάρι. Ὅλα πρασινοντυμένα καὶ γλοῖσμένα. Ἄν καμμιά φορὰ ἡ Σπάρτη μὲ τὴν Τρίπολη ἤθελε ἑνωθεῖ

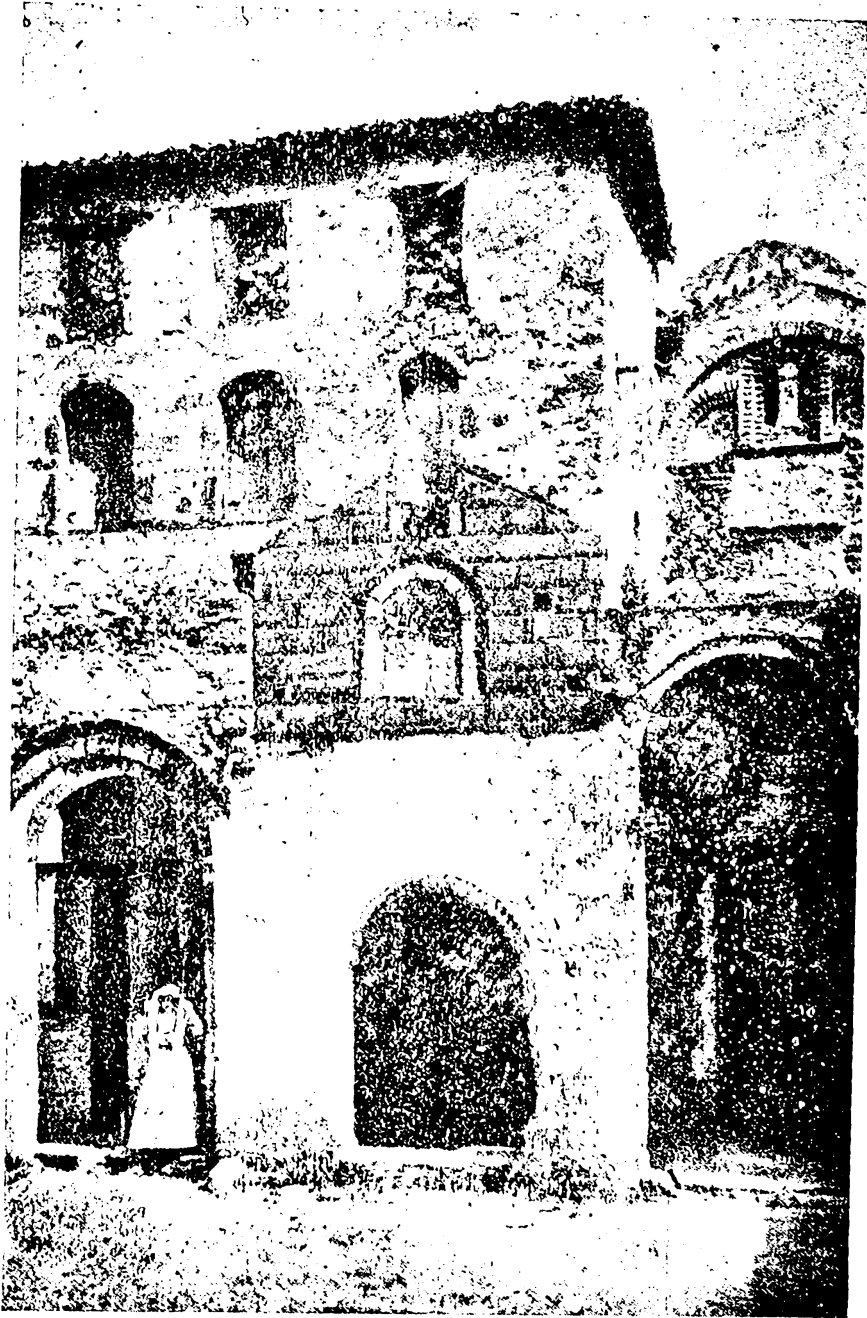

7. — 'Ο παῖς τοῦ Μυστρά.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΕΥΛΟΓΙΟΥ ΚΑΡΑΪ
ΑΝΤΩΝΙΟΥ
ΑΓΕΩΝ ΑΡΙΘ.

8. — ΜΥΣΤΡΑΣ. Ὁ Ἅγ. Δημήτριος.

μὲ σιδηρόδρομο, ἡ Καστανιά θὰ ἦταν ἡ πιὸ δροσερὴ θερινὴ διαμονὴ τῆς Ἑλλάδος.

Μᾶς φιλοξενοῦν στὸν πύργο τοῦ Τζωρτζάκη. Ἐναν πα-
 λιὸ γέρο-πύργο μὲ χορταρισμένες πολεμῆστρες,
 ΑΡΧΟΝΤΙΣΣΑ πὸν κυριαρχεῖ ἀπὸ τὰ ὕψη του καὶ διηγίεται
 στὴ βουβὴ τῶρα μοναξιά του ἱστορικὰ πολεμικὰ θυμῆματα
 καὶ θρύλους,—γεροπαππούλης τῆς Καστανιάς.

Περνοῦμε μιὰ νύχτα μέσα σ' ἓνα ἀρματωλικὸ μουσεῖο.
 Παντοῦ στοὺς τοίχους γύρω κρέμονται καρυοφύλια καὶ
 τρομπόνια καὶ σκαλιστὲς ἀσημοπιστόλες λογῆς λογίων καὶ
 σμιλευτὰ πολύτιμα φυσεκλίκια καὶ μαχαίρια μ' ἔλεφαντένιες
 λαβές, καὶ δαμασκιά σπαθιά σὰ μισοφέγγαρα, καὶ χαρμπιά
 μὲ χρυσὰ χερούλια καὶ τσαπράζια καὶ χαημαλιά καὶ φλά-
 μπουρα καὶ χρυσομέταξες ζῶνες, ὀλοκέντητες.

Ἄλλὰ τὸ πιὸ πολύτιμο, πὸν ἀγιάζει ὅλα τὰ ἱερὰ κειμή-
 λια τοῦ παλαιοῦ πύργου, τὸ πιὸ εὐγενικὸ καὶ ἀτίμητο στο-
 λίδι του, εἶναι ἡ πυργοδέσποινα ἡ γριά—Τζωρτζάκαινα.
 Ἐνας τύπος παλιᾶς ἀρχόντισσας τοῦ Μωριᾶ στὰ χρόνια μας
 λησμονημένος, καμαρωμένη κόρη τοῦ ξακουσμένου Καπε-
 τάν—Κεφάλια τοῦ πορθητῆ τῆς Τριπολιτσᾶς.

Ἡ φιλοξενία μας στὸν ἱστορικὸ πύργο ἔχει κάτι ἀπὸ
 μυσταγωγία ἄγνωστη καὶ ἀσυνήθιστη στὰ χρόνια μας.
 Ὅλα ἐκεῖ μέσα τὰ ἐξιδανικεύει ὁ ἥσκιος τῆς γηραιᾶς ἀρχόν-
 τισσας. Καὶ ὅλα παίρνουν κάτι ἀπὸ τὴν ἀρματωλικὴ ψυχὴ
 τῆς ...

Ἡ τοποθεσία τῆς δροσερῆς Καστανιάς εἶναι στὴν πο-
 διὰ σύρριζα τοῦ Ταύγετου, πὸν ὀρθώνεται
 ΑΓΙΟ-ΜΑΜΑΣ ἀπάνω τῆς μεγαλοπρεπῆς καὶ ὑπερήφανος.
 Κ' εἶναι ἓνας ἐξώστης θεαματικώτατος, μάλιστα ἀπὸ τὴν
 κορφοῦλα τοῦ Προφητηλιᾶ, πρὸς τὴ διάπλατη κοιλάδα τοῦ
 Εὐρώτα ἀποκάτω.

Ὁ Ἄγιομάμας εἶναι τὸ στολίδι τῆς.

Ένα ἀπὸ τὰ ὠραιότερα καὶ πιὸ δροσερὰ ἑλληνικὰ τοπία στὸ φρύδι τοῦ βουνοῦ.

Κατάφυτος, πρασινόχαρος νεροποντισμένος.

Κάθε ἄκρη του καὶ μιὰ κρυσταλλένια πηγή. Κάθε του πλαγιά καὶ μιὰ γάργαρη ἀνάβρα. Κεφαλάρια ἄφθονα καὶ πλούσιες παντοῦ νερομάννες κελαρύζουν μουσικὰ καὶ ἀσώπαστα τὸ μυστικὸ καὶ μονόρρυθμο τῶν νερῶν τὸ τραγοῦδι σὲ μιὰ συναυλία ξωτικὴ καὶ παράξενη, κατηφορίζοντας στὴν κοίτη τοῦ Εὐρώτα.

Νερόμυλοι μὲ πολύτοξες χτιστὲς νεροδεσιές, σκεπασμένες ἀπὸ πυκνὰ νεροσέλινα καὶ παχύτατα βρύα, ὁ ἕνας κοντὰ στὸν ἄλλο μὲς τῆ ρεματιὰ τὴν κατάχλωρη, καταπίνουν τὰ ἄφθονα νερὰ στὰ πανύψηλα χορταριασμένα μυλοβάγενα καὶ ἀλέθουν ἀλέθουνε τὸ θραφερὸ σιτάρι.

Πρωὶ-πρωὶ ἀνεβαίνουμε μιὰ ἀπὸ τὶς χαμηλότερες βουνοκορφές τοῦ Ταύγετου, πὺν γειτονεύουν μὲ τὸ
ΔΙΡΕΜΑΤΑ Μαλεβὸ καὶ τὰ βουνὰ τῆς Ἀλαγονίας.

Τὸ μονοπάτι ἀνάποδο καὶ ὁ ἀνήφορος στηθάτος. Τὸ ἀνάλαφρο τὸ ἀγέρι ὥστόσο τοῦ βουνοῦ φτερὰ μᾶς δίνει καὶ ἀνεβαίνουμε χαρούμενοι καὶ εὐτυχισμένοι.

Δυὸ ὄρες περίπου περπατοῦμε ἀπὸ τὴν Καστανιὰ καὶ φτάνουμε στὰ Διρέματα, 1250 μέτρα ὕψος ἀπὸ τὴ θάλασσα.

Περνοῦμε ἕνα δάσος ἀπὸ πελώριες χοντρόκορμες καστανιές. Μιὰ γυμνὴ καὶ ἄδεντρη ράχη ἀκόμη. Γάργαρες πηγές, μιὰ κοντὰ στὴν ἄλλη. Μπαίνουμε σὲ μιὰν ἀπέραντη θάλασσα ἀπὸ ἔλατα καὶ πεῦκα.

Χάνουμε τὴν ἥλιο, πὺν χαϊδεύει τὶς πανύψηλες κορφές τῶν θαυμαστῶν δέντρων ἀπάνω, καὶ μόλις ἀφίνουν τὰ πεντάπυκνα φυλλώματα τοῦ δάσους τόσο μόνο φῶς ἀχνὸ νὰ κατεβαίνει στὸ δύσκολο τὸ δρόμο μας, ὅσο χρειάζεται γιὰ νὰ μὴ τὸν χάσουμε καὶ παραπλανηθοῦμε μέσα στὸ ἀγνωστο δεντροπέλαγο.

Ὁ δρόμος μας ταπητοστρωμένος και νοτερός. Μιά υγρή πνοή μᾶς ἀγκαλιάζει ἀπὸ παντοῦ, και στὸ θαμπόφωτο τοῦ πυκνοῦ δάσους μᾶς φέρνει τὸ παραίσημα ὅτι βαδίζουμε σ' ἀδιέξοδο σπήλαιο, ἢ σὲ ὑπόγειο λαβύρινθο χωρὶς ἀρχὴ και τέλος.

Δῶ και ἐκεῖ ἀραιές μέσα στὸ δάσος πηγές και βρυσούλες σκίζουν τὴν ὑποβλητικὴ του παγερὴν ἀνατριχίλα μὲ τὸ γλυκό τους κελάδημα.

Ζωὴ ἄλλη καμμία. Οὔτε πουλί, οὔτε ἀγρίμι σταυρώνει τὸ δρόμο μας. Ὡς και ὁ ἄνεμος κοιμήθηκε ΔΑΣΟΚΟΣΜΟΙ στὸ πέρασμα μᾶς. Σὰ νᾶθελε, νομίζεις, νὰ ἀναδείξει πιὸ πολὺ και νὰ ἐπιβάλλει στὴ σαστισμένη τὴν ψυχὴ μᾶς τὴ θεωτικὴν ἀκίνησιά τοῦ ἱεροῦ δάσους.

Προχωροῦμε φαιδροί, μ' ὅλα τὰ μυστικὰ σιναισθήματα πὸν ὑποβάλλει ὁ ἀτέλειωτος δεντρόκοσμος.

Λίγο παρεμπρὸς ἀραιώνουν τὰ δέντρα. Μπαίνουμε σ' ἓνα ἠλιόχαρο ξέφωτο. Μιά τραγουδίστρα πηγὴ. Δῶ και ἐκεῖ κάποια λιθόχτιστα σπιτάκια στοὺς ὄχθους, κατάκλειστα.

Στὸ ὁλόδροσο τὸ μέρος αὐτὸ ἀνεβαίνουν τὸ καλοκαῖρι ἀπὸ τὴν Καστανιά και ἀπὸ τὴ Σπάρτη πολλὲς οἰκογένειες και παραθερίζουν. Καλότυχοι ἄνθρωποι !

Προχωροῦμε φαιδροί και χαρούμενοι. Λίγο πιὸ πέρα ἀνεβαίνουμε μέσα ἀπὸ δάσος πυκνὸ ἓνα γυμνὸ και ξάγναντο καταρράχι.

Τὸ θέαμα ἀπὸ δῶ ἀφάνταστο. Ἐνα ὄνειρο και ἓνα θάμπωμα. Κάτι πὸν συναρπάζει και καθηλώνει.

Δασοσκέπαστες ἀπὸ ἔλατα κορφές και βουνοράχες, ἢ μιὰ πάνω στὴν ἄλλη, ὅσο φτάνει τὸ μάτι, ἢ μιὰ πίσω ἀπὸ τὴν ἄλλη στὸ ἄπειρο, ἀπανωτὲς και ἄλλεπάλληλες στὸν ὀρίζοντα, ἄλλες ψηλότερά μᾶς και ἄλλες χαμηλότερα, χωρὶς ἀρχὴ και τέλος, κύματα τεράστια, θάλλεγες, ἀπὸ χλωρίδα και βλάστηση ὄνειρευτὴ, κυλοῦν, ξετυλίγονται στὸν αἰθέρα και φτάνουν στοῦ οὐρανοῦ τὰ γλαυκὰ τὰ κρᾶσπεδα.

Παντοῦ ὀλόγουρά μας, ὅπου καὶ ἂν γυρίσουμε τὸ βλέμμα, τίποτε ἄλλο δὲν ξανοίγουμε, σ' ὅλην τὴν ἔκτασιν ὡς τὰ θεμέλια τοῦ ὀρίζοντα, παρὰ τεράστιες μάζες δάση, ἀπὸ πυκνότητα ἔλατα, ποὺ σκεπάζουν παντοῦ τὶς κορφές τῶν βουνῶν, τὶς ρεματιές καὶ τὰ πλάγια καὶ ἀνεβαίνουν κυματιστὰ στὸν οὐρανό.

Καὶ σ' ὅλον αὐτὸν τὸν ὄνειροφάνταστο κόσμον τῶν δασῶν καὶ τῶν βουνῶν, χειμῶνα καλοκαίρι
 ΛΥΚΑΝΘΡΩΠΟΣ ζῆ καὶ βασιλεύει ὁ Γιαννάκης ὁ βοσκὸς ἀπὸ τὴν Καστανιά, μὲ τὰ γίδια του.

Προνομιούχος αὐτός, ἀφομοιώθηκε μὲ τὰ στοιχεῖα τῶν δασῶν καὶ ἀνάστησε τὸν Μεγάλον τὸν Πάνα.

Ἄρνήθηκε τοὺς ἀνθρώπους καὶ ζῆ μὲ τῆς κασίκες του ὀμαδικά.

Χρόνια καὶ χρόνια πέρασαν καὶ δὲν τὸν θυμοῦνται νὰ κατεβῆ στὸ χωριό. Στὸ σπίτι του ἔχει νὰ κοιμηθῆ ἀπὸ παιδάκι, ὁ Γιαννάκης. Κ' εἶναι ἑξήντα χρονῶν καὶ πλέον ὁ καλότυχος.

Ἄν κάποτε γελάστηκε νὰ κατεβῆ στὸ χωριό, βιάστηκε νὰ ἀνεβῆ ἀμέσως πάλι στὸ ζηλευτό του τὸ βασίλειον, γιὰτι ἐδίψασε καὶ δὲν μποροῦσε νὰ τὸ πιῆ τὸ νερὸ τοῦ κάμπου, τὸ μολεμένο.

Τὸ θεόχτιστο παλάτι του εἶναι μιὰ μεγάλη σπηλιά,
 ΓΙΔΟΚΑΣΤΡΟ ψηλὰ στὸ βράχο, κρεμαστὴ σὲ μιὰν ἄγρια ρεματιά. Σ' αὐτὴν ἐγύμνασε μὲ ὑπομονὴ καὶ γνώση καὶ τὰ ἀνεβάζει τὰ γίδια του τὰ ἀγαπημένα ὁ Γιαννάκης μὲ μιὰ κινητὴ ξυλογέφυρα δικῆς του τέχνης καὶ κατασκευῆς ἀπὸ τὸ δάσος. Ἐπειτα τὴ σηκώνει τὴ γέφυρα καὶ κοιμᾶται ἡσυχος μὲ τὶς κασίκες του, ἀσφαλισμένες ἀπὸ τὰ ἀγρίμια κ' ἀπὸ τοὺς κλέφτες, ἀνάμεσα οὐρανοῦ καὶ γῆς, στὸ βαθὺ τὸ σπήλαιον

Εἶναι ντυμένος μὲ κουρέλια καὶ προβιές, ποὺ ὁ ἴδιος τὰ

χει συραμμένα ἄλλόκοτα. Φορεῖ παράξενα σανδάλια, ἀπὸ ἀκούρευτα γιδοτόμαρα, συγκρατημένα γύρω στὰ πόδια του μὲ σπάγγους καὶ κουρέλια

Ἡ μορφή του ἔχει ἀγριέψει στὴν τοσόχρονη ἀπομόνωση. Ἀσκητικὴ καὶ στεγνωμένη ἢ ἔκφρασή του. Τὸ μάτι του, ἀμφίβολο καὶ δειλὸ στρουφογυρίζει μὲ ἀνησυχία ποῦ μοιάζει ἀλλοφροσύνη, ὅταν βρεθῆ ἀναγκασμένος νὰ πλησιάσει ἄνθρωπο.

Γιὰ νὰ κατορθώσουμε νὰ τὸν ἴδοῦμε ἀπὸ κοντὰ ἐχρειάστηκε μεγάλος ἀγώνας.

Κάποιος ἀπὸ τὴ συντροφιά, ἐχρειάστηκε νὰ γίνη γιὰ λίγες στιγμές . . . δασάρης, γιὰ νὰ κατορθώσουμε νὰ τὸν πλησιάσουμε.

Εἶχαμε ἀκούσει στὴν Καστανιά ὅτι μόνο τὸ δασάρη τρέμει ὁ Γιαννάκης, μὴν τύχει καὶ τὸν διώξει ἀπὸ τὴ σπηλιά του.

Καὶ ἔτσι μόνον εὐτυχήσαμε νὰ κάμουμε τὴ γνωριμία του τὴν πολύτιμη . . .

ΜΕΓΑΛΗ ΛΑΓΚΑΔΑ

Δυὸ ὥρες μακρὰ ἀπὸ τῆ Σπάρτης καὶ μιὰ ἀπὸ τὸ Μυσ-
στρᾶ φτάνουμε στὴν ὁδόδροση τὴν Τρύπη, ἓνα
ΤΡΥΠΗ ἀπὸ τὰ πιὸ χαριτωμένα χωριά τῆς Σπάρτης, ὅπου
ἐγεννήθηκε ὁ Πλήθων ὁ Γεμιστός, ὁ περίφημος ἀρχηγὸς
τῆς Νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας.

Ἡ Τρύπη, ποὺ μπορεῖ νὰ πῆρε τ' ὄνομά της γιατί βρί-
σκεται κοντὰ στὸ στόμα τῆς Μεγάλης Λαγκάδας τοῦ Ταύγε-
του, πίσω ἀπὸ τὸ κρεμαστὸ βουνὸ τοῦ Μυστρᾶ, πνιγμένη
μέσα σὲ πηγὲς πλούσιες καὶ ἄφτονα νερὰ τρεχούμενα, εἶναι
κρυμμένη κάτω ἀπὸ τὴν πιὸ πυκνὴ καὶ τὴν πιὸ θαλερὴ
βλάστηση, ποὺ μπορεῖ νὰ ἀπαντήση κανεὶς σ' αὐτὰ τὰ εὐ-
λογημένα μέρη.

Ἄπὸ τὴν Τρύπη ξεκινοῦμε βορινὰ καὶ σὲ λίγο διάστημα
μπαίνουμε ἀριστερὰ στὴ Μεγάλη Λαγκάδα.

Ἄν δὲ θέλουμε, ἢ δὲν ἔχουμε καιρὸ νὰ περάσουμε ἀπὸ
τὴν Τρύπη, μποροῦμε νὰ πάρουμε τὸν ἄλλο βατὸ δρόμο,
ποὺ ὁδηγεῖ ἀπὸ τὴ Σπάρτη κατευθεῖαν γιὰ τὴ Μεγάλη
Λαγκάδα.

Τὸ ἀνοιγμα τῆς Λαγκάδας πρὸς τὸ μέρος τῆς Σπάρτης
καὶ τοῦ Εὐρώτα, ὅσο καὶ ἂν ὑψώνεται σκο-
ΣΤΟ ΚΑΣΜΑ τεινὸ πάνω ἀπὸ τὴν πράσινη ἡμερότητα τοῦ
Λακωνικοῦ κάμπου, δὲ μᾶς δίνει οὔτε μακρυνὴν ἰδέα τοῦ

τρομαχτικοῦ ἔσωτερικοῦ τοῦ ξωτικοῦ αὐτοῦ λαβύρινθου, πού τώρα μπαίνουμε.

Ἡ ἀντίθεση ἀκόμη τῆς γαλήνης καὶ τῆς ἀπαλοσύνης τοῦ ὄμαλοῦ, διακοσμητικοῦ τοπίου τοῦ Εὐρώτα, πού μόλις ἀφήσαμε πίσω μας, λιγοστεύει σημαντικὰ τὴ βαρειά καὶ σκυθρωπὴν τραχύτητα τῆς ὄρεινῆς πρὸς τὴν κοιλάδα σκηνογραφίας.

Ρυθμικὴ βουὴ νερῶν τρεχούμενων, πού τὴν ἀναδίνουν βαθειὰ καὶ ἄγρια, σὰ ρουχαλιτὸ βαρὺ ἀερικῶν, οἱ πολύφωνοι ἀντίλαλοι τῶν κομμένων κάθετων βράχων τῆς χαράδρας, μᾶς ὑποδέχεται στὴν εἴσοδο, σὰν κάποιον βαγνερικὸ ἔμβατήριον ἄλλοτινὸ πρὸς κόσμους μεταφυσικοὺς τοῦ μυστηρίου καὶ τοῦ ἀγνώστου...

Ὅσο προχωροῦμε στὸ τεράστιο χάσμα, τὸ φῶς γύρω μας γίνεται πιὸ ἀραιὸ καὶ θαμπό. Ἡ φωτεινὴ ἢ γλαφυρότητα καὶ ἡ γελαστὴ ἢ πρασινάδα τῆς παραδείσιας κοιλάδας τοῦ Εὐρώτα ἐχάθηκε τώρα ἀπὸ τὰ μάτια μας, σὰ νὰ ἔσβυσε μαζί μὲ τὸν ἥλιο ἐκεῖ κάτω, πίσω ἀπὸ τὸ γιγάντιο παραπέτασμα τῶν σκοτεινῶν βράχων, πού μᾶς κατάπιαν, τεράστια στόματα παραμυθένιων μεγαθηρίων, στὰ ὑγρά καὶ ἀνήλιαστα βᾶθη τους.

Ὅσο προχωροῦμε στὴν κοίτη τῆς ρεματιᾶς, οἱ κάθετοι
 ΛΑΒΥΡΙΝΘΟΣ βράχοι τῆς δεξιᾶ καὶ ἀριστερᾶ μας, ὑψώνονται, ὑψώνονται ὡς τὸν οὐρανὸ ἀπάνω, καὶ μᾶς ἀποκλείουν κάτω τὸ φῶς τῆς ἡμέρας.

Μιὰ ἀχνὴ ταινία οὐρανοῦ κατάστενη ἀπλώνεται ἀπάνω ψηλά, σὲ ἀκαταμέτρητο ὕψος, ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ σμιχτὰ σχεδὸν χεῖλη τῶν πανύψηλων βράχων τῆς Λαγκάδας, ἀπὸ ὅπου ὁ χρυσὸς ἥλιος ποτὲ δὲν ἐκατέβηκε στὰ βᾶθη τῆς.

Ὅσο προχωροῦμε, τὸ γοργὸ κατρακύλημα τῶν τρεχούμενων νερῶν στὰ ἄγρια τῆς κοίτης τὰ λιθάκια, τὸ ἀντιβοοῦν βαθυτέρα καὶ βαρύτερα οἱ ἀπέραντοι πολύδιπλοι

ἀντίλαλοι τῶν κρεμάμενων ὡς τὸν οὐρανὸ ἀπάνω σκοτεινῶν βράχων.

Οἱ καταρράχτες τῶν νερῶν ποὺ γκρεμίζονται, βιαστικὰ νὰ κατεβοῦν στὴν κοιλάδα, τὰ κύματα τῶν ἤχων καὶ τῶν ἀντίλαλων, στενεμένα ἀνάμεσα στοὺς σμιχτούς, τεράστιους τοίχους τῆς ἀβυσσαλέας Λαγκαάδας, ἐνώνονται παράδοξα σὲ μιὰ μυστηριώδη, κοσμογονικὴ συμφωνία, ποὺ ὑποβάλλει στὴν ψυχὴ ἀνεξήγητο συναίσθημα μελαχολίας καὶ τρόμου...

Ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῆς Τρύπης, ὡς τὴν ἔξοδο πρὸς τοὺς κάμπους τῆς Μεσσηνίας, τὸ διάστημα τοῦ στε-

ΑΝΗΛΙΑΣΤΑ

νοῦ εἶναι εἴκοσι περίπου χιλιόμετρα.

Εἴκοσι χιλιόμετρα δρόμος χωρὶς ἥλιο, μέσα στὰ σπαραγμένα σπλάγχνα τῆς γῆς, ἀπὸ μιὰν ἀτέλειωτη, ἀφώτιστη σχεδὸν κατακόμβη, ὅπου τὸ φῶς τοῦ καλοκαιρινοῦ μεσημεριοῦ κατεβαίνει ἀμφίβολο καὶ ἄρρωστο, ὅπως τὸ μούχρωμα φθινοπωρινῆς ἀμφιλύκης!

Εἴκοσι χιλιόμετρα δρόμος μέσα ἰσὶὸ σκυθρωπὸ καὶ βαρυνήσκωτο χάσμα τῆς πολυδαίδαλης χαράδρας, ὅπου ὁ ἀέρας ὑγρὸς καὶ παγερός, ὡσὰν ἀπὸ ὑπόγειο, μᾶς δίνει τὴ δυσάρεστη καὶ ἀντιπαθητικὴν ἐντύπωση, ὅτι βαδίζουμε, βαδίζουμε, χωρὶς τέλος, στὰ ἀφεγγα καὶ μυστηριώδη βάθη σπηλιᾶς ἀνεξερεύνητης.

Στὸ μεγαλῆτερο διάστημα τὸ μονοπάτι ἀκολουθεῖ τὴν κοίτη τῆς ὑποχθόνιας σχεδὸν ρεματιᾶς, πλαίϊ σιὰ τρεχούμενα νερά, ποὺ βιαστικὰ νὰ κατεβοῦν στὸν Εὐρώτα, κατακυλοῦν πολυθόρυβα καὶ γεμίζουν βοῆ καὶ ζωὴ τὸν ἕγρὸ τῆς λαγκαδιᾶς ἀέρα.

Ἡ κοίτη κάτω εἶναι κατάστενη. Σιὰ περισσότερα μέρη τόσο στενὴ, ποὺ ἀναβλέποντας κανεὶς δε-

ΣΥΜΠΛΗΓΑΔΕΣ

ξιὰ καὶ ἀριστερά του ἀπάνω τοὺς κάθετους κρεμαστοὺς βράχους τῆς ἄγριας χαράδρας, νὰ ἀνεβαίνουν

ὡς τὸν οὐρανὸν, σφίγγεται ἀπὸ ἀλλόκοτο συναίσθημα καὶ περιμένει ἀπὸ στιγμῆ σὲ στιγμῆ νὰ σμίξουν τὰ δυὸ βουνὰ πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι του, σὰν ἄλλες Συμπληγάδες.

Ὅπου ἡ κοίτη στενεύει πολὺ κάτω καὶ πνίγεται ἀπὸ τὰ πολλὰ νερά, τὸ μονοπάτι λοξοδρομᾷ, φιδουτυλίγεται καὶ σκαλώνει ψηλὰ στὸ τραχὺ καὶ ἀπότομο φρύδι τοῦ βράχου· πὺν κρέμεται τρομαχτικὸ στὸ κενὸ καὶ χάσκει ἀποκάτω ἄβυσσο ἄγρια καὶ σκοτεινὴ τὸ ἀτέλειωτο φαράγγι, Κόλαση ἀνοιχτή.

Στὰ δύσβατα κ' ἐπικίνδυνα αὐτὰ περάσματα τῆς μοναδικῆς χαράδρας τοῦ Ταύγετου, ὅπου τὸ μονοπάτι περνᾷ στὸ φρύδι τρομερῶν γκρεμῶν, πάνω ἀπὸ γλυστερὲς στουρναρόπετρες, κρεμάμενο στὸ χάος, καὶ ὅπου ἡ ἀφάνταστη ἀγριότητα καὶ ἡ τρομαχτικὴ μεγαλοπρέπεια συγκλονίζει, ὁ ψυχρότερος καὶ ὁ ἀπαθέστερος ταξιδευτῆς, εἶνε ἀδύνατο νὰ περάσῃ ἀσυγκίνητος.

Εἶνε τόσο καταπληκτικὴ καὶ τόσο ἄγρια ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς ξωτικῆς σκηνογραφίας ἀπὸ τὸ κρεμάμενα ἐκεῖνα ὕψη, ὅπου τὸ μονοπάτι περνᾷ στενὸ καὶ δύσκολο στὸ τραχὺ καὶ κάθετο φρύδι τῶν τιτανόβραχων, ὥστε κλονίζεται γιὰ κάποιες στιγμὲς τὸ θάρρος καὶ τοῦ πιὸ παράτολμου ὑψοβάτη.

Ἄνθρωποι ἀσυνήθιστοι, ὑψόφοβοι ἢ νευρικοί, εἶναι ἀδύνατο νὰ περάσουν ἀπὸ τὰ τρομερὰ αὐτὰ μέρη μὲ ἀνοιχτὰ τὰ μάτια. Ὁ ἕλιγγος καὶ ἡ σκοτοδίνη τοὺς παραλύει κάθε θάρρος καὶ ἐκμηδενίζει τὴ θέληση. Κολλοῦν πάνω στὸ βράχο, μὲ τὰ νῶτα πρὸς τὸ χάος καὶ δὲν μποροῦν νὰ κάμουν οὔτε βῆμα. Πολλοὶ δένουν μὲ τὸ μαντήλι τὰ μάτια καὶ περνοῦν χειροκρατούμενοι ἀπὸ τοὺς συντρόφους των σὰν τὰ μωρά.

Συχνὰ ἀπὸ τὸ τρομερὸ ἐκεῖνο ὕψος σκοντάφτουν καὶ κατακυλοῦν στὸ ἄβυσσαλέο χάος δυστυχημένα μούλάρια, μ' ὄλο τὸ βαρὺ φορτίο. Καὶ ἀπομένει ὁ φτωχὸς ἀγωγιά-

της στο φρούδι του βράχου, με τη βίτσα στο χέρι ἀπολιθω-
μένος...

Ἐκ τῆς κρεμαστῆς κ' ἐπικίνδυνου μονοπάτι κατεβαίνουμε
πάλι στῆς κοίτης τὰ κατάβαθα.
ΤΟ ΦΑΡΑΓΓΙ

Τρεχούμενα καὶ λαλούμενα πάντοτε τὰ
νερά, ἀυξάνουν καὶ φουσκώνουν ἐδῶ σ' ἀληθινὸ ποτάμι.
Βουρκωμένα κατακυλοῦν βιαστικὰ πρὸς τὴν κοιλάδα τὴ
χαμηλὴ τοῦ Εὐρώτα καὶ τὰ θεόχτιστα ρουμάνια ἀντιβοῦν
ἀσώπαστα τὸ βροντερὸ κατακύλημα τῶν νερῶν με πολυ-
κύμαντους ἐντίλαλους, ποὺ γιομίζουν τὸ ξωτικὸ φαράγγι.

Πελώρια πλατάνια ριζώνουν κορμούς γιγάντιους στὰ
βέθη τῆς χαράδρας, θεριεμένους ἀπὸ τὶς ἀστέρειες τὶς
νερομάννες ποὺ τ' ἀγκαλιάζουν στὴν κοίτη κάτω με ζωογόνα
στοργή. Ὑψώνουν ἀλαζονικὰ τὶς πανύψηλες κορφές των,
μάταια πασχίζοντας νὰ φτάσουν τὸν ἥλιο, πάνω ἀπὸ τὰ
ἄφραστα τεῖχη τῆς Λαγκάδας, ποὺ τὰ κρατεῖ αἰώνια σκλα-
βωμένα καὶ ἀφώτιστα στὰ ἀνήλια βέθη της.

Τὸ πέρασμα στοὺς βάθος τῆς κατάστενης κοίτης τὸ χει-
μῶνα γίνεται περισσότερο ἐπικίνδυνο.

Ἐκ τῶν πολλῶν βροχῶν καὶ ἀπὸ τὰ χιόνια ἀπάνω, φεύ-
γουν καὶ παρασύρονται τὰ χῶματα, ποὺ
ΠΕΤΡΟΧΑΛΑΡΑ συγκρατοῦν τὰ βράχια στὶς κρεμαστὲς πλυ-
γιές τῆς Λαγκάδας. Τὸ τρομερὸ βᾶρος ξεκολλάει ἔπειτα
μεγάλους ὀγκόλιθους, ποὺ κατακυλοῦν ἀπὸ τὰ τεράστια
ἐκεῖνα ὕψη με τρομαχτικὴν ὄρμη καὶ δαιμονικὸν κρότο
στοὺς βάθος τῆς κοίτης.

Ἐπειτα ἀπὸ πέντε ὥρες πορεία, ἀπὸ τὴ Σπάρτη, μέσα
στὴ χάωδη αὐτὴ ἀγριότητα καὶ μεγαλοπρέπεια ἀνεβαίνουμε
τὸ τελευταῖο ψήλωμα τῆς Μεγάλης Λαγκάδας πρὸς τὴ Μεσ-
σηνία.

Στὸ ὕψωμα αὐτὸ ἔληγαν, φαίνεται, στὴν ἀρχαιότητα

τὰ σύνορα τοῦ βασιλείου τῆς Σπάρτης, καὶ ἄρχιζε τὸ βασίλειο τῆς Μεσσηνίας.

Ἐκεῖ εὐρέθηκε μαρμάρινη στήλη μὲ τὴν ἐπιγραφή «Ὁρος Λακεδαίμονος πρὸς Μεσσήνην».

Τὸ ἀγνάντεμα ἀπὸ τὸ ὕψωμα αὐτὸ τῆς πανέμορφης καὶ μακάριας χώρας τῆς Μεσσηνίας, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὸ πέρασμα τῆς ἄγριας Λαγκάδας, εἶναι ἓνα ὄραμα. Ἐνα ξεχείλισμα ἀληθινῆς ψυχικῆς χαρᾶς.

Τὰ μάτια, ἀγριεμένα ἀπὸ τὸ βαρὺ καὶ τρομαχτικὸ θέαμα τῆς ἀτελείωτης χαράδρας, ἀπολαβαίνουν τὴν ἀχόρταστα καὶ ἡδονικὰ τὴν ἀπέραντη ἡμερότητα κ' εὐτυχία τῶν διάπλων ὠραίων κάμπων, ὅπου ἐβασίλευε κάποτε ἡ Μερόπη.

Κ' εἶναι σὰν ἓνα ξύπνημα ἀπὸ τρομαχτικὸν ἐφιάλτη, ἓνας ὀλόχαρος γυρισμὸς στὴ γλυκειά, στὴν ἡμερῆ καὶ πανωραία ζωή...

Ἀπὸ τῆ φωτόχαρη κορυφῆ τοῦ «ὄρου Λακεδαίμονος πρὸς Μεσσήνην», πλαισιωμένη ἀπὸ τὶς πυκνοδασυμένες δυτικῆς ράχες καὶ βουνοκορφές τοῦ Ταύγετου, ποὺ σκεπασμένες ἀπὸ φουντωτὲς μάζες ἐλάτων στεφανώνουν τὸν ὀρίζοντα ὀλόγυρά μας, θολωμένο τὸ μάτι ἀπὸ τὴν ἀγριότητα τῆς ξωτικῆς χαράδρας ξανοίγει μὲ ἀληθινὴν ἀναγάλλιαση τὴ Μεσσηνιακὴ πεδιάδα, ποὺ ἀπλώνεται ἔκει κάτω, βαθειά, σὰ μακρυνὸ ὄνειρο.

Ἄν ἀπὸ τὸ ὕψωμα αὐτὸ τῶν ἀρχαίων συνόρων Σπάρτης καὶ Μεσσηνίας ἀκολουθήσουμε τὸ μονοπάτι δεξιὰ, φτάνουμε ἔπειτα ἀπὸ μιᾶς ὥρας πορεία στὸ ὄρεινὸ χωριὸ Σίτσοβα, πρωτεύουσα τοῦ δήμου Ἀλαγονίας.

Τὸ χωριὸ ἀπλώνεται στὴ δυτικὴ πλαγιὰ τῶν πεύκων. Παντοῦ πηγές καὶ νερὰ τρεχούμενα, κυλοῦν γύρω του καὶ μέσα στοὺς στενοὺς του δρομάκους, γεμίζουν ἀδιάκοπα, ἀσώπαστα, τὸ βουνήσιον ἀέρα του μὲ τὴν κρουσταλλένια μουσικὴ τους.

Δάση ἀπὸ πλατάνια καὶ καρπερὰ δέντρα καθελογῆς σκεπάζουν τοὺς κήπους, τὶς αὐλὰς καὶ τὰ σπίτια του μὲ τὰ μεγάλα στεγασμένα χαγιάτια.

Χιλιάδες καὶ μυριάδες ἀηδόνια, μόλις λυώσουν τὰ χιόνια στὶς παράξενες πέτρινες τῶν σπιτιῶν στέγες, ἔρχονται νὰ χτίσουν τὴ φωλίτσα τους στὶς πελώριες σὰ βελανιδιᾶς κερασιᾶς καὶ νὰ ἀλλάξουν μὲ τὴν παραδείσια συναυλία τῆς ἀγάπης τὸ φτωχὸ χωριὸ σὲ κῆπο μαγικὸν παραμυθένιας βασιλοπούλας.

Σ' ὅλην τὴν ὄρεινὴ αὐτὴ περιοχὴ τῆς Ἀλαγονίας ὅπως καὶ σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ χωριὰ ποὺ πέφτουν στὰ
ΤΟΠΩΝΥΜΙΕΣ ριζοβούνια τοῦ Ταύγετου τῆς δυτικῆς, ἢ Ἀποσκιαδερῆς, ὅπως χαρακτηριστικὰ τὴ λέει ὁ λαός, τῆς Μάνης, γιὰ ἓνα μεγάλο χρονικὸ διάστημα, φαίνεται, ἔμειναν Σλαβικοὶ πληθυσμοί. Τὸ πέρασμά τους ἄφησε ἴχνη βαθειά, ριζωμένα ἀκόμη στὶς ἑλληνικώτατες κορφὰς καὶ βουνοκορφὰς τοῦ ἀγέρωχου Ταύγετου.

Τὰ περισσότερα χωριὰ τῆς πάνδροσης καὶ τόσο γραφικῆς Ἀλαγονίας ἔχουν καὶ σήμερὰ ἀκόμη ξενόφωνα, σλαβικὰ ὀνόματα. Ὅπως τὰ περισσότερα χωριὰ τῆς παραδείσιας Μεσσηνίας ἀκοῦν ἀκόμη σὲ τούρκικα ὀνόματα, ὅπως ἀκόμη τῆς Θεσσαλίας κλπ.

Τὰ μεγαλύτερα χωριὰ τῆς Ἀλαγονίας ἔχουν ὀνόματα Σίτσοβα, Μικρὴ Ἀναστάσοβα, Μεγάλῃ Ἀναστάσοβα, Τσερνίτσα κλπ.

Τὸ σπουδαιότατο αὐτὸ ζήτημα τῆς ἀλλαγῆς μ' ἑλληνικὰ ὀνόματα κάθε ξενόφωνης τοπωνυμίας, καὶ ἂν κάποτε τὸ προσέξαμε, ἔτσι ἐπιπόλαια καὶ ρηχὰ μὲ τὴ ρωμείκῃ μας προχειρολογία, ἀστόχησε κ' ἐγελοιοποιήθηκε πάντοτε ἀπὸ τὸν ἀερολόγο καὶ μωρὸ δασκαλισμὸ, βυθισμένον σύψυχα στὴν ἀγιάτρευτῃ προγονοπληξίᾳ.

Τὸ χωριὸ βέβαια, ὅπως καὶ οἱ χωριανοὶ ποὺ τὸ κατοικοῦνε, ἔχει ἀπὸ χρόνια τὸποιο ὄνομά του, δεμένο καὶ ζυ-

μωμένο με την ὅποιαν ἱστορία του. Δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ τοῦ τὸ ἀλλάξουμε ἀπὸ τὴ μιὰ ἡμέρα στὴν ἄλλη, χωρὶς σύστημα μάλιστα, καὶ χωρὶς σκόπιμη καὶ προσεχτικὴ ἐκλογή τῆς νέας ὀνομασίας, γιὰ νὰ διώξη με τὸν καιρὸ τὴν ξενόφωνη, τὴν παλιά, καὶ νὰ πιάσῃ τὸ ξαναβάπτισμα.

Τὸ «Αἶγιο» καὶ ἡ «Λαμία», καλοδιαλεγμένα, σύντομα κ' εὐῆχα, ἐξετόπισαν ἀπὸ καιρὸ κ' ἔκαμαν νὰ λησμονηθοῦν τὸ σλαβικὸ «Βοστίτσα» καὶ τὸ τούρκικο «Ζατούνι».

Ὅταν ὁμως ὁ σχολαστικισμὸς ἀνασκάπτει καὶ ξεθάπτει τὸ «Ἀμφολοχικὸν Ἔργον» γιὰ νὰ ἀλλάξῃ τὸν τουρκώνυμον «Καρβασαρά», ἢ τὴν ἀπρόφερτη σήμερα τὴν ἀρχαία «Τευθρώνη», γιὰ νὰ ἀλλάξῃ ἄλλη βάρβαρη καὶ ξενόφωνη τοπωνυμία, τὰ τούρκικα καὶ τὰ σλαβικὰ χωριὰ θὰ κουδουνίζουν στ' αὐτιά μας καὶ θὰ ξεσκίζουν τὸ ἐθνικὸ μας αἶσθημα σ' αἰῶνα τὸν ἅπαντα, πρὸς δόξαν τοῦ δασκαλισμοῦ, τοῦ μεγάλου νεοελληνικοῦ Ἐφιάλτη, καὶ τῆς ἀγιάτρευτης προγονοπληξίας του...

Σὰ συνέχεια τῆς Μεγάλης Λαγκαδάς, στὶς δυτικὲς πλαγιές τοῦ Ταύγετου πρὸς τοὺς κάμπους τῆς **ΝΕΡΑ·Ι·ΔΟΣΠΗΛΙΑ** Μεσσηνίας, σ' ὄλην τὴν περιοχὴ τῆς ὄρεινῆς Ἀλαγονίας, ὡς κάτω στὴν πλατειὰ κοίτη τοῦ ποταμοῦ τῆς Καλαμάτας, τοῦ Νέδοντα, μεγάλα καὶ δύσβατα φαράγγια ἀνοίγονται στοῦ βουνοῦ τὰ πλευρά.

Ἀπὸ τὶς ἄγριες αὐτὲς καὶ ἀπάτητες λαγκαδιὲς περνοῦν τὰ κακόβατα μονοπάτια, πὸν κατεβαίνουν οἱ βουνήσιοι στὴν Καλαμάτα καὶ στὴ Μεσσηνία.

Στὸ βάθος μιᾶς ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἄγριες χαράδρες, μιὰ περίπου ὄρα, ὅπως κατεβαίνουμε ἀπὸ τὴ δροσερὴ τὴ Σίτσοβα γιὰ τὴν Καλαμάτα, κρυμμένη μέσα στὴν κοίτη τοῦ χειμάρρου, βρίσκεται μιὰ ἀπὸ τὶς ὠραιότερες σπηλιὲς τοῦ Ταύγετου.

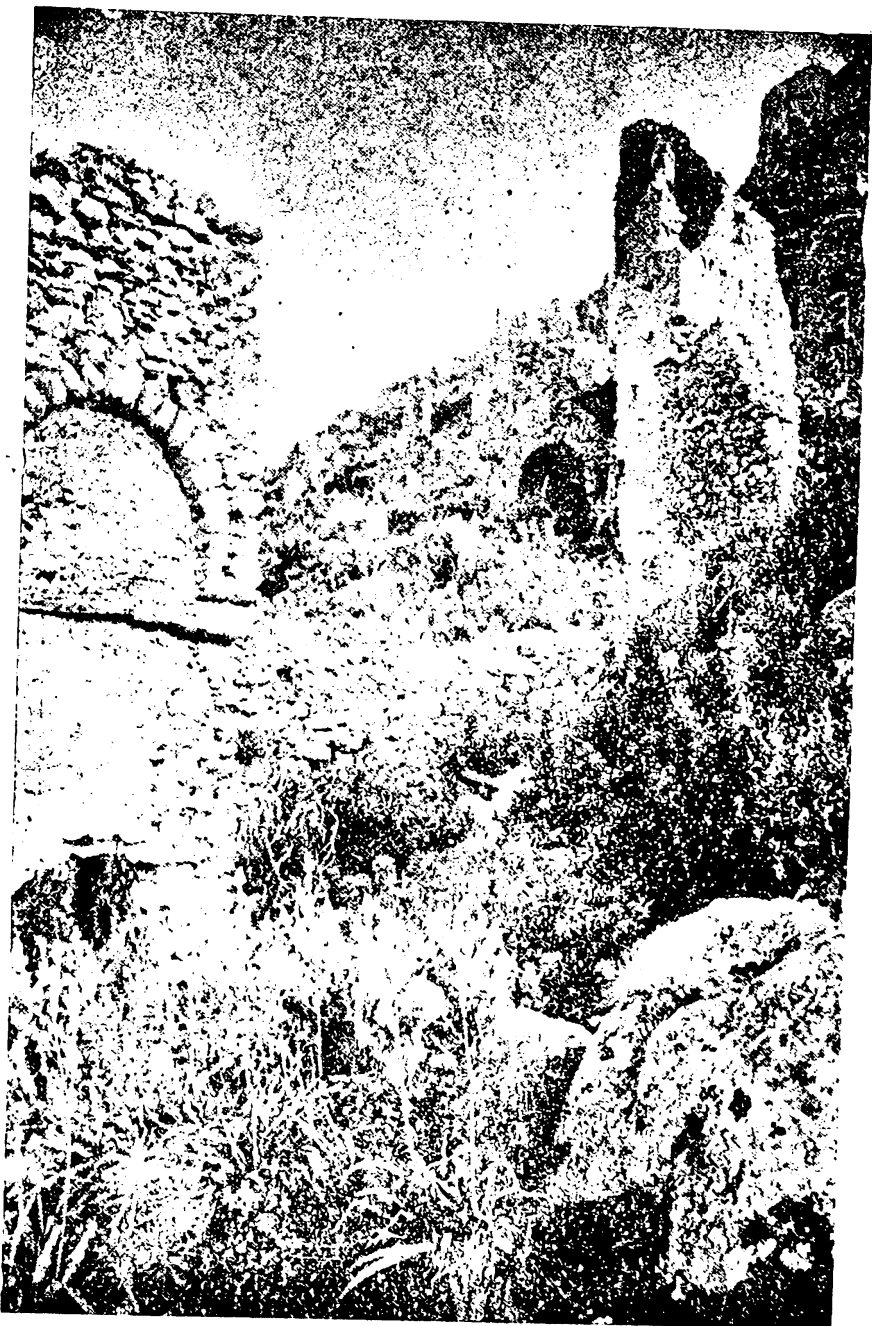
Ἀπόξω ὁ βράχος σκεπασμένος ἀπὸ θάμνους ὡς τὸ κατίστενο τὸ στόμα τῆς σπηλιάς, πὸν μόλις χωροῦν τὰ ἀγρί-

9. — ΜΥΣΤΡΑΣ. Ὁ ἐξώστis τοῦ Ἁγ. Δημητρίου.

16. — ΜΥΣΤΡΑΣ. Ἐρείπια.

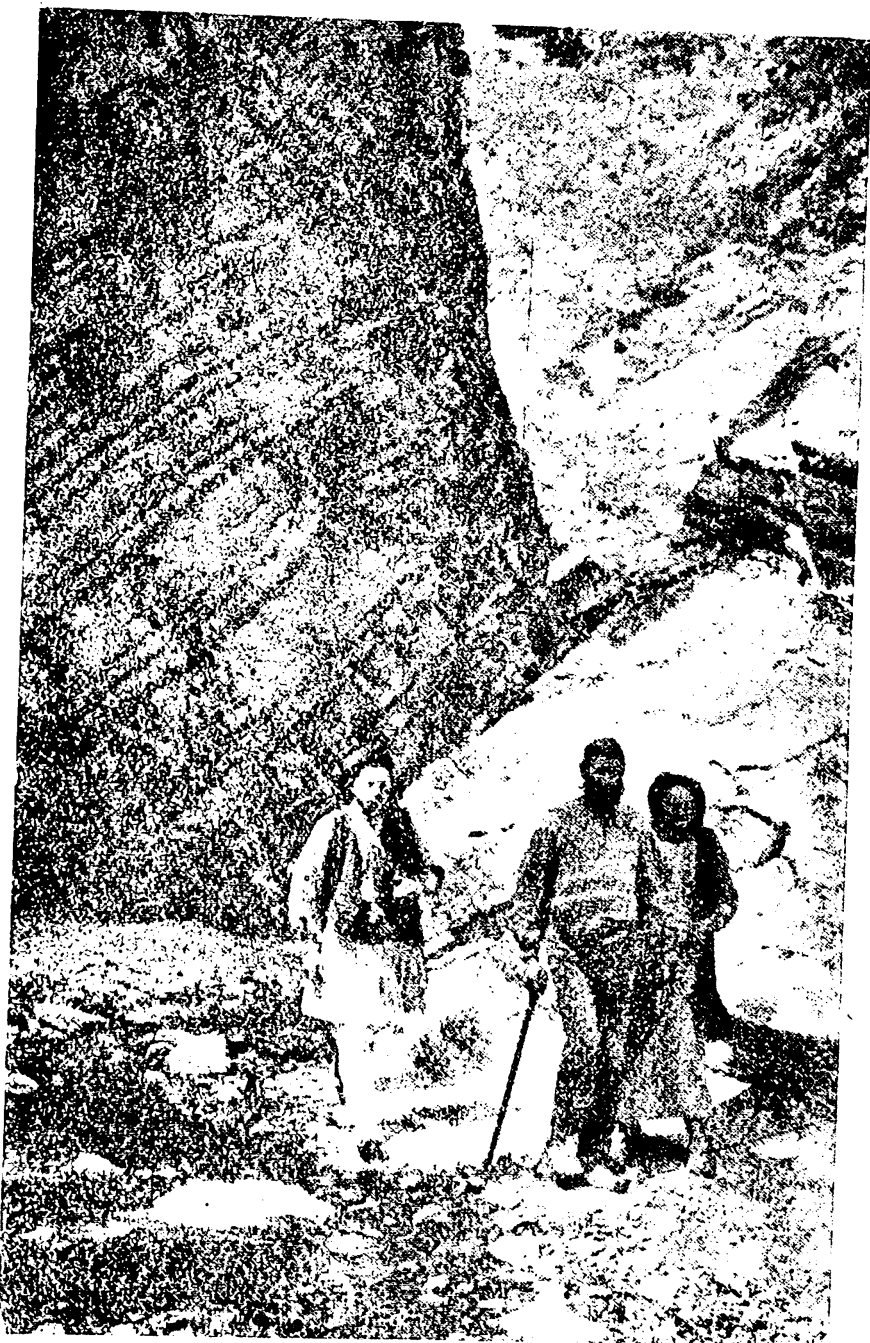
11. — ΜΥΣΤΡΑΣ Ἡ θεά τοῦ κάμπου.

12. — ΜΥΣΤΡΑΣ. Ἐρείπια.

13. — ΤΑ ΥΨΗΤΟΣ. Στη Μεγάλη Λαγκάδα.

μια, και ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ συρθῆ με τὰ γόνατα, γιὰ νὰ κατορθώσῃ νὰ μπῆ, καταλασπωμένος ἀπὸ τὴν παντοτεινὴν ὑγρασία, οὔτε ὑποψία μακρυνῆ δὲ δίνει στὸ μάτι τοῦ ἀνίδεου διαβάτη, ὅτι μέσα στὴν ἄχαρη αὐτὴ πετροορεματιὰ εἶναι κρυμμένος ἓνας τέτοιος ἀληθινὸς θησαυρὸς. Ἐνα σωστό κρυσταλλένιο παλάτι, καμωμένο γιὰ τὶς Νεραΐδες και τὶς βασιλοπούλες τῶν παραμυθιῶν τὶς πεντάμορφες...

Ἐπρωτομπήκαμε στὸ παραμυθένιο αὐτὸ παλάτι, — ὅπου κάποια φορὰ ἡ Ἄρτεμις μπορεῖ νὰ ἔκρυψε τὴν ἀγαπημένη της ἱέρεια τὴν Ταυγέτη, κυνηγημένη ἀπὸ τὴν ἀγιάτρευτη ἔρωτοπάθεια τοῦ παραλυμένου Διός, — με τὸν εὐγενικό και ἀλησμόνητο φίλο, τὸν κ. Χρῆστο Παλαμᾶ, ἀδερφὸ τοῦ ποιητῆ.

Ὁ γιδοβοσκὸς ποὺ μᾶς ὠδηγοῦσε, διπλὸς βουνήσιος ἄντρουκλας, με κόκκινα σγουρὰ γένια και πυκνὰ
ΣΑΤΥΡΟΣ ἄχτένιστα μαλλιά, ἓνας σωστὸς Σάτυρος, ἐμπῆκε με τὴν κοιλιὰ στὴ λυκότρυπα τῆς σπηλιᾶς πρῶτος, σὰ θυρωρὸς ποὺ ἔκρατοῦσε τὸ κλειδὶ τοῦ μαγικοῦ Νεραΐδοπαλατιοῦ.

Ἐφερε μαζί του χοντρὰ κομμάτια δαδὶ και ξερὲς ἀφάνες.

Με τὸν ἴδιον τρόπο, γονατιστοὶ και καταλασπωμένοι, σὰ νὰ εἶταν ἀπαραίτητο νὰ προσκυνήσουμε ἔτσι ταπεινωτικὰ τὴν ξωτικὴ Βασίλισσα τῆς μαγικῆς σπηλιᾶς, ἐσυρθήκαμε κ' ἐμεῖς ξοπίσω του κ' ἐπεράσαμε τὴ δύσκολη, ἐλεεινὴ μπασιά.

Ὅταν ἐτελείωσε τὸ προσκύνημα αὐτὸ τῆς παράξενης γονυκλισίας πάνω στὶς γλυστερὲς λάσπες τῆς τρύπας κ' εὐρεθήκαμε ὀρθοὶ στὸ ἐσωτερικό, ὁ γιδοβοσκὸς ὀδηγὸς μας ὕψωνε στὸ δεξιὸ του χέρι ἓνα μεγάλο δαδὶ ἀναμμένο κ' ἔτσι πανύψηλος και γιγαντόσωμος ὀρθωμένος ἐφάνταζε Θεὸς πυρσοφόρος, ποὺ μᾶς ἐφώτιζε τὸν κρυσταλλένιο θόλο τῆς σπηλιᾶς του...

Ἐπειτα ἐσώριασε στή μέση τῆ σπηλιᾶς τις ἀφάνες καὶ ἀναψε μιὰ μεγάλη φλόγα.

Γιὰ λίγες στιγμές, ὅσο ἐκρατοῦσε ἡ φλόγα, ἐζήσαμε ἓνα παραμῦθι, ἢ ἓνα ὄνειρο.

ΣΑΝ ΠΑΡΑΜΥΘΙ

Ἐνας ἀπέραντος κρυσταλλένιος θόλος πάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια μας, διακοσμημένος μὲ ἀμέτρητους πολύσχημους δαντελωτοὺς σταλαχτιῖτες, πὺ ἀστραφταν καὶ ἀντιλάμπιζαν στή φλόγα τῆς ἀφάνας σὰν κρεμαστοί, διαμαντένιοι πολυέλαιοι.

Στὸ βάθος τῆς μαγικῆς σπηλιᾶς ὅπου ἔφεγγε μὲ τὸ δαδι ψηλὰ ὁ γιδοβοσκός, οἱ σταλαχτιῖτες κατεβασμένοι ὡς τὸ ἔδαφος κάτω, ἓνα σωστὸ δάσος ἀπὸ κατάλευκες κρυσταλλωτὲς κολῶνες, ἐστήριζαν τὸ θεόχτιστον ἀπάνω θόλο, σὰ φανταστικὰ περιστύλια ξωτικῶν ρυθμῶν, μπασιὲς παραμυθένιες πὺ ὀδηγοῦσαν στὸ μυστικὸ τὸ ἄδυτο τῆς κοιμισμένης Πεντάμορφης, πὺ ἀκαρτερεῖ — πόσο θ' ἀκαρτεροῖ! — τὸ ἀντρειωμένο τὸ βασιλόπουλο, νὰ τὴν ξυπνήσῃ..

Καὶ σὰν διαμαρτυρία στή βέβηλη τὴν παρουσία μας, ἀμέτρητα κοπάδια πνεύματα τῆς σπηλιᾶς, ἄπειρες νυχτερίδες ξυπνημένες ἀπὸ τὴν φλόγες τοῦ γιδοβοσκοῦ, ἐπετοῦσαν ἀνήσυχες κυματιστὰ πάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια μας, κ' ἔγραφαν μαῦρες γιρλάντες σὰ κρυσταλλένια περιστύλια τοῦ μαγικοῦ ἀντροῦ.

ΣΤΟΝ ΤΑΪΓΕΤΟ

Γιὰ νὰ ἀνεβῆ κανεὶς τὸν Πενταδάχτυλο, ὅπως λέει σή-
μερα ὁ λαὸς τὸν Ταῦγετο, στὴν πρὸ ψηλὴ
ΞΕΡΟΚΑΜΠΙ του κορυφῆ, (2410 μέτρα πάνω ἀπὸ τὴ θά-
λασσα,) παίρνει τὸ τραῖνο τοῦ ΣΠΑΠ καὶ κατεβαίνει στὴν
Τρίπολη. Ἀπὸ κεῖ παίρνει μιὰ θέση στὰ αὐτοκίνητα ποὺ
πηγαινόρχονται καθεμέρα καὶ κατεβαίνει στὴ Σπάρτη. (Τρί-
πολη—Σπάρτη χιλιόμετρα 62).

Ἀπὸ τὴ Σπάρτη παίρνει μιὰ θέση στὸ τοπικὸ αὐτο-
κίνητο καὶ πηγαίνει στὸ Ξεροκάμπι (χιλιόμετρα 10 περί-
που).

Στὸ Ξεροκάμπι θὰ πάρη ἓνα καλὸ μουλάρι, τὰ ἀναγ-
κᾶτα τροφίμα, γιὰ δυὸ ἡμέρες τοῦλάχιστο, καὶ σκεπάσματα
γιὰ τὸν ὕπνο χειμωνιάτικα.

Τὸ κρύο τὴ νύχτα στὸν Ταῦγετο εἶναι τσουχτερό. Δὲ
χωρατεύει καὶ τὸν Ἰούλιο ἀκόμη, ποὺ καίεται στοὺς κάμ-
πους ἀπὸ τὴ ζέστη τὸ σίδερο.

Ἀπὸ τὸ Ξεροκάμπι, ποὺ βρίσκεται στὰ ριζοβούνια τοῦ
Ταῦγετου, ἀρχίζει ἀμέσως τὸ ἀνέβασμα γιὰ τὴν κορυφῆ.

Σκαρφαλώνει κανεὶς ἀπότομα ἀπὸ τὴν κοιλάδα τοῦ Εὐ-
ρώτα στὰ πρῶτα βραχωτὰ καὶ ἄγρια βουνὰ τοῦ Ταῦγετου.

Ἀνεβαίνει ἓνα μονοπάτι ἀπάνω ἀπὸ τὸ γεφύρι τῆς
Ρασίνας, ἀρχαιότατο μονότοξο ἑλληνικὸ γεφύρι, στηριγμένο
τόσους αἰῶνες πάνω σὲ δυὸ τεράστια ριζιμιὰ λιθάρια τοῦ

βουνοῦ. Ἀκολουθεῖ τῇ δεξιᾷ πλαγιά τῆς ἄγριας ρεματιᾶς.

Περνάει ἀπέναντι στοῦ Ἀνάκωλο, τὴν κρουσταλλένια
 ΑΝΑΚΩΛΟ πηγὴ τοῦ βουνοῦ, πού δροσίζει τὸ Ξεροκάμπι.
 Ἐδῶ ὑπάρχει δεύτερη, στενὴ καὶ πολύτοξη, ἀρ-
 χαία καὶ αὐτὴ, γέφυρα τῆς Ρασίνας στοῦ χάος κρεμαστή.

Μὲ δυὸ ὥρες περίπου ἀνέβασμα, στοῦ σκληροῦ καὶ ἄγριο
 μονοπάτι τῆς ρεματιᾶς τῆς Ρασίνας, φτάνει ὁ ταξιδιώτης
 στοῦ δρόμο βουνήσιο χωριὸ τὴν Κουμουστά, πνιγμένη σὲ
 καταρράχτες νερὰ καὶ βλάστηση.

Ἀπὸ τὴν πολύκρουνη μεγάλη βρύση τοῦ χωριοῦ, σκε-
 पासμένη μέσα στὰ πλατάνια, ποτάμια κρούσταλλα νερὰ ἀνα-
 βρύζουν μὲ ἀσώπαστη ρυθμικὴ βοή, πού κυλοῦν στὴ ρεμα-
 τιά.

Μπορεῖ κανεὶς νὰ περάσῃ τὴ νύχτα στὴν πάνδροση
 τὴν Κουμουστά καὶ τὸ πρωὶ νὰ τὸ κινήσῃ γιὰ τὴν κορφὴ.

Ἄν ἔχει πάλι καιρὸ καὶ τὸν παίρνει ἡ ἡμέρα, μπορεῖ νὰ
 ἐξακολουθήσῃ τὸ δρόμο του καὶ νὰ πάῃ νὰ ξενυχτίσῃ ἀκόμη
 πιὸ ψηλά, στοῦ γραφικὸ τὸ μοναστήρι τῆς Γόλας.

Τὸ μοναστήρι τῆς Γόλας εἶνε πολὺ ψηλὰ πάνω σὲ μιὰ
 ΓΟΛΑ ράχη τοῦ Ταῦγету, μακρὰ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους.
 Οἱ καλόγεροί του, ἀπλοῖκοὶ καὶ καλόγνωμοι, εἶναι
 πολὺ πιὸ φιλόξενοι ἀπὸ κάποια φημισμένα μοναστήρια.

Ἀπὸ τὴν Κουμουστά ἢ ἀπὸ τὴ Γόλα ὡς τὴν κορφὴ
 τοῦ Ταῦγету, στὸν Προφητηλιᾶ, ἀνεβαίνει κανεὶς κατὰ τὴν
 ἀντοχὴ καὶ τὸ δρόμο πού θὰ πάρῃ σὲ 5 — 6 περίπου ὥρες.

Ὁ δρόμος, φυσικά, εἶναι κακόβατος, ὅλο πέτρες καὶ βου-
 νά, ἀγναντερός καὶ δύσκολος. Ἀλλὰ περνάει μέσα ἀπὸ τὰ
 ὠραιότερα ἑλληνικὰ δάση καὶ ἀπὸ γάργαρες ἀνάβρες τοῦ
 βουνοῦ σὰν τοὺς Πέντε Αὐλοὺς καὶ τὴν Κρύα Βρύση.

Ἐπειτα περνάει ἀπὸ τὸ Σωρό. Ὁ Σωρός εἶναι πάνω σ'
 ἓνα ξέφωτο διάσελο, ὡς 1500 μέτρα ψηλά.

Εἶναι ἓνας σωρὸς ἀπὸ πέτρες. Ὄταν χιονίζεται γίνεται μιὰ κανονικὴ πυραμίδα.

Στὸ μέρος αὐτὸ τὸ ἀπόκοσμο ἔγινε κάποιο ἄδικο φωνικὸ σὲ πολὺ μακρυνὰ χρόνια. Ἀπὸ τότε καθιερώθηκε κάθε διαβάτης, ποὺ περνάει νὰ ρίχνη στὸ σωρὸ ἓνα λιθάρι σὰν ἀνάθεμα στὸν ἄδικοφονιά.

Τὸ ἱστορικὸ ἐχάθηκε στὰ βαθθὴ τοῦ χρόνου, ἀλλὰ διατηρήθηκε ἡ παράδοση. Καὶ μόλις φτάσετε στὸ Σωρὸ ὁ ἀγωγιάτης σᾶς τὴ θυμίζει καὶ σᾶς δίνει μιὰ πέτρα νὰ ρίξετε καὶ σεῖς.

Στὴν ψηλότερη κορυφὴ τοῦ Ταῦγετου.

ΨΗΛΗ ΚΟΡΦΗ   Δυὸ χιλιάδες πεντακόσια μέτρα ἄπάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα.

Ὄνειρο εἶναι ;

Δὲν εἶναι ὄνειρο, λοιπόν, αὐτό, ποὺ βλέπει κανεὶς ἀπὸ τόσο ψηλά, μὲ ἀνοιχτὰ τὰ μάτια ;

Ὅριζοντες ἀναρχοὶ καὶ ἀτέλειωτοὶ ὅπως ὁ πλάστης τους.

Ἐνας ἄλλος οὐρανός, κάτω ἐκεῖ στὰ ἀμέτρητα βαθθὴ, ἄπιαστος, ἀόριστος, ἀπέραντος.

Ἐνας ἄλλος ἀσυνόριστος οὐρανός, ὠραῖος, φανταχτερός, ποικιλόμορφος, διάπлатος στὸ ἄπειρο διάστημα, δυόμιση χιλιάδες μέτρα κάτω ἀπὸ τὰ πόδια μας, συνεχόμενος καὶ συγχεόμενος μὲ τὸν ἄπάνω.

Στεριῆς καὶ θάλασσες θολώνονται στὸ ἀπέραντο διάστημα, ποὺ τὸ μάτι ἀδύνατο ἀγωνίζεται νὰ φτάση.

Ἡ γῆ ἀγνή, ὄνειρόθαμπη, ἀποθεωμένη ἐκεῖ κάτω στὸ χάος. Ἀνεβαίνει, κατεβαίνει, κυματίζει, σμίγει τὸν ἀπέραντον πόντο τῆς Μεσογείου, ἐνώνεται σὰ συνέχεια μὲ τὸ ἀσπρόγαλανο ἄπάνω τὸ στερέωμα, σὲ μιὰν ὄνειρευτὴ ἁρμονία.

Ὅπως ἀγναντεύει κανεὶς ἀπὸ τὴν κορυφὴ τὴν πανύψηλη τὴ στεριὰ καὶ τὴν ἀπέραντη Μεσόγεια θάλασσα πρὸς τὴ δύση, βλέπει ξαφνισμένος ἓνα παράξενο φαινόμενο προοπτικῆς.

Ἡ θάλασσα σιὰ ἀπόμακρα τὰ βάθη τοῦ ὀρίζοντα, ὅπου σμίγει τὰ θεμέλια τοῦ οὐρανοῦ, φαίνεται σὰν νὰ ἀνεβαίνει. Ἀνεβαίνει τόσο πού τὸ μάτι γελιέται καὶ τὴ βλέπει ψηλὰ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὴν κορυφή τοῦ βουνοῦ, ὅπου στέκεται.

Τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὶς στεριές. Τὰ ἀκρογιάλια τῆς Μάνης καὶ τῆς Μεσσηνίας ἀνεβαίνουν στὸν ἀπέραντον ὀρίζοντα καὶ αὐτὰ. Τόσο πολὺ, πού τὸ διάστημα χωνεύεται στὸ μάτι καὶ γελιέσαι. Γελιέσαι καὶ νομίζεις ὅτι μ' ἓνα πήδημα μόνο μορεῖς νὰ φτάσης στὸ ἀκρογιάλι τὸ μακρυνό.

Ἀξίζει καὶ μόνο γιὰ αὐτὸ τὸ παράδοξο καὶ ἀχόρταστο φαινόμενο νὰ ἀνεβῆ μιὰ φορὰ κανεὶς στὴν κορυφή τοῦ θείου Πενταδάχτυλου.

Μὰ δὲν εἶναι αὐτὸ μόνο.

Τὸ σπάνιο, τὸ φανταχτερό, τὸ μοναδικὸ φαινόμενο στὴν
 ΟΡΑΜΑΤΑ κορυφή εἶναι ἡ προβολὴ τῆς γαλάζιας σιλουέτας
 τοῦ κολοσσοῦ Ταύγετου ἀπάνω σιὰ ἀσπρογά-
 λανα πλάτη τῆς Μεσογείου τὴν ὥρα τῆς ἀνατολῆς, ποὶ
 πρωτοβγαίνει ὁ ἥλιος.

Ἀνεβαίνω ἀπὸ τὰ δάση τῆς Βασιλικῆς καὶ ἀπὸ τὰ δυ-
 τικὰ μέρη τῆς Μάνης, πεζός.

Φτάνω πάγω στὴν κορυφή ἓνα καλοκαιρινὸ δειλινὸ τοῦ
 Ἰουλίου.

Ἡ ψηλὴ κορυφή τοῦ Πενταδάχτυλου, — ὅπου εἶναι καὶ
 ἓνα φτωχικὸ ἐκκλησιάκι ἀφιερωμένο στὸ χριστιανικὸν Ἀ-
 πόλλωνα, τὸν Προφητηλία, — ἓνα ξερό, γυμνὸ, γδαρμένο
 ὄροπέδιο, πολὺ μικρό.

Ἡ κορυφή, μυτερὴ πετροκορυφή, ἐνὸς χωνιοῦ, πού οἱ
 τεράστιες πλαγιές του γκρεμίζονται ἀπότομα σιὰ ἀκαταμέ-
 τρητο χάος καὶ δὲν τὶς πιάνει τὸ μάτι.

Ἀπάνω οὐρανὸς ἀπέραντος. Καὶ κάτω, ὀλόγυρα καὶ ἀπό-
 βαθα, ἀπέραντες στεριές καὶ θάλασσες.

Καμμιά ἄλλη γύρω γειτονικὴ κορυφή, τόσο ψηλὴ, πού

νά ἀποκλῆ τὸν ὀρίζοντα τὸ διάπλατον καὶ νά ἐμποδίξῃ τὸ ὑπέρολαμπρο τὸ θέαμα.

Τὰ μάτια μεθοῦν, θαμπώνονται.

Ἡ ψυχὴ μεταμορφωμένη γονατίζει. Βυθίζεται σὲ κάποια μυστικὴ προσευχὴ κοσμογονικῆς λατρείας. Ἀγαπᾶ βαθυτέρα τοῦ ὠραίου κόσμου τὸν Πλάστη.

Ἀπὸ τὴν κορφὴ τοῦ Ταύγετου αἰσθάνεται κανεὶς πλατύτερα τὸ μεγαλεῖο τῆς Δημιουργίας. Τὸν κόσμο στὴν ἀπέραντη μεγαλοπρέπειά του. Καὶ τὸ Δημιουργὸ στὴ θεωτικὴ του μεγαλειότητα.

Ὁ ἥλιος γέρνει πρὸς τὸ ἡλιοβασίλεμα.

ΗΛΙΟΒΑΣΙΛΕΜΑ Στὸ ἐκκλησιδάκι τῶρα τῆς κορυφῆς διαβάξουν τὸν ἑσπερινὸ οἱ παπάδες. Ἀπέξω ἔχουν ἀνάψει ἓνα μεγάλο σωρὸ λιβάνι, πού ἀνέβασαν εὐλαβητικὰ οἱ προσκυνητάδες.

Τὸ θυμίαμα ἀρωματίζει τὸν ἀγνὸν αἰθέρα τῆς κορυφῆς. Ἀνεβαίνει φειδωτὸς ὁ καπνὸς τοῦ στοῦ γαλάζια ὕψη. Θυσία στὸν προφήτη Ἡλία καὶ στὸν ἅγιον Ἡλιο, πού πάει νά βασιλέψῃ...

Ἄργος κλίνει πρὸς τὴ δύση του. Προβάλλει τεράστια τὴ σκιὰ τοῦ Ταύγετου πρὸς τὴν ἀνατολή. Ἡ κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα, ἡ Σπάρτη καὶ τὰ περίχωρά της σκοτεινιάζουν. Χάνονται ἀπὸ τὸ μάτι στοῦ μακρὸ διάστημα.

Ὁ δίσκος τοῦ φλογεροῦ πλησιάζει νά καθίσῃ στὴ θάλασσα. Πυρόχρυσος τῶρα ἀγγίζει στοῦ μακρινό, στοῦ ἀπεραντο διάστημα τῆς διάπλατης Μεσογείου τὴν ἀδιόρατη εἰδυλλιακὴ γραμμὴ πού φιλεῖ ὁ Οὐρανὸς τὴ θάλασσα.

Τί ὄραμα, τί ὄνειρο, τί σκηνογραφία. Τί ποικιλία χρωμάτων. Πόσες φωτεινὲς ἐναλλαγὲς ἀπιαστες· σχεδὸν φανταστικές. Τί θάμπωμα στὰ μάτια καὶ στὴν ψυχὴ.

Μιὰ πυρκαϊὰ χρυσῆ ἀναψε ἄξαφνα ἐκεῖ κάτω, στὰ ἀπόβαθα τῆς Μεσογείου τὰ μάκρη.

Πυρπολεῖ τῶρα οὐρανὸ καὶ γῆ, σ' ὅλο τὸ διάστημα.

Βουνὰ καὶ κάμποι πλέουν στὸ ἀναμμένο χρυσάφι.

Οἱ θάλασσες ροδοβάφονται.

Τὰ πυκνὰ δάση ντύνονται ἀχνοβύσσινη πορφύρα.

Ὁ οὐρανὸς ἀπάνω κρακοροδίζει πρὸς τὸ ἡλιοβασίλεμα.

ΑΜΦΙΛΥΚΗ Γιούλια, ἀγριομενεξέδες μαδοῦν στῆς ἀνα-
τολῆς τὰ ἀπόμακρα βάρθη.

Τὰ πετροβούνια τῆς Μάνης, σταχτερά, ἀλικοβάφονται
κάτω ὡς τὸ Ταίναρο αἵματωμένα.

Ὁ ἥλιος ἐβυθίστηκε ἀπὸ ὦρα κάτω στὰ ἀπόμακρα πε-
λάγη τῆς Μεσογείου.

Ἀκρογιαλιές καὶ κάμπους χαμηλὰ σκεπάζει ἡ νύχτα. Καὶ
ἐμᾶς ἀπάνω στὸν Ταῦγετο κατάκρφα μᾶς γλυκοφέγγει
ἀκόμη μὲ κρινάτο ἀχνόγελο ἢ τρυφερὴ Ἀμφιλύκη.

Πρὶν μᾶς τυλίξει ἡ μαύρη ἡ νύχτα στὴν κορφή, στέλνει
τὰ προμνημάτα της.

Δαιμονισμένη βουὴ ἄξαφνα ἀνεβαίνει ἀπὸ τὶς ἀβυσσα-
λέες κάτω φάραγγες. Ἀπὸ τὶς λαγκαδιές τὶς κρεμαστές καὶ
τὰ ἄγρια κλεισορέματα, τῶν ἀγριμιῶν καὶ τῶν στοιχειῶν
λημέρια.

Ἐσπᾶει τώρα σφοδρότατος ἀέρας ἀπὸ τὸ χάος γύρω
μας.

Μουγκρίζει μανιακὸς καὶ ἀντιχτυπᾶει τὴ ράχη ἀκρότη-
τος.

Μᾶς ἀνεμοριπίζει στὴν κορφή, πού δὲν μποροῦμε νὰ
σταθοῦμε στὰ πόδια μας.

Καὶ κρῦο,—τί κρῦο! Σὰν νὰ φυσοῦσε μέσα ἀπὸ τὰ
χιόνια. Σωστὸ ξεπάγιασμα.

Δὲν εἶχε ἀκόμη σκοτειδιάσει στὴν κορφή.

Δὲν εἶχαμὲ καλὰ καλὰ συνέλθει ἀκόμη ἀπὸ τὸ παγερὸ
τὸ ἀνεμορίπισμα, ὅταν ἄξαφνα εὐρεθήκαμε κυκλωμένοι ἀπὸ
ἓνα σύγνεφο πυκνότητα.

Ἐνα πυκνότατο σύγνεφο, ὑγρὸ καὶ ζοφερό, ἀγκάλιασε
ΣΥΓΝΕΦΑ τὴν κορυφὴν ποὺ βρισκόμαστε ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη.
Τὰ πάντα γύρω μας τὰ τύλιξε τώρα ἓνα πη-
χτὸ σκοτάδι, γοργὰ καὶ ἀπότομα.

Δὲν ἐβλέπαμε τίποτε. Τίποτε ὀλόγυρά μας. Τίποτε κάτω
ἀπὸ τὰ πόδια μας. Τίποτε ἀπάνω στὸ στερέωμα.

Ἐχάθησαν ὅλα, ἔτσι ξαφνικὰ ἀπὸ τὰ μάτια μας, ἢ τὰ
μάτια μας ἔχασαν ἄξαφνα τὸ φῶς τους ;

Μᾶς ἐκυρίεψε τώρα ἓνα ἀδοκίμαστο συναίσθημα φρί-
κης, ποὺ τὸ αὖξαινε ἡ νοτερὴ ἐπαφὴ τῆς πυκνῆς δμίχλης
στὰ πρόσωπά μας, στὰ χεῖλη μας, στὰ αὐτιά μας. Κάτι σὰ
ριγηλὸ νεκροφίλημα...

Στιγμὲς μόνο ἐμείναμε στὸ ξωτικὸ σκοτάδι. Μιὰ ὀρμη-
τικὴ πνοὴ ἄρπαξε πάλι τὴν ὑγρὴ νεφέλη καὶ τὴν ἀνεμοκύ-
λησε κάτω στὰ ἐλατοδάση τῆς Βασιλικῆς.

Ἡ Ἀμφιλύκη μᾶς ἔλουζε πάλι μὲ τὸ τελευταῖο της ὠχρὸ
χαμόγελο.

Ἐπειτα ἓνας ὀλόκληρος στρατὸς ἀπὸ σύγνεφα βαμπα-
κένια, πουπουλένια, σηκώθηκε μέσα ἀπὸ τὶς ἡσκιωμένες
χαράδρες.

Τὸ ἓνα κατόπιν τοῦ ἄλλου, ἀνέβηκαν καὶ ἐσταμάτησαν
ὡς 50 μέτρα παρακάτω ἀπὸ τὴν κορυφὴν ποὺ βρισκόμαστε.

Ἐπειτα ἔσμιξαν ὅλα.

Αὖξησαν, ἀπλωσαν, ἔσφιξαν ὀλόγυρα τὴν ψηλὴ κορυφὴ.
Ἐσκέπασαν ὅλον τὸν κόσμον κάτω ἀπὸ τὰ πόδια μας.

Ἄλλο ὄνειρο τοῦτο πάλι ;

Ἄλλο ὄνειρο καὶ ἄλλο θᾶμα !

Δὲ βλέπουμε τώρα τίποτε κάτω ἀπὸ τὰ πόδια μας.

Οὔτε τοῦ Χαλασμένου βουνοῦ τὴν κοντεινὴ κορυφὴ.

Οὔτε τὶς ἄλλες χαμηλότερες κορυφές τοῦ Πενταδάχτυλου.

Χάθηκε ὁ κόσμος !

Περίγυρά μας, πενήντα μέτρα χαμηλότερά μας, μιὰ ἀπέ-
 ραντη θάλασσα ἀπὸ σύγνεφα σκεπάζει πέρα ὡς
 ΦΕΓΓΑΡΙ πέρα ὄλο τὸ διάστημα, φανταχτερὰ ἀργυρολου-
 σμένη ἀπὸ τὸ φεγγάρι.

Καὶ ἀπάνω ἀπὸ τὰ σύγνεφα, στὴν ἀποθεωμένη τοῦ
 Προφητηλιᾶ κορφῆ, σὲ ἄλλοφοσύνη ὄνειρου βυθισμένοι,
 ἀγγίζουμε ἀπάνωθὲ μας τὸ ξάστερο καὶ ἀνέφελο στερέωμα.

Λούζουμε τὴν ψυχὴ μας θαμπωμένη στὰ πλούσια ἀρ-
 γυροφέγγη τῆς Σελήνης.

Ὅσο ἀνεβαίνει πρὸς τὰ ὕψη τὸ φεγγάρι, πάνω στὸ ἀνέ-
 φελο καὶ ἄπειρο στερέωμα, λίγο λίγο κάτω ἀπὸ τὰ πόδια
 μας—ἀτμίδες ἀπὸ βαμβάκια—ἀραιώνουν, σκορπίζουν δια-
 λύονται στὸ κενὸ τὰ πυκνὰ σύγνεφα.

Ἄόριστοι καὶ ἄπιαστοι καὶ θαμποὶ ἀγναντεύονται στὸ
 ἀκαταμέτρητο βάθος, λουσμένοι ἀπὸ τὸ φεγγάρι, συγχέον-
 ται ἀπόμακρα φανταχτεροὶ κόσμοι καὶ κόσμοι. Στεριῆς καὶ
 θάλασσες.

Ἐξω ἀπὸ τὸ φτωχικὸ ἐκκλησιδάκι τῆς κορφῆς μεγάλη
 φλόγα ἀνεβαίνει πρὸς τὸ ξάστερο στερέωμα.

ΘΥΣΙΕΣ Εὐλαβητικοὶ οἱ προσκυνητάδες, Σπαρτιάτες
 καὶ Μανιάτες, ἀνεβάζουν φορτώματα ὀλόκληρα λιβάνι, γιὰ
 τὴ θυσία τοῦ καλοῦ Προφήτη, στὴν Ψηλὴ κορφῆ.

Σωριασμένο τώρα τὸ ἄφθονο λιβάνι, μιὰ μεγάλη πυ-
 ραμίδα σωστή, ἔξω ἀπὸ τὸ ἐκκλησιδάκι τοῦ Προφητηλιᾶ,
 ἀνάφτει σὲ μεγάλη φλόγα, πού ἡ λάμψη της φτάνει ὡς
 τοὺς κάμπους κάτω, κάτω στὴν κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα καὶ
 στὴ Μάνη, ὡς τὸ Ταίναρο.

Κολώνα ὁ πηχτὸς καπνὸς τοῦ θυμιάματος φλομώνει,
 ἀνεβαίνει πρὸς τὸν οὐρανό. Τὸ ἄρωμά του βαρὺ πυκνώνει
 τῆς κορφῆς τὸν ἀγνὸν ἀέρα.

Ὁ κόσμος τῶν προσκυνητῶν δὲ χωρεῖ μέσα στὸ ἐκκλη-
 σιδάκι καὶ ἀκούει συμμαζωμένος ἀπέξω τὸν ἑσπερινὸ μὲ
 βαθειὰ σιωπηλὴ κατάνυξη.

Τὸ αἶσθημα τῆς θρησκευτικότητος αὐξάνει στὸ μυστήριο τοῦ ὕψους. Ἡ γειτονιά τοῦ Θεοῦ ἐκμηδενίζει τὸ μικρὸν ἄνθρωπο.

Οἱ ψαλμωδίες ξεχειλίζουν τώρα μέσα ἀπὸ τὸ μικροσκοπικὸ ἐκκλησιδάκι τῆς κορφῆς. Χύνονται ἀπόξω, γεμίζουν τὴν ἀκύμαντη τοῦ ὕψους σιωπή. Συρτές, θρηνητικές, συγκρατητές, μονότονες.

Ἱεροὶ λειτουργοί, Σπαρτιάτες καὶ Μανιάτες, ἐνώνουν εὐλαβητικὰ τὶς εὐχὰς καὶ τὶς ρινοφωνίες τους στὸν Ὑψιστο Δημιουργὸ καὶ στὸν ἡλιόχαρον Προφήτη τοῦ ὕψους.

— «Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας!»

Πόσο παραπάνω, καλέ μου δέσποτα; Δυόμιση χιλιάδες μέτρα καὶ δὲ φτάνουν;

Ἄλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ πάθῃ κανεὶς συγκοπή ψηλότερα:

Ἐπιτέλους. Οἱ κλαψιάρικες ψαλμωδίες ἀραιώνουν λίγο, λίγο, ξεθυμαίνουν, καταπαύουν. Ὁ ἀτελείωτος ΧΟΡΟΙ ἔσπερινός, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Προφητηγία, παίρνει ἕνα τέλος.

Ἀναπνέομε. Ἀναπνέομε βαθειὰ τώρα τὸν ἀκύμαντον ἄγνὸν ἀέρα τῆς Ψηλῆς κορφῆς, ἀρωματισμένον πάντοτε ἀπὸ τοῦ λιβανιοῦ τὸ μυστικὸ θυμίαμα, ποὺ σκορπάει ἀπὸ τὴ μεγάλη φλόγα τῆς ἱερῆς θυσίας καὶ ἀνεβαίνει, ἀνεβαίνει ἀτελείωτος, ἄσπρη στήλη καπνοῦ στὸ φεγγάρι.

Τὰ παλληκάρια, λὲς καὶ ἐπερίμεναν ἀνυπόμονα τοῦ ἔσπερινοῦ τὸ τέλος. Μόλις ἔσβυσαν τώρα οἱ τελευταῖες ψαλμωδίες μέσα καὶ ἔβγηκε ὁ λιγιστὸς κόσμος, ποὺ μόλις ἔχωροῦσε στὸ μικρούτσικο ἐκκλησιάκι, ἐμπῆκαν τὰ ἄξια παλληκάρια στὸ χορὸ.

Σπαρτιατόπουλα καὶ Μανιατόπουλα, ἄλλα γύρω ἀπὸ τὴ μεγάλη τὴ φλόγα τοῦ λιβανιοῦ, ποὺ ἔκαιε ἀκοίμητη ὄλην τὴ νύχτα, καὶ ἄλλα κάτω ἀπὸ τὸ λαγαρό, καλοκαιρινὸ φεγγάρι τῆς κορφῆς, ποὺ ἔφεγγε παρ' ὀλίγο σὰν ἡμέρα,

ἐγύριζαν, ἐστριφογύριζαν, ἐπηδοῦσαν, ἐχόρευαν καὶ ἐτραγουδοῦσαν τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἀγάπη, τὰ νιάτα καὶ τὴν ἀτίμητη εὐτυχία, ποὺ χαρίζουν.

Ἐνας μεγάλος κύκλος φλογερός, πυροκόκκινος καὶ ἀχνὸς
 ἄν τῆς ροδιᾶς τὸν ἀνθό, ποὺ αἰμοστάζει χωρὶς
 ΑΝΑΤΟΛΗ. λάμψη καμμιᾶ, ἓνα μεγάλο στρόγγυλο πιθάρι
 ποὺ βγῆκε μόλις ἀπὸ τὸ καμίνι τοῦ Ἡφαίστου, ἀνεβαίνει
 τώρα ἀπὸ τὴ θάλασσα, στὰ βάθη τῆς ἀνατολῆς.

Ἄνεβαίνει καὶ ἀρχίζει νὰ κυλάη, βαθυκόκκινο πάντοτε
 καὶ θαμπό, ἀπάνω ἀπὸ τὰ ἀπόμακρα θεμέλια τοῦ οὐρανοῦ.

Λίγο λίγο, ὅσο ψηλώνει καὶ ἀνεβαίνει τοῦ οὐρανοῦ τοὺς
 πλατιοὺς ἀπάνω καὶ ξάστερους κάμπους, χρυσώνει καὶ
 φλογίζεται καὶ ἀστραποβολάει.

Τὰ μάτια τώρα δὲν ἀντέχουν νὰ ἀντικρύσουν ἀκίνδυνα
 τὰ χρυσόλαμπρα τόξα του τὰ φλογερά, καὶ γυρίζουν πρὸς
 τὴ γῆ κάτω.

Ἡ κορφὴ τοῦ Ταύγειου ἀποθεωμένη πλέει μέσα στὸ
 χρυσάφι. Καὶ ὅπως φωτίζεται ὀλόκληρος ἀπὸ τὸν ἥλιο,
 προβάλλεται ὄνειροδάμαστη ἢ σιλουέττα του πρὸς τὴ δύση,
 ἓνας σκοτεινογάλαξος ἤσκιος πάνω στὴν ἀσπρογάλανη Με-
 σόγειο θάλασσα, ποὺ ἡ κορφὴ του φθάνει κάτω στὴν Κο-
 ρώνη.

Πρὶν νὰ ψηλώσῃ καλὰ ὁ ἥλιος, εἶναι ἡ καλῆτερον ὥρα
 γιὰ τοῦ κάτω κόσμου τὸ ἀγνάντεμα.

Ἀπέναντι στὸ Ταίναρο, τὴν πέτρινη γλώσσα τῆς δυτι-
 κῆς Μάνης, — ποὺ προχωρεῖ ἀνοιχτὰ στὸ πέλαγο καὶ χω-
 ρίζει τὸν κόρφο τῆς Μεσσηνίας ἀπὸ τὸν κόρφο τῆς Λακω-
 νίας, — ὁ τρομερὸς Κάβο-Μαλιᾶς ἀνατολικά κρέμεται στὴ
 Μεσόγειο ἀπειλητικὸς πάντοτε καὶ ἄγριος.

Ἀντίκρου στὸν Κάβο-Μαλιᾶ κατακλειοῦν τὸ στόμα τοῦ
 κόρφου τοῦ Γυθείου τὰ Κύθηρα καὶ τὸ Ἐλαφονήσι.

Ἀνατολικά τοῦ Κάβο-Μαλιᾶ τὰ βραχωτὰ ἀκρογιαλῖα

καὶ τὰ βουνὰ τῆς Μονομυσιάς, ὁ κόρφος τοῦ Ναυπλίου καὶ παραπίσω ἢ Ὑδρα καὶ οἱ Σπέτσες. Ὁ Σαρωνικὸς ψηλότερα, τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου θαμπὰ καὶ ἀξεχώριστα στὸ ἀπέραντο καὶ ἄπιαστο διάστημα.

Μὲ δυνατὰ γυαλιὰ, διακρίνονται ἄνε ἀπὸ τὴν Ψηλὴ κορφή τοῦ Ταύγετου, πρὶν νὰ ἀνατεῖλῃ ὁ ἥλιος, ΚΟΣΜΟΙ τὰ Δαρδανέλλια καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις μὲ τὸ μαγευτικὸν τὸ Βόσπορο, στὰ βάθη τῆς ἀνατολῆς. Καὶ πρὸς τὴ δύση φαίνεται ἡ Σικελία τῆς Ἰταλίας.

Μὲ κοινὸ τηλεσκόπιον ξεχωρίσαμε καθαρὰ τὴ δοξασμένη τὴν Κρήτη καὶ ἀπὸ τὰ Ἐφτάνησα τὴ Ζάκυνθο καὶ τὴν Κεφαλλονιά.

Ὅγκοι βουνῶν σὰν παραπέτασμα βαρὺ στὰ βορεινὰ τὰ βάθη τοῦ ἐρίζοντα μᾶς ἐμποδίζουν νὰ ξανοίξουμε τὰ μέρη τῆς Πάτρας καὶ τὴ Ρούμελη.

Ὁ κόρφος τῆς Μεσσηνίας ἀποκάτω πρὸς τὴ δύση ἀσπρολογαίει ἀκύμαντος, ἀγκαλιασμένος ἀπὸ τὸν κάβο τῆς Κορώνης.

Ἡ Σαπιέντζα, παράξενον νησί, κοιμᾶται ἀπόξω στὴ Μεθώνη, στὸ ἀνοιχτό, ἄσπιστο πέλαγο.

Ἡ Καλαμάτα κρύβεται πίσω ἀπὸ τὸ χοντρὸ βουνὸ τῆς Σέλιτσας, προφυλαγμένη στὸν κάμπο τῆς Μεσσηνίας.

Βαθύτερα φαίνεται ὁ κάμπος τοῦ Στενήκλαρου μὲ τὸ ἱερὸ βουνὸ τῆς ἀρχαίας Ἰθώμης ἀποπάνω του.

Κάτω ἀπὸ τὶς δυτικὰς τῆς Ψηλῆς κορφῆς βουνοπλαγιές, στὰ ριζοβούνια πάνω, ὡς τὰ ἀκρογιάλια κάτω τὰ πέτρινα καὶ μολυβόχρωμα, παντοῦ ἀγναντεύουμε τοὺς συνοικισμοὺς τῆς Μάνης.

Τὴν ὄμορφη τὴν Καρδαμύλη ἀμέσως ἀποκάτω, τὸ Λευκτρο μεσημβρινώτερα μὲ τὰ χωριά του, τὸ Βοίτυλο πρὸς τὸ Ταίναρο.

Κάτω ἀπὸ τὶς ἀνατολικὰς βουνοπλαγιές τῆς Ψηλῆς κορ-

φῆς ἀγναντεύουμε τὴν ἀχόρταστην εἰκόνα τῆς μαγικῆς κοιλάδας τοῦ Εὐρώτα καὶ τῆ Σπάρτη.

Οἱ προσανατολικές πλευρές τοῦ Ταύγετου ἀρχίζουν ψηλά, πάνω πρὸς τὸ βοριά, ἀπὸ τὰ Ἀρκαδικὰ
 ΑΝΑΤΟΛΙΚΑ βουνά.

Σχηματίζουν κατεβαίνοντας μεσημβρινά, μὲ τὶς παράλληλες ὄροσειρές τοῦ Πάρνωνος τῆς Κυνουρίας (Τσακωνιάς), τὴν παραδείσια τὴν κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα. Ἀνυψώνονται ἀπότομα πάνω ἀπὸ τὴ Σπάρτη ὡς τὴν Ψηλὴ κορφή τοῦ δαντελωτοῦ Πενταδάχτυλου, καὶ ἀπὸ κεῖ, κάθετα σχεδόν, κατεβαίνουν καὶ χωνεύουν στὴν ἄκρη τοῦ Ταίναρου μὲς τὴ θάλασσα.

Τὸ κρεμαστὸ στὴ θάλασσα βαθειὰ τὸ Ταίναρο, εἶναι ἡ βαθύτερη καὶ μεσημβρινώτερη ἄκρη τῆς Εὐρώπης στὴ Μεσόγειο, πρὸς τὴν Ἀφρική.

Καὶ ὅπως κατεβαίνει ψηλὰ πάνω ἀπὸ τὸν Ταύγετο, κάτω στὴ θάλασσα τὸ Ταίναρο, χωρίζει τὴ Μάνη σὲ δύο.

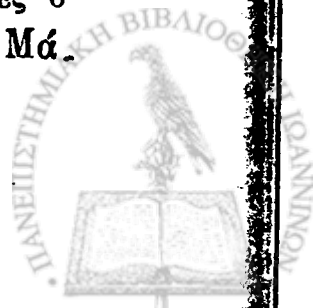
Δυτικὰ ἀπὸ τὸ Ταίναρο, στὸν ἥσκιο τοῦ Ταύγετου, πρὸς τὸν κόρφο τῆς Μεσσηνίας ἢ τῆς Κορώνης, ὅπως ἐλεγόταν παλαιότερα, πέφτει ἡ Ἀποσκιαδερὴ Μάνη.

Ἀνατολικά, ἀνάμεσα Ταίναρο καὶ Κάβο Μαλιά, ἡ Προσηλιακὴ Μάνη, τὸ Γύθειο. Ἀποσκιαδερὴ εἶναι τὸ Οἶτυλο, ὡς τὴν Καλαμάτα.

Οἱ ἀνατολικές πλευρές τοῦ Ταύγετου, πρὸς τὴν κατάφυτη καὶ τόσο γόνιμη τὴν κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα, χύνουν ἀφθονες στοὺς κάμπους πηγές καὶ βρυσούλες, κάτω ὡς τὸ Γύθειο καὶ ὡς τὸν Πασσαβᾶ. Καὶ εἶναι ὅλες ἀνατολικά σχεδόν δασοσκέπαστες.

Ὅμως οἱ δυτικές του ράχες ἀπὸ τὰ μοναδικὰ τὰ δάση
 ΔΥΤΙΚΑ τῆς Βασιλικῆς καὶ κάτω, σπανές καὶ κατάξερές σ' ὅλα τὰ βουνὰ καὶ τὰ κορφοβούνια τῆς Μά.

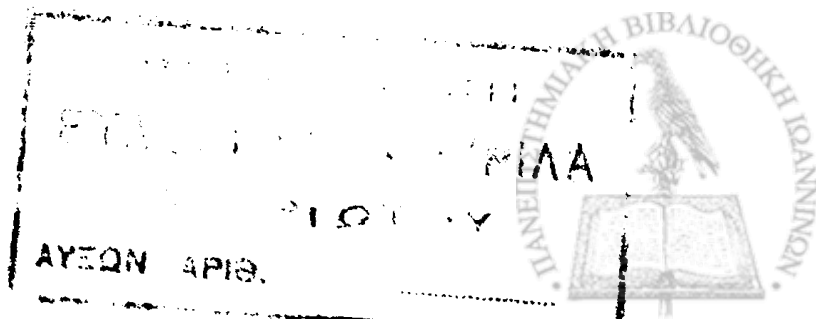

14. — ΤΑ·Υ·ΓΕΤΟΣ. Στη Μεγάλη Λαγκάδα

15. — ΤΑ·Υ·ΓΕΤΟΣ. Στη Μεγάλη Λαγκάδα.

16. — ΤΑ ΥΓΕΤΟΣ. Ἐλατᾶ.

17. — ΤΑ ΥΓΕΤΟΣ. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Λαδοῦ.

νης, κάτω ὡς τὸ Ταίναρο. Λὲς καὶ ἐπέρασε δρολάπι φλογερὸ σ' ὄλο αὐτὸ τὸ ἀπέραντο διάστημα, καὶ ἐκαψάλισε ἀκόμη καὶ τὰ ἀγριοθύμαρα.

Σὲ χρόνια μακρυνὰ πίσω, φαίνεται, ἐκάηκαν τὰ δάση πάνω στὰ βουνά, καὶ ἐβύθισαν τὰ νερὰ στοὺς κάμπους κάτω.

Στὰ Μανιάτικα ἀκρογιάλια, ὅπως στὴ Στούπα μπροστά, ὑπόγεια ποτάμια ἀναπηδοῦν παρὰξένα μέσα στὴ θάλασσα.

Μὰ πουθενὰ πάνω στὴν ἐπιφάνεια τὴν ξερὴ τῆς γῆς, δὲν ἀπαντᾷς μιὰν ἀφθονὴ ἀνάβρα νεροῦ σ' ὅλη τὴ Μάνη.

Ἄνυδρη καὶ ἄδεντρη ἀνάπτει καὶ ψήνεται ἡ φτωχὴ κάτω ἀπὸ τὸν ἥλιο, ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη.

Οἱ Δρυάδες ἐκδικήθηκαν τρομερὰ τὸν ἀπόγονο τοῦ ἐμπρηστῆ καὶ τοῦ λοτόμου.

Ἄπὸ τότε ἓνας λαὸς ὀλόκληρος, ἔξυπνος καὶ γενναῖος, ὁ λαὸς τῆς Μάνης, κάπου ἑκατὸ χιλιάδες, ξεροφρύγεται στὸν ἥλιο ἄδεντρος καὶ ἀνήσκιωτος.

Φλέγεται καὶ διψᾷ καὶ σβύνει τὴ δίψα του μὲ νερὸ τῆς βροχῆς, ποὺ κυλάει ἀπὸ τὰ αὐλάκια τοῦ δρόμου στὶς στέρνες κόκκινο.

Ἄπὸ τὴν Ψηλὴ Κορφὴ τοῦ Ταύγετου, τὸ συνολικὸ τὸ ἀγνάντεμα τῆς Μάνης δίνει τὴν ἐντύπωση μιᾶς χώρας νεκρῆς, σκεπασμένης μὲ παχειὰ λάβα ἀπὸ ἠφαιστεια.

Ἡ Ψηλὴ ἢ κορφὴ τοῦ Ταύγετου, σὲ ἓνα μεγάλο διάστημα μιᾶς ἢ μιάμισης ὥρας ἀπὸ τὰ πυκνὰ
ΣΤΑΧΙΟΝΙΑ δάση τῶν ἐλάτων καὶ ἐπάνω, εἶναι σπανὴ καὶ κατὰξερη. Βράχια σκληρὰ καὶ ἀποσκελετωμένα στουρνάρια, γυαλιστερὰ σ' ὄλο τὸ διάστημα, χωρὶς καμμιά βλάστηση, ἔξω ἀπὸ κάποια ἀραιὰ στεγνὰ πάνω στὶς ἀγριεὶς πέτρες βρούα τοῦ βουνοῦ καὶ λειχηνόχορτα.

Σ' ὅλην τὴν περιοχὴ αὐτὴ τῆς Ψηλῆς Κορφῆς ἀπλώνεται ἡ ζώνη ποὺ τὴ σκεπάζει ὄλον τὸ χρόνο σχεδὸν τὸ χιόνι,

και μάλιστα κατά τὸ δυτικὸ μέρος τοῦ βουνοῦ, πρὸς τὴ Μάνη.

Στὶς μεγάλες, βαθύτατες χαράδρες του και στὶς ἀφώτιστες πολυδαίδαλες λαγκαδιές τοῦ Ταύγετου, πρὸς τὴ Μάνη, ποτὲ ὁ ἥλιος δὲν κατεβαίνει. Τὰ χιόνια διατηροῦνται ὅλον τὸ χρόνο ἄλυωτα.

Τὸ καλοκαίρι ἀνεβαίνουν μὲ τὰ μουλάρια τους οἱ χωρικοὶ και κατεβάζουν φορτώματα τὸ χιόνι στοὺς φλογισμένους κάμπους, ὅπου τὸ πουλοῦν και δροσίζουν τοὺς διψασμένους και ἡλιοφρυγμένους.

Βουνὰ ἀπὸ χιόνια τὸν Ἰούλιο. Ὅποιος ἀνεβεῖ μιὰ φορὰ τὸν Ταύγετο στὴν Ψηλὴ του κορφή, ἀξίζει κάθε κόπο νὰ ἀποφασίσῃ νὰ κατεβῆ δυτικὰ πίσω στὶς βαθύτατες χαράδρες, νὰ ἀπολαύσῃ τὸ πάναγνο, τὸ πάλλευκο, τὸ μοναδικὸ τὸ θέαμα τῶν χιονοστιβάδων στὴν καρδιὰ τοῦ καλοκαιριοῦ.

Ὅπως κατεβαίνουν, δασωμένες ἢ σπανὲς και γυμνωμένες ἀπὸ κάθε βλάστηση, οἱ τεράστιες πλαγιὲς
 ΓΡΟΤΕΣ χυτὲς, οἱ γιομάτοι κολοσσαῖοι λαγῶνες τῶν πολύδιπλων ἀπάνω βουνοκορφῶν, ὅσο χαμηλώνουν, τεντώνουν τὶς καμπύλες τους και σμίγουν κάτω, μέσα σ' ἀνήλιαστες, χαωτικὲς λαγκαδιές, ποὺ ποτὲ δὲν κατέβηκε ὁ ἥλιος σιὰ ἀφεγγα τὰ βάρη τους.

Οἱ χωρικοὶ ποὺ ἀνεβαίνουν στὸ ψηλὸ βουνό, γιὰ νὰ φέρουν στοὺς κάμπους τὸ χιόνι, ἔχουν ὠρισμένα κατατόπια, περάσματα δύσκολα και ἐπικίνδυνα, ποὺ ὀδηγοῦν ἀπὸ τὶς ράχες ἀπάνω ψηλὰ κάτω στὶς τρομερὲς αὐτὲς και ἀπάτητες τῶν χιονιῶν γρότες και χαράδρες. Φοροῦν στὰ πόδια ἀπαλόδεσμα γουρνοτσάρουχα μὲ πολύδιπλα λουριά, και στὸ κορμὶ εἶναι τυλιγμένοι μὲ τριχοῦσες χοντρὲς ἀπὸ γίδα, και στὸ χέρι κρατοῦν μακριὲς βουκέντρες ἀπὸ ἀγριόξυλο— ἓνα εἶδος ἄλπενστοκ δικὰ τους.

Κατεβαίνουν στὶς ἀβυσσαλέες αὐτὲς ὑγρὲς χαράδρες, ποὺ

τὸ φῶς δὲν κατεβαίνει, παρὰ ἀρρωσ τημένο καὶ ὠχρὸ, ἐφω-
διασμένοι μὲ τσεκούρια, πού τὰ περνοῦν σὰ λαθρολοτόμοι
στοὺς ζουνάρι τους, γιὰ νὰ μὴν τοὺς ἐμποδίζουν στοὺς κατέ-
βασμα.

Ὅταν φτάσουν κάτω στὰ χιόνια, θὰ βαλθοῦν μὲ τὰ
τσεκούρια τους νὰ κόψουν τὰ πετρωμένα χιόνια, πού φέγ-
γουν μέσα στὶς σκοτεινὲς χαράδρες, σὰ νὰ εἶταν λατομεῖα
ἀπὸ ἄσπρα μάρμαρα. Τὰ κόψουν κρυσταλλένιες πλάκες μὲ
τὰ τσεκούρια, τὰ τυλίγουν μὲ ἐπιμέλεια μέσα σὲ χοντρά σακ-
κιὰ ἀπὸ γιδότριχα, ἐπίτηδες ὑφασμένα, καὶ μὲ προφύλαξη
τὰ ἀνεβάζουν ψηλότερα στοὺς δάσους ἀπάνω ὅπου ἀφίνουν τὰ
μουλάρια τους, καὶ τὰ φορτώνουν γιὰ τοὺς κάμπους καὶ
γιὰ τὰ χωριά.

Ψυχὴ βασανισμένη, πολύπαθη ψυχούλα, τὸ θυμᾶσαι ;
Ἐπεράσαμε σαράντα ἡμέρες, ἓνα κα-
ΓΛΥΚΟΘΥΜΗΜΑ λοκαῖρι, σαράντα ἀλησμόνητες ἡμέρες, ἐπε-
ράσαμε στοὺς μαγικὸ βουνὸ ἀπάνω, 1.500 μέτρα ψηλὰ ἀπάνω,
μέσα στὰ παραδείσια τὰ δάση τῆς ἀθάνατης Βασιλικῆς.

Στὸ Καρτίλιο.

Τί ἀξίζει νὰ τὰ λήγ τάχα κανεῖς ; Ἄφοῦ δὲν μπορεῖ νὰ
τὰ ξαναζήσῃ κανεῖς τὰ καλά, τὰ ἀλησμόνητα τὰ περασμένα,
τί ἀξίζει, ἀλήθεια, νὰ τὰ λήγ καὶ νὰ τὰ θυμᾶται ; Γιὰ νὰ
τοῦ ξανακαίγεται ὁ πόθος ; Γιὰ νὰ τοῦ καίεται μέσα ἡ καρ-
διὰ ἀπὸ νοσταλγία ἀνικανοποίητη καὶ νὰ πονῇ ;

Πρέπει, πρέπει νὰ ξαναπᾶμε μιὰ φορὰ στὰ παλιά, τὰ
ἀλησμόνητα, τὰ ἀθάνατα τὰ λημέρια μας, πολύπαθη ψυχὴ,
βασανισμένη, στοὺς βουνὸ τῆς δικῆς μας τῆς ζωῆς ἀπάνω
πρέπει νὰ ξαναπᾶμε.

Ἐκεῖ ἀπάνω τὴν ἐπέρασε τὴν ἐπική του τὴ ζωὴ, στοὺς
Νεροπίργιο. Καὶ ἐκεῖ ἀπάνω τὴν ἀποχαιρέτησε ὀλύμπιος
ἀπὸ τῆς Γιάτρισσας τὴν κορφή, τὴν ὁμορφη, τὴ διονυσιακὴ
τὴ ζωὴ του ὁ γέρο-λοτόμος. Ὁ παππούλης, μὲ τὰ μεγάλα

γαλάζια του μάτια, πού ἔκλειναν μέσα ἕναν ἀκέραιον, ἄσυγγνέφιαστο οὐρανό.

Ἐκεῖ ἀπάνω, σκυμμένος κάτω ἀπὸ ἕνα γέρο ἔλατο, μὲ τὰ ἀσημένια του δλόμακρα μαλλιά, καταράχτες ἀναρριχτά, σὰν τοὺς παλιούς τοὺς ἀρματωλούς, στίς φαρδειές του τίς πλάτες, ἐπελέκησε καὶ ἔσκαψε καὶ ἐτεχνοσκάλισε τὸ ὄμορφο τὸ κεδρένιο, τὸ παραμυθένιο τὸ καραβάκι.

Τὸ ἀρμάτωσε καὶ εἶπε :

«Μὲ αὐτὸ θὰ ταξιδεύης στῆς χαμοζωῆς τὸ πέλαγο.»
Καὶ εἶταν προφητικὸς ὁ λόγος του . . .

Στὸ Καρτίλιο. Πρέπει νὰ ξαναπᾶμε στὸ Καρτίλιο.

Δὲ θὰ τὴν ξαναβροῦμε βέβαια τὴν ὄμορφη τὴν καλύβα
μας, κοντὰ στὸ βράχο, στὸ ριζιμιὸ μεγάλο
ΝΟΣΤΑΛΓΙΕΣ λιθάρι κοντά, σκεπασμένη ἀπάνω μὲ πευκο-
φλοῦδες σκαφιδωτὲς σὰν κεραμίδια.

Τοῦ δάσους τᾶγρια τὰ δρολάπια θὰ τὸ ἀνεμοσκόρπισαν
τὸ περίφημο τὸ καταφύγι μας ἀπὸ καιρὸ.

Μὰ θετικὰ θὰ βροῦμε ὀλόγυρα τὰ ὠραῖα συντρίμματα
τῆς ἀλησμόνητης ἐκείνης τῆς ζωῆς μας . . .

Θὰ βροῦμε ἀκόμη καὶ πάντοτε τὴν κρουσταλλένα, τὴ γάρ-
γαρη τὴ βρουσούλα τοῦ Καρτίλιου, ὅπου ἀφίναμε τὰ νόστιμα
τὰ ὀπωρικὰ καὶ ἐπάγωναν.

Τὸ πυκνὸ δάσος θὰ βροῦμε ἀπὸ πεῦκα χοντρά καὶ πα-
νύψηλα, σὰν κυπαρίσσια μεγάλα, πού μόνο ὁ Ταύγετος
τρέφει ἐκεῖ ἀπάνω, τόσο ψηλά, τόσο ψηλά, νὰ ἀγγίζουν τὰ
σύγνεφα.

Θὰ βροῦμε τὰ πυκνά, τὰ χοντρά τὰ ἔλατα, τὰ μεγάλα,
πού σκεπάζουν τίς ραχοῦλες. Τὰ πλάγια σκεπάζουν καὶ κρέ-
μονται στίς λαγκαδιές τίς δαιδάλες. Καὶ ἀνεβαίνουν σὰ
λαμπάδες, ἀνεβαίνουν σὰν πολυέλαιοι κρεμαστοὶ στὸν οὐ-
ρανό.

Θὰ βροῦμε ἀκόμη τοὺς λόγκους μας καὶ τὰ ρουμάνια

μας τὰ ἀγαπημένα. Καὶ θὰ πᾶμε στὶς ἀγαπημένες μας τὶς πυκνὲς φτέρες νὰ χωθοῦμε, καὶ θὰ μαζέψουμε, θὰ μαζέψουμε τὶς μοσκοβολημένες, κρυφὲς φράουλες.

Καὶ θὰ μαζέψουμε ἀκόμη τὰ συντρίμματα τῆς παλιᾶς, τῆς ὁμορφῆς, τῆς ἀλησμόνητης ζωῆς μας . . .

Καὶ θὰ ἴδοῦμε κάτω ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἔλατο τὸν ἥσκιο τοῦ Παππούλη, μὲ τὰ μεγάλα, γαλάζια του μάτια, μὲ τὰ ἀσημένια του δλόμακρα μαλλιά, ἀναρριχτὰ σὰν τοὺς ἀρωματολούς στὶς φαρδεῖες του τὶς πλάτες, νὰ πελεκᾷ, νὰ σκαλίζει τὸ ὁμορφο, κεδρένιο, τὸ παραμυθένιο τὸ καραβάκι τῆς χαμοζωῆς . . .

Τ Ε Λ Ο Σ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	σελ.	5		σελ.	47
ΣΠΑΡΤΗ			Ἄκροποταμιές		47
Ἄγνάντεμα	»	9	Καστανιά	»	48
Παράδεισος	»	10	Ἀρχόντισσα	»	49
«Δία Σπάρτα»	»	10	Ἅγιο-Μάμας	»	49
Ταύγετος	»	11	Διρέματα	»	50
Ταυγέτη	»	11	Δασόκοσμοι	»	51
Πλατανιστᾶς	»	12	Λυκάνθρωπος	»	52
Τ' ἀγόρια	»	13	Γιδόκαστρο	»	52
Παρθένες	»	14	ΜΕΓΑΛΗ ΑΑΓΚΑΔΑ		
Παρυπόταμα	»	14	Τρύπη	»	57
Κοιλάδα	»	15	Στὸ Χάσμα	»	57
Μάγια	»	16	Λαβύρινθος	»	58
Παρόρι	»	16	Ἀνήλιαστα	»	59
Κέραμος	»	17	Συμπληγάδες	»	59
Φοιβαῖον	»	18	Ἐυφοβία	»	60
Σκυλοθυσίες	»	18	Τὸ Φαράγγι	»	61
Κυνίσκα	»	19	Πετροχάλαρα	»	61
Ἡ Σπαρτιάτισσα	»	20	Σίτσοβα	»	62
Ἐγάκινθος	»	21	Τοπωνυμίες	»	63
Λουλούδισμα	»	22	Νεραΐδοσπηλιά	»	64
Λυγόδεσμα	»	23	Σάτυρος	»	65
Ἀνθρωποθυσίες	»	24	Σάν παραμύθι	»	66
Περίοικοι	»	25	ΣΤΟΝ ΤΑΥΓΕΤΟ		
Κρυπτεία	»	26	Ἐεροκάμπι	»	69
Σφαγὴ ἡρώων	»	27	Ἀνάκωλο	»	70
ΜΥΣΤΡΑΣ			Γόλα	»	70
Τὰ χαλάσματα	»	31	Ψηλὴ Κορφὴ	»	71
Οἱ Ναοὶ	»	32	Ἐοράματα	»	72
Τὰ Παλάτια	»	32	Ἡλιοβασίλεμα	»	73
Συμφωνίες	»	33	Ἀμφιλύκη	»	74
Ξενία	»	34	Σύννεφα	»	75
ΕΥΡΩΤΑΣ			Φεγγάρι	»	76
Οἱ κύκνοι	»	37	Χοροὶ	»	77
Ἡ ζωὴ	»	38	Ἀνατολὴ	»	78
Νεροδράκοντας	»	38	Κόσμοι	»	79
Πλημμύρες	»	39	Ἀνατολικά	»	80
Περίχωρα	»	40	Δυτικά	»	80
Κοίτη Λαξσυτὴ	»	41	Στὰ χιόνια	»	81
Ἐλος	»	42	Γρότες	»	82
ΚΑΣΤΑΝΙΑ			Γλυκοθύμημα	»	83
			Νοσιαλγίες	»	84

ΕΙΚΟΝΕΣ

---

1. Ὁ Εὐρώτας καὶ ὁ Ταύγετος. — 2. Στὸν Ἐλαιῶνα τῆς Σπάρτης. — 3. Ὁ Εὐρώτας καὶ ἡ Τούρκικη γέφυρά του. — 4 καὶ 5. Σκάρισμα γιδιῶν. — 6. ΜΥΣΤΡΑΣ : Ἡ Παντάνασσα. — 7. Ὁ Παπᾶς τοῦ Μυστρά. 8. Ὁ Ἅγιος Δημήτριος. — 9. Ὁ ἐξώστης τοῦ Ἁγ. Δημητρίου. — 10. Ἐρείπια. — 11. Ἡ θεὰ τοῦ κάμπου. — 12. Ἐρείπια. — 13, 14 καὶ 15. ΤΑΥΓΕΤΟΣ : Στὴ Μεγάλῃ Λαγκάδα. — 16. Ἐλατα. — 17. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Λαδᾶ.
